

Tartalom

KEMÉNYFI Róbert: Földrajzi tér – történelmi idő – természeti környezet (tanulmány)	3
JUNG Károly: A rituális nevetés nyomai bibliai és apokrif szövegekben (tanulmány).	19
KRUSOVSZKY Dénes: Mindenki anya szeretne lenni (vers)	30
NEMES Z. Márió: Kisbolt (vers)	31
Vesna KORAC: Az ártatlan izgalmakat mikor már háritani kezdtem ■ Ravna Gomila lovagja (F. K. fordítása) (versek)	32
LÁNG Zsolt: A Termékenység Kútja (regényrészlet)	34
BÁNYAI Éva: Transztextuális narratívák, Transylvaniae-mítoszok (tanulmány).	42
BÖRCSÖK László: Diákéveim (önéletírás).	71
LOVAS Ildikóval beszélget BERÉNYI Emőke: „Csak kopogunk a köveken...”	79

REFLEXÍV TEREK

BÁNYAI János: „Könyvek között”, „olvasás közben” (NAGY ABONYI Árpád: <i>Budapest, retour</i> ■ SZATHMÁRI István: <i>A kertész és a csók</i> ■ SZEGEDI-SZABÓ Béla: <i>Az úrpajzs</i>)	86
VOIGT Vilmos: Jung Károly két új könyve (<i>Sokarcú néphagyomány</i> ■ <i>Tanulmányok a Mátyás-tradíció délszláv kapcsolatairól – Déli szláv Mátyás-énekek és Mátyás-mondák eredetiben és magyar fordításban</i>) . . .	98
BESZÉDES Valéria: Folklóralkotások az ezredfordulón (<i>Vajdasági történetek Mátyás királyról</i>) (Szerk. RAFFAI Judit)	102
BÁLINT István: Képek mozaikkockákból (MAJOR Nándor: <i>Szerbia Milošević után I–III.</i>)	106
SIRBIK Attila: Eltérült figurák és plasztikbaba testekbe zárt semmi (Daniela MAMUŽIĆ és ÉNZSÖLY Kinga festményeiről)	112
Bela DURANCI: A valóság látszata – a „megszokott” valóságfelettsége (PENOVÁC Endre és SZAJKÓ István kiállításáról) (NÁRAY Éva fordítása)	117
Híd Irodalmi Díj: BÁNYAI János laudációja	126

A szerkesztésben (Nyílt struktúrák) közreműködött BÁNYAI Éva.

A számban Daniela MAMUŽIĆ és ÉNZSÖLY Kinga alkotásait közöljük.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2009. június. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M52) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 83-80250-742131-00-04-830); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2009-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

Földrajzi tér – történelmi idő – természeti környezet

Magyar nemzeti térképzetek

Nem véletlen, hogy jelen konferenciánkon a geográfia, azaz a „tértudomány” számos képviselője különböző tematikájú előadásokkal képviseli magát, hiszen ahhoz, hogy a történelemtudomány a társadalom és a tér, illetve térbeliség igen szerteágazó viszonyának lehetséges értelmezési útjait árnyaltan értelmezni tudja, más diszciplínák nézőpontjait is – jelentős hangsúllyal napjaink dinamikus társadalomföldrajzáét – egyidejűleg érvényesítenie kell.¹ A 19. század végén a földrajz ugyanis egyrészt megtalálta a tudományos palettán a helyét, másrészt letisztázta pontos tárgyát. Központi kérdésévé vált az embert körülvevő természeti, illetve saját maga az ember formálta és/vagy alakította (külső) *környezet* részletes elemzése, *térbeli* összefüggéseinek értelmezése: „A geografia, mint térbeli tudomány, a (földi) jelenségvilágnak *csak* térbeli viszonyaival, röviden térbeliségével foglalkozhatik.”² A földrajzi tudományfilozófiában megjelent tehát a *tér* mint a geográfia egységes alap kérdésköre. Karl Ritter nyomán azonban a tér nem üres, hanem „tárgyilag kitöltött”, azaz „ez a felfogás az [...] abszolút térelméleten alapszik. [...] Ezek szerint a tér egy tárgy, egyéb tárgyak mellett, a tér egy egész, ami több, mint az alkotó részecskék összegzése, azaz a tér saját hatóerővel rendelkezik. Így például a települések térbeli elhelyezkedése [...] nem az emberi cselekvés eredményei, hanem a tér saját hatására alakultak ki.”³

¹ A Hajnal István Kör *A társadalmi tér* című konferenciáján hangzott el Alsólendván. Az előadásban felvetett témakörök egy részét a konferencia óta eltelt időszakban önálló tanulmányokban dolgoztam ki. Ezeknek az írásoknak a jelzeteit a jegyzetekben adom meg. A tanulmány az OTKA T 046185, T 049349 számú pályázat támogatásával készült az MTA DE Néprajzi Kutatócsoport tudományos programja keretében.

² Strömpl Gábor, A geografia mibenléte. In: *Földrajzi Közlemények* XLIX. 1921. 100.

³ Benedek József, *A társadalom térbelisége és térszervezése*. Kolozsvár, Rioprint, 2000. 18.

A tér mint „objektív tartály” látószög azonban a múlt század második felében egyre inkább differenciálódott, és olyan térelképzelések, térelmletek jelentek meg a tudományos gondolkodásban, melyek a teret egyre inkább egyrészt a *társadalmi folyamatok* egyik vetületének, másrészt pedig az *individuum saját gondolati kivetülésének* tekintik. A szubsztanciális térszemlélet mellett (tér mint konténer, organizmus), részint azt fel is váltva jelent meg tehát a relacionális és szubjektumcentrikus térértelmezés.⁴

Amint az alapvetően szinkron idősíkban mozgó geográfiát a „puha” térkonceptiók megjelenése segítette a társadalomtudományok eredményeinek, módszereinek alkalmazása és a diakrón nézőpont felismerése felé, úgy az alapvetően vertikális időszemléletű történelemtudományt a térbeli egyidejűségek, párhuzamos világok konstatálása kényszerítette a térfilozófiai gondolkodás és a társadalomföldrajz irányába.⁵ A tudományközi átjárás öröndetes eredménye, hogy egyre érzékenyebb interdiszciplináris kutatási területté válik a magyar nyelvterületen is a *történeti földrajz*⁶ mint olyan tudományág, amely a táj valamikori történeti folyamatokat *indukáló* szerepét értelmezi.⁷ Éppen ezért használ a történeti földrajz a legtermészetesebb módon – többek között – levéltári forrásokat, különböző típusú népeség-összeírásokat, hiszen a történeti térbeli folyamatok csak ezen kútfők segítségével értelmezhetők helyesen, illetve e források a természetföldrajzi jelenségek számára is ésszerű, tudományos magyarázattal szolgálhatnak. Azaz a történeti nézőpont (és forrásanyag) éppen egy olyan szemszöggel képes gazdagítani és egyben árnyalni a földrajzi látásmódot, amely alapvető gondja a geográfiának, nevezetesen az *időbeliséggel*. Hiszen tudjuk: „Az idő a kartográfusok gondja.”⁸ „A vonalak és a középpontok áthelyeződése, a megkonstruált és vitatott történelem mind összetettebben kényszerít

⁴ A folyamatot részletesen l. Benedek József, i. m. 23–34.

⁵ Részletesen l. Gyáni Gábor, „Térbeli fordulat” és a várostörténet. In: *Korunk*, 2007. 7. <http://www.korunk.org/korunk/?q=node/8&ev=2007&honap=7&cikk=8604>

⁶ L. Tímár Lajos, Történeti földrajz és társadalomtörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.), *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, Budapest, 2003. 341–370. A kérdésről legújabban l. a *Korall* folyóirat tematikus történeti földrajzi számát (31. 2008. április), illetve Beluszky Pál szinte teljes életművét! <http://www.rkk.hu/kei/munkatarsak/beluszky.html>

⁷ A történeti földrajz ebben az értelemben megadott meghatározását: Jäger, Helmut 1969: *Historische Geographie*. Braunschweig, Georg Westermann Verlag; Ilyés Zoltán, Történeti földrajz – tájvédelem – tájtervezés (történeti földrajzi megközelítés). In: Dormány Gábor – Kovács Ferenc – Péti Márton – Rakonczai János (szerk.), *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén*. Magyar Földrajzi Konferencia, CD Kiadvány SZTE TTK Természetföldrajzi Tanszék, Szeged, 2001.

⁸ Velikić nyomán idézi: Faragó Kornélia, *Kultúrák és narratívák*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2005. 37.

rá az összefüggés-teremtő olvasásra. Mennyiben vagyunk tehát képesek a történelmet földrajzzá lényegíteni? A két fogalom összetartozik az instabilitás jelölésében.”⁹

A klasszikus geográfia humán ága elsődlegesen az emberi jelenlét *külső, környezeti (térbeli) kapcsolataira*, a társadalmi tevékenységnek és magának a népességnek a történelmi fejlődés során az (abszolút) térben kialakult rendjére kérdez rá, illetve hangsúlyozottan a *jelen* összefüggéseire irányult akkor is, ha történeti adatokkal szintén dolgozott.¹⁰ A mai történeti földrajz viszont („végre”) ezt a viszonyt *megfordította*. Nem a tér szemszögéből beszél időbeli folyamatokról, hanem a történeti folyamatok *alapján* formálódó térszerkezetekről értekezik. Ez az út alkalmas arra, hogy a mitikus földrajzi képzeteket (l. lentebb) kritikai élel közelítsük meg, illetve „a világ feletti erők által létrehozott” természeti formák eredetét racionálisan tudjuk magyarázni (például az egykori népi lokális bányászat képződményeinek „érdekes” formájú tanúit). Azaz a társadalomtörténeti források kritikai eszközként alkalmazhatók természeti jelenségek magyarázatához is.¹¹

Amint arra az előzőekben már utaltam, ebben az összefüggésben, azaz az időhorizont figyelembevételével kell megközelítenünk a honi földrajz azon egykori (és néha még mostani) gondolati konstrukcióit is, melyekkel a magyarság Kárpát-medencei (nemzeti/etnikai) jelenlétének térbeli lenyomatát értelmezte/értelmezi. Annál is inkább, mivel a honi földrajz, sőt – nyugodtan írhatjuk – tudományosságunk mélygyökerű sajátossága a magyarság természeti környezetéhez, tájhoz kötöttségének leírása, a „*csak itt, csak így végbemehetett és alakulhatott történelem, kultúra*” elv érvényesítése. A földrajzot ez az alapelv, azaz a *hely–történelmi idő–természeti környezet* hármasának értelmezése a *teremtésmítoszok* kidolgozása felé mozdíthatja. Az empirikus vagy történelmi idő és a természeti folyamatok (pl. geológiai képződmények) roppant időszakainak összemosásából alapvetően csak a „*teremtett tér*” *tanának elfogadása következhet*. „Ekkor már beszélhetünk” az empirikus időhorizontunktól távoli, „idők kezdetén” a MI (jelen esetben a magyar) történelmünk számára megalkotott térszínről, földtani alapokról, hiszen eredetmagyarázatunk már kiragad minket az emberi, azaz a saját történelmi időnkől, és „átrepít” bennünket a Nagy (szakrális) Időbe.¹² A földrajzi környezetünket megalkotó események tehát *szükségszerűen* ha-

⁹ Faragó Kornélia, i. m. 37.

¹⁰ Enyedi György, *Földrajz és társadalom*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 8.

¹¹ L. Szabó József – Dávid Lóránt (szerk.), *Antropogén geomorfológia*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2006.

¹² Nem szó szerinti idézet: Eliade, Mircea, *Képek és jelképek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997. 72.

tározták meg történelmi folyamatainkat, illetve alakították ilyenné (nemzeti) térszerkezeteinket: „Tegyük fel továbbá, hogy a természeti törvények léteznek, akár valami hipotetikus értelemben, akár abszolút vagy viszonylagos realitás értelmében. A mitikus tudat szempontjából *ezek szintén a felsőbb erők megnyilvánulásai.*”¹³ (Kiemelés az eredetiben.)

Érthető okok miatt a trianoni döntés sokkja nyomán a *táj-tér-nemzet* kérdéskörét, szoros (sőt: sorsszerű) egymáshoz kötöttségét a két világháború közötti magyar geográfia kiemelt hangsúllyal igyekezett magyarázni. Hiszen napjaink társadalomkutatásában Assmann nyomán már kanonizált gondolat, hogy a nemzeti kulturális emlékezésben a legeredetibb, legősibb és egyben fő szerepet a *tér* játssza.¹⁴ Egész tájak válhatnak a kulturális emlékezet közegéül, töltődhetnek fel szemiotikai tartalommal. Ebből következik, hogy egykor és ma is hangsúlyozott fontosságúak az etnikai/nemzeti identitás erősítésében azok a tudatos cselekvések, amelyekkel az ott lakók az adott helyet igyekeznek összhangba hozni mitikus képzetekkel.¹⁵

Veikko Anttonen a „szakrális” terminus értelmezésénél elemezte a tér és a vallásosság, illetve ennek a nézőpontnak a segítségével beszélt áttételesen a nemzeti terek kvázi „megszentelt” működéséről. Anttonen úgy látja, hogy a közösségek már a letelepülésükkor azonnal kijelölik területük különleges pontjait. Olyan természetes helyeket (pl. folyókat, tavakat, dombokat), amelyek a saját teret elválasztják a „másik” népcsoport (vadon) területeitől. A finn kultúrában az alapjában melléknévként használt „pyhä” („elválasztani”, „környezetből kiemelni” jelentésű) szó fejezi ki ezen helyek jelentőségét, olyan térpontokét, *néphatárokként*(!), melyek átlépése mágikus, vallásos természetű. Az áthaladás e határokon csak megfelelő, azaz társadalmilag előírt szertartások után lehetséges. E szakrális határok pontos jelentésének dekódolására csak azok képesek, akik az adott közösséghez tartoznak.¹⁶

¹³ Loszev, Alekszej, *A mítosz dialektikája*. Európa Kiadó, Budapest, 2000. 216.; 210–223.; Regéczi Ildikó, *Alexej Loszev, a mítosz dialektikája*. In: *Debreceni Szemle*, 2002. X. 2. 319–321.

¹⁴ Assmann, Jan, *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest, 1999. 60.

¹⁵ Gribben, Arthur, Tain Bó Cuailnge: A Place On The Map, A Place on The Mind. In: *Western Folklore*. 49. 1990. (July) 277–291.

¹⁶ Anttonen, Veikko, *Ihmisen ja maan rajat*. „Pyhä” kulttuurisena kategoriana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 646. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; Anttonen, Veikko, Nation and its Territory as Ritualized Space: Examining the Concept of the Sacred as a Boundary Marker in Finland. In: Bartha, Elek – Keményfi, Róbert (red.), *Ethnographica et Folkloristica Carpathica* Tom. 11. Debrecen, Publikations of the Department of Ethnography at the University of Debrecen, 1999. 9–22.

Ebben az összefüggésben értelmezhetők a történeti földrajz részterületeként a magyar politikai/nemzeti tér tájelméleti indokhálójának szálai, ugyanis a Kárpátok koszorúja és a hegység által körülvelt terület a magyarság számára nem egyszerű geográfiai kereteket jelentett, hanem mindig *megkülönböztetett* szereppel rendelkezett. A „Szent István” ezeréves országának mint „Szakrális Egésznek” a gondolata 1920 után különösen felerősödött.¹⁷ Azaz a honi tudományos életben az államtér eredetképzetében nemcsak a ratzeli „természet Magyarországot a teljes organikus korreláció által egységes élettartományként teremtette meg”¹⁸ elv volt jelen, hanem az az idea is, hogy „valami több”, „valami Nagyobb Erő” működött közre a magyar nemzet természeti (szakrális) terének kialakításában. A 19. század utolsó, a 20. század első évtizedeiben tehát olyan törekvés bontakozott ki a honi tudományos palettán, amely – hasonlóan a nemzeti történetíráshoz, a népi kultúra képéhez – az egységes nemzeti és államtér ideáját igyekezett megfogalmazni.

Több, egymást hol kiegészítő, hol egymásra épülő szál térképzeti mozaikszerűen, hol konkrét politikai elvárásokra, „megrendelésekre” születettek, hol pedig éppen a tudományos alap kutatások eredményeit aknázták ki politikai döntéshozók. (Példaként említhető erre az összefonódásra maga Teleki Pál [1879–1941], aki egy személyben volt többször miniszterelnöki döntéshozói pozícióban [1920–1921; 1939–1941], és vezette emellett azokat a térképészeti munkálatokat, amelyek eredményeit kifejezetten a politikai céljai számára próbált felhasználni.) A magyar néprajz, földrajz és a velük szorosan együttműködő statisztikatudomány, kartográfia olyan érvrendszert szállított a politikai döntéshozók számára, amely természet-tudományi szigorúsággal igyekezett legitimálni a magyar etnikai területek és a magyar államhatárok sérthetlenségét, a magyar kultúrának szinte a természeti környezetbe való mély beágyazottságát. Ha végigtekintjük a kor „nemzeti tudományainak” szakirodalmát, kirajzolódnak a *magyar nemzeti tér „megszervezésének”, megszerkesztésének egyes száalai* annak a törekvésnek a keretében, amely *szimbolikus* társadalmi jelenségekből (elsődlegesen az etnikai, nyelvi hovatartozásból) igyekezett *reális* tereket megfogalmazni.

Az eddigi kutatásaim alapján úgy látom, hogy a kormányzati dokumentumokból, illetve a tudományos érvrendszerekből összeálló kép közelebb visz bennünket a trianoni döntést megelőző időszak megértéséhez: hogyan

¹⁷ Részletesen l. Zeidler Miklós, *A revíziós gondolat*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.; Zeidler Miklós, *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002.

¹⁸ Prinz Gyula, *Az államföldrajzi kép. Magyar föld, magyar faj. Magyar Földrajz 3.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. 373.

látta és láttatta a magyar politikai és kulturális elit a magyarság vezető szerepének térbeli meghatározottságát a Kárpát-medencében. A későbbi évtizedek írásaiból pedig kirajzolódik az is, hogy a honi tudományosság – jelen esetben a geográfia – milyen módon adott ugyanerre a rendeltetésre választ a békeszerződés után. Sőt. Napjaink politikai térfolyamatainak értelmezéséhez is közelebb visz a száz évvel ezelőtti érvrendszerek elemzése, mert azok közül számos idea ismét felbukkan. Az elmúlt évtizedben azt láthattuk, hogy térségünkben a szocialista társadalmi berendezkedés összeomlása után régi reflex, az etnikai konfliktusok területi megoldásába vetett hit éledt újjá egy olyan feléledő nacionalizmus keretében, amely az egyéni szabadságjogok helyett a nemzeti közösség etnikailag-kulturálisan idegen politikai hatalomtól való függetlenedést (és egyben etnikai szeparációt) állítja előtérbe.

A 19–20. századforduló nemzetiségi politikájának legkülönbözőbb rétegeire (pl. iskolaügy, választójog, egyházak) vonatkozó kormányzati iratok számos forráskötetnek, illetve feldolgozásnak köszönhetően jól dokumentáltak. A különböző átfogó kormányzati intézkedések, elképzelések mellett a fennmaradt le- és feliratok között szerepelnek olyan speciális tervek, utasítások, amelyeket a honi nemzetiségek *térbeli helyzete*, a magyarsággal meglévő *területi kapcsolatai* határozzák alapvetően meg. Habár a „kisebbségi magyar variáns”¹⁹, azaz a kulturális-nyelvi egyenlőséget középpontba helyező liberális Deák–Eötvös-elgondolás érvényesül a nemzetiségi törvényben, az állam- (vagy politikai) nemzet eszméje fokozatosan megváltozott, és a gyakorlati politikában a magyar dominanciát hirdető elképzelések jelentek meg. A nemzetiségi törvény elfogadását követő évtizedek összegyűjtött kormányzati iratai viszont pontos látéleletet adnak a nemzetiségi együttélést szabályzó törvénykezés bonyolultságáról, a ’68-as alapelvek az egymásnak feszülő nemzeti (magyar) kontra nemzeti kisebbségi érdekekből fakadt meg hasonlításáról.²⁰

A mindenkori kormányzat a kisebbségeknek nemcsak a kultúrában, a politikai, gazdasági életben betöltött szerepét igyekezett szabályozni, hanem „figyelt” a nemzetiségek demográfiai, statisztikai és ebből kimutathat-

¹⁹ Szarka László, *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika*. Kalligram, Pozsony, 1995. 27.

²⁰ Kemény G. Gábor (szerk.), *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I–VI*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952–1985; Kemény G. Gábor – Szarka László – Szász Zoltán (szerk.), *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1999; Balogh Sándor (főszerk.), *A Magyar Állam és a nemzetiségek 1848–1993*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. Különös tekintettel I. az egyes kötetekhez írt, az iratokat összképben értékelő bevezető fejezeteket.

tó *térbeli mozgására*, változó térszerkezetére, az országon belüli „*térfoglaló erejére*” is. A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal és a Miniszterelnökség közötti levélváltások, átiratok pontosan jelzik, hogy a statisztikai és geográfiai (térképi) adatoktól egzakt indikátorként elvárták, hogy kövessék nyomon Magyarország nemzetiségi térszerkezetének alakulását. Vargha Gyula, a Statisztikai Hivatal elnöke például egy 1903-as feliratában statisztikai adatokkal támasztja alá az oláhság térfoglalásának veszélyét, és kormányzati intézkedéseket sürget: „A mutatkozó *nemzetiségi térfoglalások elhárításának eszközeivel* okvetlenül kell foglalkoznunk. [...] *a nyelvhatár* [...] eltolódások főleg abból a szempontból károsak, hogy az ország egész területének *a magyarság részéről leendő, lehetőleg teljes megszállását hátráltatják*, s mint ilyenek megakadályozandók.”

A Khuen-Héderváry-kormány rövid regnálása alatt (1903. június 27.–1903. november 3.) ugyanebben a tárgyban, azaz a nemzetiségek geográfiai előretöréséről kér a Magyar Királyi Statisztikai Hivataltól a kormányzati munka számára olyan anyagokat, amelyek a napi politikai döntéshozatalt és egyben a magyar (tehát nem össznemzeti) „területvédő” érdekeket szolgálják (1903. augusztus 22.). Minthogy „A magyar nyelvhatárok, nyelv-szigetek és szórványok nemzeti védelmét célzó helyes nemzeti politikát e térképek nélkül irányítani alig lehetséges, miért is ezeknek kiváló fontosságát külön hangsúlyoznom alig szükséges.”²¹

*

Az etnikai térképezés története a huszadik század első felében számos újonnan, egyre finomabb ábrázolási módszerekkel készült nemzetiségi térkép elkészüléséről tudósít. Tudjuk, hiszen maga Teleki Pál írta később le (l. alább), hogy az első világháborút lezáró békeszerződéshez kifejezetten politikai érdekek miatt készítettek nemzetiségi térképeket. Ugyancsak politikai „megrendelés” készítette már tehát a századfordulón a Statisztikai Hivatalt arra, hogy etnikai kartográfiával is foglalkozzon. Például a nemzetiségi kartográfia történetében rövid említésként „ártatlanul meghúzódó” 1908-as közigazgatási (és egyben anyanyelvi) térkép elkészítése érdekében nagy anyagi erők mozdultak meg és – pártállástól függetlenül – maga a mindenkori miniszterelnök állt a háttérben.²²

²¹ Az idézett dokumentumokat l. Keményfi Róbert, „...A magyar nyelvhatárok, nyelv-szigetek és szórványok védelme ügyében...” In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.), *Tér és terep III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 119–131.

²² L. Keményfi Róbert, i. m. 119–131.

Maga a térkép a természetéből következően a kulturális jelrendszerek hálójába is pontosan beilleszthető, sőt a térkép egyik plasztikus példája a képmásszerű jelek típusának is. A jelelmélet szerint a térkép tehát *ikon*, azaz *képszerű* jel, amely valamiképpen hasonlít a tárgyára. A térkép univerzális kódoltságából azonban az is adódik, hogy szükségszerűen a valóság leegyszerűsítése, ezért tehát a térkép csupán eszmei *modell*, absztrakció. Az ikonikus (képszerű) természete mellett szimbolikus (jelszerű) vonásai is vannak. Ám az intenzív generalizálás a kis méretarányú térképeken megjelenített makroszintű etnikai folyamatok csak azon tulajdonságait emeli ki (egyszavas statisztikai válaszok alapján), amelyek csupán az adott térség legalapvetőbb etnikai összetevőiről (szerkezetéről) adnak felületes benyomást. Éppen e tulajdonsága miatt az európai modern nemzetállamok megalakulásának története azt mutatja, hogy a nemzetiségi/nyelvi térképek és statisztikák vagy eleve ideológiai megfontolások alapján készültek, vagy lehetőséget nyújtottak/nyújtanak a (nemzetállami) politikai érdekeknek megfelelő kihasználásra. Az etnikai térképszerkesztők igyekeztek például minél látványosabb ábrázolási módszerekkel minél több adatot megjeleníteni. Sok tanulmány, kötet született az etnikai térképek szerkesztési módozatainak bemutatásáról, az egyes módszerek előnyeiről, hátrányairól. Az etnikai kartográfia története viszont azt is tükrözi, hogy ennek a tudománynak az eredményei még akkor is kiforgathatók, politikai célra kihasználhatók, ha a legnagyobb tudományos pontossággal és elfogulatlansággal készülnek, hiszen *nincsenek semleges etnikai térképek*. Teleki Pál egy tanulmányában maga is elismeri, hogy hiába a legprecízebb tudományosság, egyszerűen nem készülhet Európa középső felében mindenki által elfogadott, „politikailag semleges” nemzetiségi térkép, hiszen éppen az etnikai és államhatárok egymásnak nem megfelelése okozza a térség népei között feszülő alapvető ellentéteket.²³

A fentebb idézett kormányzati dokumentumok felvillantják azt a törekvést, hogy az elkészült közigazgatási és egyben anyanyelvi térkép plasztikus képet adjon a magyarság „térkitöltő” képességéről, a kisebbségek pillanatnyi geográfiai helyzetéről. De ez igaz fordítva is. Egy „rossz, idegen kézbe” kerülő etnikai térkép a magyarság ellen is fordítható, hiszen e mappáknak az olvasata meg is fordítható. Nem véletlen, hogy minden iratot „bizalmas” jellel láttak el, illetve a térképek elosztásánál is fokozott elővigyázatosságra szólítottak fel, minthogy: „A nemzetiségi térkép kizárólag a magyar nemzeti célokat van hivatva szolgálni, s határozottan káros volna, ha ellenségeink is használhatnák [...] méltóztassék Nagymél-

tóságod különös nyomatékkal kiemelni, hogy ez a térkép szigorúan bizalmas kézirat gyanánt használandó s gondoskodni kell, hogy avatatlan kezekbe semmi körülmények közt se kerüljön.”²⁴

A magyar kartográfiai gyakorlatban az előbb említett „látványosabb” jelző olyan optikai és pszichológiai hatásokat jelent, amelyekről külön értekezések nem szólnak, hanem az etnikai térképezés tudománytörténete által legitimált hallgatólagos megállapodás részeit képezik: nevezetesen a térképek ábrázolási jelrendszerei és színei. A különböző diagramok, ábrázolási módozatok (kör, gömb, kocka, oszlop) a nem szakember térképolvasót tévútra vihetik a nagyságrendek megítélésében. De a színek is olyan irracionális, emóciós hatásokkal bírnak, amelyek más képet, összbenyomást keltenek az egyes etnikumok területi nagyságáról, „terület-birtokló erejéről”. A kartográfus meg tudja határozni, hogy a szín hol legyen feszült, hol keltsen figyelmet, hol koncentrálja a térképolvasó figyelmét, és például hol csökkentse a térképre irányuló érdeklődését. Az etnikai térképek a centrális vöröse (illetve pirosa) melletti, egyéb színeinek alkalmazását csupán a vörös (illetve piros) *viszonyában* értelmezhetjük. E szín alkalmazásával az egész térképnek azonnal határozott karaktert adtak, hiszen *számos etnikai térkép áttekintése nyomán úgy látom, hogy csupán a vörös/piros (kiemelő szerepű) alkalmazása következetes. Ám sem a vöröshöz, sem más színek egymáshoz való kontrasztjainak használatát elsősorban nem a célirányosság (bár nagy ritkán előfordul ilyen is) jellemzi.*

A nemzetiségi térképek színhasználatáról korábbi munkában írt fejezetben a színek, kontrasztok *esetleges* alkalmazásának elemzésére a „színekkel való játék” kifejezéssel utaltam. Pontosabb azonban úgy fogalmazni, hogy az etnikai kartográfia színpreferenciáira irányuló kérdésfeltevést *meg kell fordítani*. Nem az a kérdés, hogy a (vörösön kívül) közel sem szándékosan megjelent színhatásokba „belemagyarázzuk” a sokszor sosem volt színtervet, hanem az, hogy *mégis* milyen kontrasztokat „fedezhetünk fel”, mely (jórészt nem tudatos) színélmények *érvényesülnek!* Azért tartom fontosnak ezt hangsúlyozni, mert a kartográfusok elsődlegesen a vörös és a vöröshöz viszonyított) *színhatások* alapján döntenek és döntöttek egy-egy festék térképi megjelenítése mellett. A többi térképi szín közötti kontraszt jórészt véletlenszerű, és nem a jól leírható színtulajdonságok határozzák meg az alkalmazásukat. A huszadik század harmadik és negyedik évtizedében Teleki Pál és Rónai András (1906–1991) mellett nemzetiségi térképeket szerkesztő Jakabffy Imre (1915–2006) a vele készült interjúban elmondta nekem, hogy a vöröst elsősorban az előbb említett módon, azaz a saját

²⁴ L. Keményfi Róbert, i. m. 119–131.

nemzetiség „területfoglaló” erejének demonstrálására használták. „A vörös vonzó szín. A piros szín nagyobbít. Akkor már legyen meg a mi egyetlen érvényünk, és elgondolásunk, hogy a pirost kisajátítjuk magunknak. Mert akárki készít egy néprajzi térképet, akkor a saját nemzetiségének adja a pirosat. Ha szlovák, akkor a szlovákok a pirosak. [...] A piros, hogy úgy mondjam, a szomszédokat bosszantó szín. [...] A piros [látszólagos etnikai egyensúlyi helyzetet is – betoldás tőlem – K. R.] robbant. Ezért mindig piros a magyar.”²⁵

A másik, ritkábban alkalmazott módszer, amikor a vörös szín a saját etnikai területet „veszélyeztető”, „fenyegető”, a „betolakodó” nemzetiséget jelöli. Ezek a térképek általában etnikai határszakaszok vitatott hovatartozású településeinek részletes mikrovizsgálatára, nagy méretaránnyal készültek. Plasztikus példája ennek a színezésnek *A magyar–szlovák nyelvhatár vidékének...* című, 1942-ben az Államtudományi Intézet által kiadott térkép. Ezen a térképen a szlovák etnikai terület kapta a vörös színt.²⁶

A kultúrnemzeti törekvések közép-európai kuszaságában a térségnek pusztán népszámlálási adatokon nyugvó etnikai térszerkezeti bemutatása már *magában politikai állásfoglalás*, hiszen Európa ezen részét képező államok számára a legplasztikusabban azonnal jelzi, hogy az államalkotó népek legfőbb nemzetállami törekvései nem sikeresek, nevezetesen, hogy az államhatárok még csak közelítőleg sem esnek egybe az etnikai határokkal. Hiszen *nem etnikai határok, hanem egzakt módon megfoghatatlan kulturális kontaktzónák léteznek*.

A hazai térképtárak magyar és nem magyar etnikai térképeit, illetve a Bécsben fellelhető, a nemzetiszocializmus időszakában, osztrák/német intézményekben szerkesztett nemzetiségi térképlapokat átnézve úgy látom, hogy ezek a térképlapok alapvetően *kiesnek* a szigorú kartográfiai tudományosságból. Az etnikai kartográfia – Otto Neurath osztrák társadalomteoretikus által megteremtett fogalommal – csupán egy „képstatistikai metódus”. Olyan ábrázolási módszer, „amelyet akkor akarunk használni, ha elképzelésünk, ideológiánk bemutatására a képi megjelenítés sokkal többet ígér, mint a szavak”.²⁷

A térképek további jellemzője az is, hogy *egyetemesen* standardizált kódokhoz értelmezési kulcsot is adnak. A szerkesztő megmondja, hogy az

²⁵ Jakabffy Imrével az interjút 2004. december 27-én vettem fel.

²⁶ A szintan részletes kifejtését l. Keményfi Róbert, *Etnikai kontaktzónák – etnikai térképek – hamis mítoszok*. In: Klamár Zoltán (szerk.), *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Aszód, 2005. 30–37.

12 ²⁷ Neurath, Otto, *Gesammelte bildpädagogische Schriften*. Band 3. Wien, 1991. 423.

árnyalatok, színek, kontúrvonalak mit jelölnek, milyen felszíni objektumokat helyettesítenek. A térkép készítője értelmezési folyamatának tehát valamilyen módon egybe kell esnie a néző értelmezési folyamatával.²⁸ A fentebb idézett Neurath képpedagógiai iskolájának kartográfiai gyakorlatot bemutató szála éppen azt szorgalmazza, hogy a nevelés folyamán minél korábban megismertessük a térképek általánosan érvényes kódjait. Ezt segíti elő például az egyértelmű, a korai oktatásban is már következetesen használt, ezért könnyen felismerhető színek. Példaként ő az arab világ zöldjét hozza, amely rögtön (készség szinten), iskoláskorunk óta beazonosítja a térképen az adott terület karakterét. (Ha az iskolai atlaszokban, falitérképeken szereplő számos nemzetiségi térképtől, azaz a megszokottól eltérő ábrázolási gyakorlattal – például színpreferenciával – találkozunk, az az adott etnikai térkép dekódolását meg is nehezíti.) Umberto Eco nyomán ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a „tárolt képet” összehasonlítjuk az éppen észlelt adatokkal. A kettő egyezése működteti az ikonikus kódot, azaz juthatunk el – jelen esetben a térkép – helyes felismeréséhez.²⁹ Az információs rendszerek hatékonysági elemzéseiben is első helyen említik azt a feltételt, hogy mindenkinek kellőképpen ismernie kell az információs csatornát, felhasználási módját.

Az etnikai térképek Európa középső felén élő népek nemzetállami törekvéseiben „grafikai ikonokká”, a nemzeti-területi egység jelképévé váltak. Úgy vélem, hogy Közép-Európa kultúrnemzetei által szerkesztett etnikai térképsorok erősen *szituációfüggők*. Figyelemmel kell lennünk arra a *közegre*, amelyben ezek a térképek megjelennek. Átfogó, egy-egy nagyobb térséget lefedő nemzetiségi térképnek napjainkban is a szimbolikus politikai/etnikai konfliktusokban jut szerep. Gondoljunk csak a térségünk országaiban lezajlott közigazgatási átalakításokra. Külön kellene elemezni tehát ebben a vonatkozásban azt, hogy *hol* és *hogyan* használják e térképeket. Néprajzusként, a terepet járva, kis felvidéki magyar falvak kulturális helységeiben, polgármesteri irodáiban (itt általában csupán „sub rosa” feltekerve, eltéve, de mégis néha-néha előkerülve) találkoztam ma készült magyar etnikai térképekkel. Kocsis Károly el is mondta nekem, hogy sokszor kifejezetten politikai kisebbségi szervezetek megrendelésére készített etnikai térképeket, és a „megrendelő” döntötte el például a színek kódját. De ez nem is titok, hiszen az MTA Földrajzi Kutatóintézet weblapja fel

²⁸ Gombrich, Ernst H., A látható kép. In: Horányi Özséb (szerk.), *Kommunikáció II. A kommunikáció világa*. General Press Kiadó, Budapest, 2003. 98–100.

²⁹ Ecöt idézi: Horányi Özséb, *Jel, jelentés, információ, kép*. General Press Kiadó, Budapest, 2006. 50–51.

is sorolja a direkt kormányzati és kisebbségi szervezetek által támogatott etnikai kartográfiai kutatásokat.³⁰

Azaz a nemzetiségi térkép a szimbolikus etnikai konfliktusok *képi csatornáit*, az etnikumközi, hol csak jelképes, hol súlyos következményekkel járó *képi párbeszéd* eszközei, térképjellegű kódolt üzenetei. Üzenet a szomszédos népek, üzenet akár az európai politikai döntéshozók felé, és persze üzenet saját magunk számára térségbeli számunkról, helyzetünkről. Hadd idézzem e „párbeszédre” a romániai etnikai térképek hamisításait feltáró, 1942-ben kiadott, Jakabffy Imre által szerkesztett, a nemzetközi porond számára német nyelven írt füzetet. Ha belenézünk ebbe a kiadványba, láthatjuk, hogy micsoda hatalmas energia mozdult meg a román nemzetiségi térképek kiigazítására, cáfolására.³¹ (Miért vált ki ilyen indulatokat és mozgat meg ekkora módszertani apparátust egy térképészeti gyakorlat?) Nem véletlen tehát, hogy Ute Schneider kartográfus a kötete címeként is a térképek hatalmáról beszél.³² Sőt. Még egy kicsit továbblépnék. A haditechnikai szakirodalom alapján úgy látom, hogy a nemzetiségi térképek működésük alapján – speciális technikaiként – helyet kapnak a pszichológiai hadviselés rendszerében is.³³

*

A leglátványosabb és leginkább elterjedt nemzetiségi térképek mellett a honi tudományosság más – az alábbi pár példával szemléltethető – érvrendszert is felsorakoztatott a magyar nemzeti tér nagyságának és egységének hirdetésére.

1. Az 1920-as években fogalmazta meg Prinz Gyula a Tisia-elméletet. Ennek alapján az Alföld mélyére süllyedt ősi kristályos masszívum egyhangú felépítésű. Erre a tömbre kaptafaszerűen gyűrődött fel a Kárpátok vonulata. Nem szeretnék itt foglalkozni az elmélet földtani részével, mert jóllehet a mélyfúrások cáfolták a feltételezést, de a maga idejében plasztikusan tudta magyarázni térségünk medencejellegének kialakulását. Olyannyira, hogy ha természetesen nem is ebben a formában, de napjaink geológiájában ismét megjelent egy már lemeztektonikán alapuló és mélyfúrásokon álló „Tisia Nagyszerkezeti Egység – Tisia Unit” elgondolás. Szempontunkból sokkal érdekesebb az elmélet társadalmi vonatkozása.

³⁰ http://www.mtafk.hu/projekt_tf.htm

³¹ [Jakabffy Imre], *Rumänische Landkartenfälschungen und ihre Kritik*, Staatwissenschaftliche Institut, Budapest, 1942.

³² Schneider, Ute, *Macht der Karten*, Primus Verlag, Darmstadt, 2004.

³³ Watson, Peter, *Psycho-Krieg*. Econ, Frankfurt am Main, 1985. 364–377.

Prinz a Tisia alapvető nemzettér-építő szerepéről beszélt: „Az igazi Magyarország azonban Belső-Magyarország. Ennek a fogalomjelenek tartalma nem azonos az anyaországgal. Belső-Magyarország a tájrendszertanban a Tisia-tömb felszíne, az anyaország a népesedéstanban a magyarságnak tömören, zártan birtokba vett törzsterülete. *De utóbbiban sok olyan jellemvonás van, ami arra utal, hogy kiterjedése és alakja az előbbinek természetéből kihatásként keletkezett* [kiemelés tőlem – K. R.]. Valóban a Tisia-tömb, a természeti Belső-Magyarország és István király országa csak egy helyet foglalnak el a földgömbön. Ahol pedig eltérés van, ott pontosan egy szerkezeti elválkozás területe csábít.”³⁴

2. Ugyanezt mondhatjuk el a részletes néprajzi kutatásokkal cáfolt Prinz-féle „kettős határvon” gondolatáról is, amely szerint a magyarság „nemzethatára” kettős. Van egy természetes vízválasztó és egy előretolt, szurdokokra, legjobb határőrhelyekre kitolt határvonal, amely egyben nemzethatár is. Ez a „széles tájhatár” elgondolás nem tartható, hiszen a legtöbb esetben a történelmi államhatár nem *tájhatáron*, hanem *tájban* fut. A „tájbeélési stratégiák” például Székelyföld és Moldova között az azonos ökológiai adottságok miatt igen hasonló képet eredményeztek.³⁵

3. Említeném még a Teleki által hangsúlyozott *etnikai/nemzeti táj* fogalmát is. Az elgondolás lényege, hogy az etnikai táj „*egy-egy nemzetiség tipikusan a saját etnikai jellegzetességeiben felismerhető tájformáló erő által alakított térfelszín*”. A német szakirodalom alapján nálunk is meghonosodott terminus az etnikai jelleget az életmóddal ellentétben *elsődleges* térfelszínformáló erőként tételezte. A már a kor földrajza (Mendöl Tibor) által is cáfolt terminus persze az adott népcsoport *konkrét tájhoz kötődő történeti folytonosságát igényezte bizonyítani*. Napjaink néprajzi szakirodalmában még mindig néha felbukkan a nemzeti/etnikai kultúrák táji kötöttsége, és ezáltal az adott kultúra „életrevalóságának” hirdetése, asszimilációs erejének hangsúlyozása.

4. Ide kapcsolódik a *szent táj* fogalma is, amelyet a kor (20. század első fele) formálódó vallási néprajza fenntartásokkal fogadott. Hiszen a szakrális táj meghatározása is figyelmen kívül hagyja a táj komplexitását. A vallás a tájtényezők csupán egyik (humán) szála, és igazából a tájtényezők önmagukban nem alkothatnak önálló tájat. Ám a „nagyobb gond” a kifejezéssel annak ideológiai tartalma. A szakrális táj eredeti megfogalmazásába a

³⁴ Prinz Gyula, Magyar tájszemlélet. In: *Pannonia*, 1935. 1. 1–3. 35–61.

³⁵ Részletesen l. Ilyés Zoltán, Szimbolikus határok és határjelek In: Biczó, Gábor (szerk.), *Vagabundus*. Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tan-
szék, Miskolc, 2004. 189–212.

terminus megalkotója, Georg Schreiber ugyanis beleszötte a „gigantikus nagycsalád”, azaz a *germánység életterejét* is, és úgy vélekedett, hogy a „nép” (Volkstum) és a „szentség” között szoros összefüggés van. A vallásosság és a nép viszonyát leginkább a szakrális tájban ismerhetjük fel, azaz a mély vallásossága segítette (és védte az idegen népekkel szemben) a németiséget abban, hogy életterejét, magas kulturális állapotát megőrizhesse és a tájban e kultúra lenyomatát hagyja.³⁶ A honi geográfiában ez az elképzelés „*A katolicizmus a nyugatias lelkiséget biztosítja a magyarság számára, kiélezi a magyar műveltségi életteret*”³⁷ – karakterizálható mondattal jelent meg.

Az előzőekben említett természetföldrajzi alapokra helyezett társadalmi koncepciók tulajdonképpen egy nagyon lényeges diszkrepanciát igyekeztek feloldani, nevezetesen az etnikai és az államtér meg nem felelését. Szükség volt olyan elképzelésekre, amelyek erősítették a magyar politikai, kulturális szerepet, a magyar föld tájrajzi, gazdasági egységének elismertetését. Azt a 19. század végén megfogalmazott ideát ugyanis, amely szerint a magyarság számának növekedése geográfia értelemben is fel fogja tölteni a Kárpát-medencét, a demográfiai folyamatok nem igazolták vissza.³⁸ Ennek hiányában lépett előtérbe például a medence gazdasági megbonthatatlanságának hirdetése is, amely tételt Teleki Pál a témának egy teljes kötetet szentelve európai keretekbe ágyazva fejtett ki.³⁹

5. A sort (csupán ebben az írásban) a Rónai András által mesterfokra fejlesztett államhatár-tartóssági ideájával zárhatjuk. Rónai az „idő legitimál” elv alapján az etnikai, nemzeti folyamatoktól, történelmi eseményektől teljesen *független* és megbonthatatlan természeti államtér-egységként kezeli a Kárpát-medencét, hiszen a kárpáti koszorú mint államhatár a legtartósabbnak bizonyult Európában. Ha ez így van, akkor valamiféle természeti (és nem társadalmi) erő írta ezt a választóvonalat statikus államhatárként elő.⁴⁰

*

³⁶ Bausinger, Hermann, Volksideologie und Volksforschung. Zur nationalsozialistischen Volkskunde. In: *Zeitschrift für Volkskunde*, 1965. 61. 177–204.

³⁷ Prinz Gyula, *Magyarország földrajza*. Renaissance Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1942. 129.

³⁸ L. ehhez árnyalt háttérként Katus László elemzéseit: Katus László, A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. In: *Történelmi Szemle*, 1980. 2. 270–289; uő, Hungarians and National Minorities: A Demographic Survey (1850–1918). In: Glatz, Ferenc (ed.), *Hungarians and Their Neighbors in Modern Times 1867–1950*, New York, Distributed by Columbia University Press, 1995. 13–21.

³⁹ Teleki Pál, *A gazdasági élet földrajzi alapjai I–II*. Centrum Kiadóvállalat, Budapest, 1936.

16 ⁴⁰ A kérdésről részletesen l. Keményfi Róbert, i. m. 325–344.

Ezek a koncepciók visszatükrözik a *terület–nemzet–nemzeti kisebbség* hármásának belső területi viszonyrendszerét. Nevezetesen arról van szó, hogy a nemzetállamok Európa középső és délkeleti térségében az itt élő népeket elválasztó kulturális, nyelvi törésvonalak *térbeli vetületére* is törek-szenek. Ha vannak mért nemzetiségi/anyanyelvi statisztikai adatok, azok már *térképen* is megjeleníthetők. A nemzeti kisebbség fogalma e törek-vésekben nem az *egyéni* kulturális különbségekre utaló és azokat hang-súlyozó kifejezés, hanem *statikus*, „érinthetetlen”, a történelmi *kontinuitás* nyomatakával áthatott *állapotot* jelölő terminus. E nemzetépítési út minden más társadalmi rétegződésénél magasabbrendűként feltételezi az etnikai hovatartozást, illetve objektívnek vélt szempontok alapján (pl. nyelv, származás) homogenizálja így – amint azt fentebb említettem – *megszámálha-tóvá* változtatja a valóként értelmezett nemzetiségi közösséget. Az állam-határ-változások következtében önazonosságában az anyaállamától való kényszerű leválása miatt a saját nemzeti kisebbséget létezésében is veszé-lyeztetettnak tételezi, és ezért nem az egyén, hanem a származás, kultúra, nyelv alapján a kisebbség *kollektív* jogait szorgalmazza. Sőt a mérhetőséget (a kisebbségi statisztikát) a kollektív kisebbségi jogok letéteményeseként, garanciájaként látja: „Mi demográfusok azt valljuk, hogy a nemzetiségi politika egyik kulcskérdését a nemzetiségekről készített statisztikák jelen-tik. Kisebbségvédelem nincs kisebbségi statisztika nélkül.”⁴¹

Az etnikai tér gondolatának *gyökereit* a Közép-Kelet- és Délkelet-Eu-rópában feléledő nacionalizmus alapvető jellemvonásában kell keresnünk: abban a törekvésben, *hogy az államhatároknak egybe kell esniük az etnikai ha-tárokkal*. Hiszen a „közös származási mítoszba” azok is beleértendőek, akik bár az adott állam keretein *kívül* élnek, de ugyanazon nyelvet beszélnek, kultúrát birtokolják. A modern nemzetállamok kialakulásának folyama-tában feléledő nacionalizmus fokozatosan „fedezi fel” a nemzeti intézmé-nyek kiépülésével párhuzamosan, a nyelv és a kultúra kérdése után a „saját etnikai tér” kiterjedését és e tér határának fontosságát, a nacionalizmus keretei között pedig kezdetét veszi e tér mitologizálása, szakralizálása is. Napjainkban azonban ez a folyamat a nemzeti mozgalmak újjászületésé-vel párhuzamosan *megfordult*: az „etnikai tér mítosza” a Közép-Kelet- és Délkelet-Európában feléledt nacionalizmus egyik fontos, magát a nacio-nalizmust gerjesztő, erősítő részévé vált. Ennélfogva a közép-kelet- és dél-kelet-európai nemzetállamokban a feléledő nacionalizmus ismét nem mást

⁴¹ Kovacsics József, A nemzetiségi statisztika problematikája. In: Klinger András (főszerk.), *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának sta-tisztikája. (1910–1990)*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1994. 42–53.

jelent, mint a szimbolikus etnikai határok térbeli realizálásáért folytatott küzdelmet (l. például a volt „jugoszláv” népek háborúját, etnikai népirtásokat). Ezért bukkannak fel még ma is a nemzetiségi konfliktusok politikai elemzéseiben a területiségre utaló rosszízű, szélsőséges kifejezések, mint például: „etnikai bástya”, „etnikai védelmi sáv”, „etnikai frontharcos”, „etnikai túszhelyzet”, „etnikai szellemi fegyver”.

A huszadik század első felének statisztikatudománya, kartográfiája és geográfiája megfelelt annak az elvárásának, hogy hozzáadják a maguk szakterületein születő eredményeket a magyar politikai és kulturális vezető szerep jogszerűségéhez. A fent felsorolt érvek a kor tértudományának olyan elképzelései, amelyek végül egységes hálónak összeállva azonos célt szolgáltak.

A rituális nevetés nyomai bibliai és apokrif szövegekben

Néhány példa és értelmezése a proppi nevetésemélet kapcsán

„Nem a szöveg értelmetlen, mi nem értjük.”¹
(Scheiber Sándor)

A Vigilia folyóirat 1971-ben, decemberi – karácsonyi – számának előkészítése során körkérdest intézett „a magyar szellemi élet és első ízben a külföldi magyarság jeles képviselőihez”, arra várva választ, hogy „Mit jelent a Biblia az [sic!] életemben?”. Azon ma már nem érdemes eltöprengeni, hogy csaknem négy évtizeddel ezelőtt „a magyarság jeles képviselőinek” tekintett megszólítottak milyen mértékben voltak valóban jeles képviselői a kor magyarságának; néhányan azonban valóban meghatározó személyiségek voltak, s szellemi teljesítményük mai szemmel nézve is számottevő.²

Mire a beérkezett válaszok megjelentek (decemberben), addigra már az egyik válaszoló, Lukács György filozófus elhunyt, a tőle idézett nyilatkozat tehát valószínűleg élete utolsó – körkérdésre adott – válasza volt. Lukács György mondja, egyébként rövid, válaszában élén a következőket: „A világfolklór egyik legszebb könyve. Nagyon kevés olyan népi mondagyűjteményt ismerek, mint amilyen az Ótestamentum. Nekem a Biblia több nyelven is megvan, nagyon szeretem olvasni, ahogy nagyon szeretek népmeséket is olvasni, vagy Homérosztól az Íliászt és az Odisszeát.”³ A

¹ SCHEIBER 1971. 847. A mottóként idézett mondat előtt még ez is olvasható a jelzett helyen: „Az egyiptomi, mezopotámiai, kisázsiai és izraeli leletek tükrében a Biblia hiteles forrásnak bizonyul a történelmi események és társadalmi állapotok felvázolására. [...] A filológia és régészet kulcs a kezünkben a még rejtett vonatkozások feltárására.”

² A Vigilia jelzett számában a körkérdésre adott válaszok: 837–851.

³ Vigilia, 1971. december, 843.

Lukács által mondottak első mondatát még abban az évtizedben több helyen is idézték;⁴ volt, aki némileg átalakítva, ami annak is szemléletes példája lehet, hogy az írásban rögzült vélemények is folklorizálódhatnak, ha előszóban is terjednek a lényegesnek tartott elképzelések, mint amilyenek Lukácséi is voltak. A világhírű marxista filozófus tehát folklórként beszélt a Bibliáról, ami voltaképpen nem is számított meglepőnek. Természetesen nem ő volt az első, aki a témát: a Biblia és a folklór összefüggéseit említette.

A Biblia folklór vonatkozásait taglalva Scheiber Sándor történész és orientalista felsorolja azokat a legfontosabb műveket, melyek ezzel a kérdéssel foglalkoznak, köztük Dähnhardt és Frazer egyes könyveit, majd maga is kifejti azokat a legfontosabb összefüggéseket, amelyek a Biblia és a folklór, tágabb értelemben a Biblia és a néprajz kapcsán röviden elmondhatóak.⁵ Pár esztendővel később Bálint Sándor, a 20. századi magyar néprajzkutatás nagy alakja a magyar néphagyományban számba vehető bibliai elemekről beszél egyik interjújában.⁶ A két nagy magyar tudós, ki-ki a maga tudományszakának anyaga és vértete alapján sorolja a gazdag példatárat, amely a Bibliából, elsősorban az Ószövetségből kihámozható. Mivel a Biblia könyvei különböző időkben (korokban) keletkeztek, a legkorábban kialakult szövegeket a legkésőbbiekől ezer esztendőt meghaladó időbeli táv választja el, a földrajzilag meghatározható bibliai világ e tág időkeretben mérhetetlen mennyiségű folklórtényt őrzött meg és konserválta a kanonizált bibliai szövegekben, de a Bibliából kimaradt vagy kihagyott apokrifekben is.

A Scheiber Sándor által felsorolt etnológiai és folklorisztikai alpművek e hatalmas történelmi anyag taglalására tesznek kísérletet, Bálint Sándor pedig arról beszél, hogy mindez miképpen és milyen formában csapódott le a magyar népi tradícióban. Az természetesen más kérdés, hogy a Biblia folklórelemeit mely tudomány milyen szempontból vizsgálja és értelmezi. Alapvetően mások ugyanis a vallásbuzgalmi és a tudományos megközelítés módszerei és vizsgálatának eredményei, tehát konklúziói is. Ez egyébként nyilvánvaló, hisz a Biblia mást jelent a judaizmus, a kereszténység, s megint mást a történettudomány, az etnológia s külön a folklórvizsgálat hívó emberei vagy kutatói számára. A Biblia kanonizált szövegei tehát hívók és a nem hívó kutatók számára is fontos forrást jelentenek, az apokrifek pedig elsősorban a kutatók számára képezhetnek fontos vizsgálandó szövegeket.

⁴ RAPCSÁNYI (szerk.) 1973. 231. és RAPCSÁNYI (szerk.) 1978. 5. Az utóbbi helyen a lukácsi idézet: „a világfolklór legszebb könyve”.

⁵ SCHEIBER 1973. Ugyanez Scheiber könyvében: *Folklór és tárgytörténet I. Budapest, 1977. 104–136.*

⁶ BÁLINT 1978.

Ebben a rövid dolgozatban egy olyan elemzésre teszek kísérletet, amely azt vizsgálja, hogy a bibliai szövegekben felbukkanó nevetés vagy nevetéstabu összefüggésbe hozható-e a V. Ja. Propp által kidolgozott rituális nevetésről szóló elmélet⁷ tétéleivel, magyarul: a Bibliában kimutathatóak-e a Proppot igazoló rituális nevetés példái vagy nyomai. A Biblia folklór vonatkozásait tárgyaló tengernyi irodalom általam ismert részében ugyanis ilyen szempontú vizsgálatról nincs tudomásom.

Vlagyimir Jakovlevics Propp éppen hetven esztendővel ezelőtt, 1939-ben tette közzé először a rituális nevetésről szóló alapvető tanulmányát⁸, amely aztán újra csak jóval később kiadott tanulmánykötetében látott ismét napvilágot (1976-ban⁹, a szerző halála után). Egy ugyancsak halála után közzétett könyvében (*A komikum és a nevetés kérdései*, ugyancsak 1976-ban¹⁰) röviden ismét kitér a rituális nevetés kérdéseire¹¹, legjobb tudomásom szerint azonban sem az említett tanulmánynak, sem pedig az említett könyvnek nem volt komolyabb visszhangja, tehát nem ismerek olyan folklórisztikai vállalkozásokat, amelyek a proppi elképzeléseket konkrét szinkrón vagy diakrón folklóranyagon alkalmazni kísérelték volna meg.¹² Érdekes módon bár a tanulmány és a könyv is megjelent szerb kiadásban is¹³, ennek ellenére sem találkoztam olyan délszláv vizsgálatokkal, melyek a proppi elméletet a konkrét szövegelemzésben is alkalmazták volna.¹⁴ Jőmagam elsősorban magyar folklórpéldák alapján, de kitérve a nem magyar anyagra is, ezen belül délszláv példákat is idézve kíséreltem meg bebizonyítani, hogy a rituális nevetés proppi elmélete kitűnően alkalmazható konkrét folklórszövegek elemzésében is.¹⁵

⁷ PROPP 1988. Vlagyimir Jakovlevics Propp (1895–1970) életművének, elsősorban folklórisztikai tevékenységének és műveinek jó áttekintése: VOIGT 1978.

⁸ Először megjelent: *Ucsenie zapiszki LGU, Szerija filologiceszkih nauk, Vip. 3. 151–175.* Leningrád, 1939.

⁹ *Foljklor i gyejsztviteljnoszty, Moszkva, 1976. 174–204.*

¹⁰ *Problemi komizma i szmeha, Moszkva, 1976.* Magyar nyelvű ismertetése: VOIGT 1978. 134–135. Magam a szerb kiadást (fordítást) ismerem: PROP 1984.

¹¹ PROP 1984. 146–148.

¹² „Nemcsak morfológiával foglalkozott, hanem az orosz és nemzetközi folklór számos más területével is, amelyeket azonban a nemzetközi kutatás kevésbé vett figyelembe.” VOIGT 1978. 127.

¹³ A rituális nevetést tárgyaló tanulmány: PROP 1986., a komikum kérdéseit tárgyaló kötet: PROP 1984.

¹⁴ Például egy szerbiai szlavisztikai tanácskozáson, melynek egyik témája a szerb irodalom humorisztikus és szatirikus hagyományai voltak (ide értve a népköltészet – szerbül: népi irodalom – vonatkozásait is) Propp nevetésmélete nem kerül szóba. Lásd: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 2006. No 35/2.*

¹⁵ A kérdéskör kapcsán korábban írott dolgozataim egymás mellett olvashatóak: JUNG 2008. 5–83.

A rituális nevetés a folklórban című Propp-tanulmány ismertetésére ezen a helyen nem vállalkozom, mivel az magyarul és orosz eredetiben is olvasható¹⁶, továbbá a proppi elmélet lényegi tételeit eddig írt és publikált vonatkozó dolgozataimban már ismertettem.¹⁷ Ezen a helyen az idézendő konkrét folklórpéldák értelmezésében térek majd ki Propp elméletének ide tartozó részleteire.

A Biblia könyveihez készült tárgymutatók áttanulmányozása után meglepetéssel tapasztalhatja a kutató, hogy a *nevetés* milyen ritkán fordul elő e hatalmas anyagban.¹⁸ E tárgymutatók által jelzett helyek száma nem azonos, ami arra utalhat, hogy az összeállítók nem mindegyike vette észre mindazokat a szövegrészeket, melyekben a Biblia nevetésről vagy nevetéstaburól beszél. Az általam ismert tárgymutatók egyike minősíti is a jelzett locusokon felbukkanó nevetéseket: eszerint a Bibliában az öröm, a gúny vagy a hitetlenség kifejezőjének kell tekinteni a nevetést. A jelzett helyek kikeresésével azonban világossá vált, hogy a tárgymutató összeállítói a proppi nevetésemélet ismerete nélkül minősítették a jelzett helyeket. Többször átolvasva és áttanulmányozva a jelzett helyeken található szövegrészeket, már első pillantásra is világossá vált, hogy alapján véve a Mózes I. könyvében (A teremtés könyve) olvasható részletek hozhatók összefüggésbe a proppi rituális nevetésről szóló elmélettel, illetve annak egyik sarkalatos tételével: a teremtető nevetéssel.¹⁹

A szélteben ismert és gyakran idézett bibliai történet szerint Isten megjövendölte Ábrahámnak, hogy felesége, Sára a következő esztendőben fiút fog neki szülni. Sára egyébként addig nem szült Ábrahámnak utódot, mivel meddő volt. Ezt követően a Biblia szövege szerint: „Ábrahám erre arcra borult, és nevetett, mivel így gondolkozott magában: százéves embernek legyen még fia? És Sára, a kilencvenesztendőös még szülni fog?”²⁰ A történet folytatásában olvassuk: „Az [az Isten] folytatta: »A jövő évben ez idő tájt visszajövök, akkorra Sárának már fia lesz.« Sára a sátor bejárata mögött hallgatózott. Ábrahám és Sára azonban már korosak voltak, és Sárának már nem voltak asszonyi dolgai. Ezért Sára nevetett magában. Ugyanis erre gondolt: »Most legyen még szerelmi örömem, amikor már

¹⁶ Lásd a 7., 8. és 9. jegyzet adatait.

¹⁷ A 15. jegyzetben említett dolgozatokban.

¹⁸ Lásd: *Bibliai nevek és fogalmak, Budapest, é. n. (1988?), Bibliikus teológiai szótár, Róma, 1974. 1015. (nevetni), az új fordítású teljes Biblia javított változata 2. kiadása: Biblia. Sajtó alá rendezte Rózsa Huba, Budapest, 2008. (tárgymutató).*

¹⁹ Lásd: PROPP 1988. 231–236.

22 ²⁰ 1Móz 17,17. (Az új fordítású Biblia szerint.)

megöregedtem? Hiszen már férjem is öreg.»²¹ Mivel a jelen lévő Isten – a Biblia szövegének folytatása szerint – tudta, hogy Sára nevetett, azt is tudta, hogy miért, kinyilatkoztatta: „Van-e ami az Úrnak lehetetlen?”²²

A történet folytatását a Graves–Patai-féle összefoglalás szerint idézem, mivel a rendelkezésre álló két magyar fordítás szövegei nem fedik egymást, s nem egyértelműek. Tehát: „A következő évben Sára fiat szült, akit Ábrahám Izsáknak nevezett el, és nyolcnapos korában körülmetélte. Nevetni fog az egész világ – mondta Sára –, ha megtudják az emberek, hogy én Ábrahám fiát szoptatom.”²³

Az Izsák születését elmondó bibliai történet kapcsán Propp az alábbi kommentárt fogalmazza meg: „A fogantatáskor nevető asszony képe eszünkbe juttatja Sárát, aki nevetett a jó hír hallatán, hogy fia lesz. Sára nevetését általában szarkasztikusként szokták értelmezni: Sára öreg, és nem hisz a szülés lehetőségében. A gúnyos nevetés Szavaof színe előtt azonban illetlenség lenne. Valószínűbb, hogy itt ugyanannak a mágikus nevetésnek vetületével állunk szemben, a megváltozott történelmi viszonyok következtében azonban a nevetés mágiája már érthetatlenné vált.”²⁴

Propp tehát úgy véli, hogy Izsák fogantatása és születése köré szőtt isteni tereméstörténet mögött tulajdonképpen sokkal ősbibliai folklorisztikus motívumok húzódnak meg, melyek a Teremtés Könyvében már elhalványodtak, vagyis az Izsák-történet kanonizálása előtt már érthetetlenek voltak a megszövegezők szemében is. Ezt látszik alátámasztani a Graves–Patai-féle héber mitológiában megfogalmazott elképzelés is, amely szerint az a tény, amely a bibliai szövegben olvasható ábrahámi kommentárok szerint Sárával kapcsolatban olvasható: „Vajjon száz esztendő embernek lesz-e gyermeke?, avagy Sára kilencven esztendő lévén, szülhet-e?”²⁵ Vagy később: „Ábrahám pedig és Sára élemedett korú öregek valának; megszűnt vala Sáránál az asszonyi természet.”²⁶ Ezzel kapcsolatban olvasható a Héber mitológiában: „Hogy Sára már túlhaladta a klimax-kort, az a szerkesztő kommentálása, nem Ábrahám kijelentése.”²⁷ Tehát ebből arra lehet következtetni, hogy a Genézis könyvének szerkesztése korában a zsidóság körében már természetesen közismert volt a nemzés és a gyermekszülés biologikuma közti összefüggés, éppen ezért a sokkal korábbi

²¹ 1Móz 18,10–12. (Az új fordítású Biblia szerint.)

²² 1Móz 18,14. (Az új fordítású Biblia szerint.)

²³ GRAVES–PATAI 1969. 148–149.

²⁴ PROPP 1988. 233.

²⁵ 1Móz 17,17. (A Károli-Biblia szerint.)

²⁶ 1Móz 18,11. (A Károli-Biblia szerint.)

²⁷ GRAVES–PATAI 1969. 150.

teremtő nevetés képzete ugyan benne maradt a kanonizált szövegben, de eredeti jelentését és értelmét veszítve szinkretikus elemként maradt fenn mintegy egy sokkal korábbi mitológiai elképzelés kései lecsapódásaként. Ez egyébként kétségbevonhatatlanul arra utal, hogy az Ábrahám–Sára-történet sokkal régebbi gyökerű, mint a bibliai történet alapján sejteni lehet. A rituális nevetés kapcsán mondja Propp:

„A korai példák a nemzetségi társadalom idejéből származnak, amelynek társadalomszervezetével és intézményeivel (többek közt az iniciációval) függnek össze, és az antikvitásig folytatódnak. Az ókorral ez a vonal megszakad, és újabb kezdődik, melyet később követünk végig. Ugyanakkor egyrészt tudjuk, milyen erősen érvényesültek a nemzetségi rend elemei Görögországban és Rómában, másrészt az antik anyag is csak az elsődleges adatok fényében érthető meg.”²⁸

Hogy „a nevetés az élet teremtésének mágikus eszköze” – mint olvasható Proppnál, az nemcsak az ószövetségi Ábrahám–Sára-történet hátterében mutatható ki, bár már átalakult, eredeti folklórjelentése nélkül, hanem jóval később, a 19–20. századi magyar tradícióban is, ugyancsak átalakult formában, de még mindig jól értelmezhetően. Jankó János jegyezte fel Kalotaszegen a 19. század végén az alábbiakat: „Visszaemlékeznek [a gyermeket váró fiatal pár – J. K.] az időpontra, melynek a várva várt létét köszönheti, s ha az emlék azt mondja, hogy a menyecske akkor kacagott, biztosra veszik, hogy lány lesz, ha nem kacagott, fiút várnak, mert a férfihoz illik a komolyság.”²⁹ Ugyanennek a hiedelemnek 20. századi bácskai adatai is ismeretesek.³⁰

Mindenesetre az ószövetségi mágikus, teremtő nevetés, amely a tárgyalt Ábrahám–Sára-történetben (mondában – hogy Lukács György fentebb idézett nyilatkozatára utaljak) már eredeti jelentését veszítve isteni beavatkozássá változott át, a magyar néphagyomány idézett szövegeiben még messzebbre került ősi varázsfunkciójától, s már csupán a nemzessel párhuzamosan kerül említésre, nem pedig annak helyében. Minél messzebb kerülünk tehát attól a virtuális nemzetségi társadalomtól, ahová Propp a rituális nevetés korai példáit helyezi, annál nagyobb mértékben esnek át metamorfózison azok a ritka adatok is, amelyek még egyáltalán kimutathatóak és megnyugtatóan értelmezhetőek. Mint egy korábban közzétett dolgozatomban dokumentálni kíséreltem meg, a teremtő nevetésnek további példái is megismerhetőek, szinte napjainkban is bizonyítva

²⁸ PROPP 1988. 235.

²⁹ JANKÓ 1892. 133.

³⁰ Lásd: JUNG 2008. 36.

a proppi nevetéselmélet érvényességét a néphagyománynak azokon a területein is, amelyekre maga az orosz folklórkutató nem is gondolt.³¹

A proppi nevetéselmélet érvényességének másik példájára a Bibliában – Propp teóriájának ismerete nélkül is – Scheiber Sándor utal a Biblia és a folklór összefüggéseit tárgyaló – fentebb már idézett – beszélgetésében. A Bibliában szereplő népszokások felsorolása és értelmezése során írja: „A 126. Zsoltár sokat idézett fordulata: »Akik könnyel vetnek, ujjongással aratnak.« Itt kultikus sírásról van szó. A vetésnél nem szabad kacagni, nehogy az aratásnál sírjanak. Egyiptomban a föld feltépése és a mag beleszórása Oszirisz temetését jelképezte. Ezért kísérté gyász és jajgatás. Valami ilyesminek a visszhangja hallik a zsoltárversből.”³²

A 126. Zsoltár idézett részletei magyar fordításban így hangzanak:

*Akik könnyek között vetnek,
örömmel aratnak majd.
Sírva mennek előre, míg a magot szórják,
de ujjongva jönnek visszafelé
és összegyűjtik kévéiket.*³³

Az idézett versekben ugyan a „nem szabad kacagni” kitétel nem szerepel, de nyilvánvaló, hogy a könnyhullatás kizárja a nevetést, ahogy az idézett zsoltár jelzett verseit Scheiber Sándor értelmezi. S ha a vetés és a szántás Ozirisz temetését jelképezte, akkor a proppi nevetéselmélet szerint ez behatolást jelentett a túlvilági szférába, amelynek uralkodója Oszirisz volt, egyben a holtak istene. A nevetés a proppi felfogás szerint az emberi világot jellemzi, ezzel szemben a túlvilágon (másvilágon) a nevetéstabu érvényes. Ha tehát a vetés művelete egyben jelképes temetést is jelentett, akkor az a földi világ és a túlvilág határának átlépését (megsértését) jelentette, vagyis a holtak istenének, Oszirisznak birodalmában tilos volt a nevetés. Scheiber Sándor meglátása tehát, amely szerint a 126. Zsoltár idézett verseiben az óegyiptomi mitológia Oszirisz-kultuszának lecsapódását kell látnunk, a proppi nevetéselmélet fényében is igazolható.

A rituális nevetésről szóló proppi elmélet harmadik folklórpéldája a Jakab ősevangéliumának nevezett apokrif szövegben³⁴ bukkan fel, mintegy újabb bizonyítékaul annak, hogy V. Ja. Propp teóriája nagyon tág idő-

³¹ Lásd *A teremtő és gyarapító nevetéséről* írt dolgozatomat: JUNG 2008. 24–44.

³² SCHEIBER 1973. 247.

³³ Zsolt 126,5–6. (Az új fordítású Biblia szerint.)

³⁴ VANYÓ (szerk.) 1980. 328–343.

beli keretben, a nemzeti társadalomtól kezdve napjainkig igazolható nagyon sok nép és régió folklórjában. Az ősevangélium kérdéses részlete így hangzik:

„XVII.

1. Parancs érkezett Augustus királytól, hogy a judeai Betlehemben mindenkit írjanak össze. Akkor így szólt József: »En összeíratom a fiaimat, de ezzel a leánykával mit tegyek? Hogyan irassam fel? Az én asszonyom ő? ezért szégyenkezhettek; vagy mint leányomat? De Izrael minden fia tudja, hogy nem az én leányom. Azon a napon minden úgy lesz ahogyan az Úr akarja.«

2. Ezek után odavezette a szamarát, felültette rá Máriát, az egyik fia vezette az állatot, József pedig utána lépegetett. Mikor három mérföldet megtettek, József megfordult és látta Máriát, hogy igen szomorú, mire így szólt magában: »Mi lehet az, ami őt így megzavarta?« Majd ismét hátrafordult József, de ekkor már nevetni látta őt. Akkor így szólt hozzá: »Mária mi van veled? előbb, ahogy rád néztem, neveltél, azelőtt pedig sírtál még?« Akkor ezt mondta Mária Józsefnek: »Azért, mert két népet láttam szemeim előtt, az egyik sírt és szomorkodott, a másik pedig örvendezett és ujjongott.«

3. Mikor on útjuk felére értek, ezt mondta neki Mária: »Vegyéél le engem a számárról, mert az, aki bennem van, figyelmeztetett, hogy érkezni fog.« Akkor az levette őt a számárról, és így szólt hozzá: »Hova vigyelek tégedet, hogy rejtve maradjon szégyened? Pusztaság ez a hely.«

XVIII.

1. Találtak ott egy barlangot, bementek, fiait odaállította Mária mellé, majd elment zsidó bábasszonyokat keresni Betlehem környékére.”³⁵

Az ősevangélium folytatásában Jakab elmondja, hogy a barlangban megszületett Mária gyermeke, ám a leírás további menetének ismertetése az ebben a dolgozatban taglalt téma (a rituális nevetés a folklórban) szempontjából nem elengedhetetlen. Annál fontosabb azonban az idézett részlet értelmezése.

Propp a rituális nevetést tárgyaló korszakos jelentőségű tanulmányában többek között elmondja, hogy az általa felkutatott adatok alapján megállapítható: minden születést és minden újjászületést az ősi tradíció parancsa értelmében kötelező akaratlagos (nem humor, élc stb. kiváltotta) nevetés kísérte. Arra is utalt, hogy ez a *risus natalis* (karácsonyi nevetés) a ritka adatokban már részben átalakult formában, gyakran sokadlagos magyarázattal vagy teljesen elhalványulva bukkanhat csak fel. Jómagam a *risus natalis* nyomait egy betlehemes szöveg részlete alapján azonosítottam a magyar tradícióban.³⁶ A Krisztus feltámadása (tehát újjászületése) kapcsán azonosítható *risus paschalis* (húsvéti nevetés) nyomait ugyancsak külön dolgozatok formájában tettem közzé.³⁷

Jakab ősevangéliumának idézett részletében a *risus natalis* Proppot igazoló pompázatos, modellértékű példája bukkan fel. Az adat értelmezése a következő: Bár a szöveg Mária nevetését látszólag nem a *risus natalis* ősi rítusa szerint magyarázza, kétségtelen, hogy mögötte tulajdonképpen az ősi rituális nevetés húzódik meg. Mária az előevangélium szerint – legalábbis József gyanúja alapján – szégyenletes terhességet viselt a szülés előtt állt, s akkor gyermekének megszületése előtt, vagyis amikor jelentkeztek a születést megelőző fájdalmak, nevetni kezdett. Ez pontosan megfelel annak a proppi teóriának, hogy a születést az ősi adatok szerint mindig nevetés kíséri. Hogy a nevetés nem a születéskor, vagy azt követően hangzik el, hanem közvetlenül előtte, az azt a tényt hűzza alá, hogy Jakab protoevangéliumának megszövegezése idején a rituális nevetés nem volt már élő szertartás, hanem jelentését veszített folklórsurvival, ennek ellenére nyomai megörökítődtek Jakab szövegében. Nem lehetetlen, hogy további apokrif bibliai könyvek alapos áttanulmányozásával is előkerüljenek újabb Proppot igazoló folklóradatok.

³⁵ VANYÓ (szerk.) 1980. 338.

³⁶ Lásd a *Miért nevetnek a betlehemeseken?* című dolgozatomat: JUNG 2008. 45–58.

³⁷ Lásd a *„húsvéti nevettség” (risus paschalis) kérdéséhez, valamint a Középkori raguzai adatok a húsvéti, feltámadási ünnepekhez* című dolgozataimat: JUNG 2008. 59–83.

Összegezve az e dolgozatban vizsgálat tárgyává tett adatokat, megállapítható, hogy az a rituális nevetésről szóló proppi elmélet alábbi fontos tételeit igazolják:

1. A Genézisben olvasható Ábrahám–Sára–Izsák-monda elhalványult formában ugyan, de a teremő nevetés proppi tételének igazolására alkalmas. (Az Izsák név jelentése: nevetés.)

2. A 126. Zsoltár idézett részlete a túlvilági nevetéstabu és az e világi nevetés (örvendezés) proppi tételének elhalványodott lecsapódása a Bibliában.

3. A Jakab protoevangéliumából bemutatott részlet a születést kísérő rituális nevetés (risus natalis) tételét szemléltető, bár részben már átalakult ókori folklóradat szép példája.

Édesapám, Jung Ignác (1923–1993) szobafestő és mázolómaster fiatalkorában amatőr festő volt. A fényképen három festménye mellett áll a gombosi földes, vert fahú, nádtetős szülőház gangján. A legfelsőbb képen a Jakab ősevangéliumában is említett betlehemi barlang és a betlehemi csillag naiv, vidéki, népi felfogása nyert képi kifejezést. Az „alkotások” nem maradtak fenn. A felvétel 1940 februárjában készült, az Ignác-nap (II. 1.) körül.

Irodalom

BÁLINT Sándor

- 1978 Bibliai elemek a magyar néphagyományban. In: RAPCSÁNYI (szerk.) 1978. 265–279.

GRAVES, Robert–PATAI, Raphael

- 1969 *Héber mítoszok*. A Genézis Könyve. Budapest

JANKÓ János

- 1892 *Kalotaszeg magyar népe*. Néprajzi tanulmány. Budapest

JUNG Károly

- 2008 *Sokarcú néphagyomány*. További magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok. Újvidék

PROP, Vladimir

- 1984 *Problemi komike i smeħa*. Preveo Bogdan Kosanović, Novi Sad
1986 Ritualni smeħ u folkloru. Preveo Dobrilo Aranitović. *Književna kritika* 17(1986) No 6. 129–151.

PROPP, Vlagyimir

- 1988 A rituális nevetés a folklórban. (A Neszmejanáról szóló mese kapcsán). *Létünk* 18(1988) No 2. 223–248.

RAPCSÁNYI László (szerk.)

- 1973 *A Biblia világa*. Ed. 2. Budapest
1978 *Beszélgetések a Bibliáról*. Mítoszok és legendák a Bibliában. Budapest

SCHEIBER Sándor

- 1971 Válasz a Vigilia körkérdésére. *Vigilia* 36(1971) No 12. 847–848.
1973 A Biblia és a folklór. In: RAPCSÁNYI (szerk.) 1973. 229–248.

VANYÓ László (szerk.)

- 1980 *Apokrifek*. (Ókeresztény írók 2.) Budapest

VOIGT Vilmos

- 1978 Propp életműve feltárul. *Ethnographia* 89(1978) No 1. 127–135.

Mindenki anya szeretne lenni

Ezt az átázott, nehéz szövetkabátot
valahogy nem tudom legombolni
magamról, de még így is gyorsabb
vagyok, mint bármelyik mondat.

Hiába hadarnak ilyen kitartóan,
eszembe jut egy forma, amihez korábban
hasonlónak éreztem magam.

Vagy ami velem telik, az időd,
és ez a közös mozgás,
hogyan se könnyebb, se nehezebb
nem lenne nélkülem.

Ezért még bocsánatot kérni
sem érdemes, a végén úgyis
mindenki anya szeretne lenni,
vagy mint egy rugóskés,
kinyílni legalább.

Kisbolt

„Minden szövegnek vannak sértettjei.”

a kirakatban
lesz egy láb
ketten is öltöztetik
egy fiú meg egy lány
és akkor azt hiszed majd
a fejeddel kijöttél
de az öregasszony
még mindig
nem tudja kihúzni a
szárát
rángatja de már sörtés
addig törlöm amíg
vérzik
meg a bácsi aki
drótot tol
egy péniszbe
mint akik már
inkább csak erről beszélnek
hogy ne kelljen a kockára gondolni
ami húsból van
mert ez a terület
ahol elbújnak a ház mögé
és úgy vicsorognak
mint a kisboltban elrepedt
áruszalag

Az ártatlan izgalmakat mikor már hárítani kezdtem

Mennyi kell még nekem, hogy újra
hogy újra könyvet vegyek kezembe
kinyissam és elkezdjem
Annyi év annyi év után
mennyi kell ahhoz hogy újra megteljek szenvedéllyel
Magammal vonjam ezt az eleven testet mely
állandósult
halotti útvonalakon jár
hogy megszólaljak s a legmélyebb szavak hagyják el szám
Mennyi kell még nekem, hogy felismerjelek
amikor felhívsz jó reggelt kívánsz
A szenvedély évekig emésztett
és most szólnom kell valakivel
semmit sem kapok nem adok hosszú ideje
Ha megváltoztam nem kerültem el
a legegyszerűbb megoldást
Mennyi kell még nekem hogy újra
most amikor már senkire se gondolok gondoljak
rád
az ártatlan izgalmakat mikor már hárítani kezdtem
mennyi kell még nekem
És mivégre a belső élet eme játéka
én többé már nem tudom megmagyarázni amit látok
Senkinek.

Ravna Gomila lovagja

Soha nem írtam meg ezt a verset
pedig ez a legkönnyebb
Először sem amikor kibeszéltem
Sem ezután amikor elhallgattam
Jöttek a versek mindenhol
Sokukat mondtam el az ő nevében
Lefordították más nyelvekre idegen
címmel
az összes korokat és századokat lefedte
és soha
Nemsokára megjelenik e vers könyve
természetesen más a címe
Ebben a könyvben nincs vers amely ne a
legkönnyebb lenne
Megtör a fáradtság és az évek némelyike
az élénkség amellyel hallgatok
a sötét mór herceget beéri valahogy
Ebben az értelemben kell figyelni rá
mint tudat és lelkiismeret
a vad Ridanok törzse és Dionüszosz csöndje
érzéki benyomás melyben a fény mutatkozik
mint princípium és ész
amellyel minden megvilágosodik
Ezért róla nem írható vers
hogyan ne követné halál
a Ravna Gomila határhalom lovagja
a perc amelyben szemét behunyva
az értelem végül mindent hátrahagy
és a végességnek magát megadja.

F. K. fordítása

A Termékenység Kútja

Valahol a messzi múltban még mindig ott lebegett anyja illata. Biztonság, százszázalékos ősbizalom, melegség, jóllakott nyugalom, örökkévalóság. Ilyesmi kötheti a fiát is az anyjához. Nem bánja. De azért néha idegesíti. Szeretné onnan kimozdítani. Ezért viszi a Termékenység Kútjához. De mondhatna Bőségszarut is, ha pontosan meg akarná nevezni, vagy még inkább Eleséglavinát, netán Táphegyet. Amúgy vízelvezetésre szolgáló lefolyó a piac közepén, a zöldségárusok és a palántások között. Sötétlő csatornanyílás, ahova az utcaseprők rendszeresen bekotorják a piaci szemetet. Ha a lefolyó eldugul, a szeméttel megpakolt ládákat a nyomda felőli bejárathoz kell a hátukon kicipelniük. Amíg vagy az idő (mármint a rothadás és a fonnyadás közösen), vagy a piac adminisztrátora (éktelenül káromkodva) ismét kidugaszolja. Onnan kezdve megint oda sepernek be mindent. A túl zsíros, nehéz kantini táplálék mellett jól fog a Termékenység Kútjának rostgazdag kínálata. Búzát, kukoricát, rozsot, árpát, zöld leveleket, a karalábétól a lestyánig, dinnyeszeleteket, gyümölcsdarabokat talál itt, és a Kút adománya nem csupán a gyomornak tesz jót, hanem a léleknek is: ősi ízkaivalakád tolul a nyelvére, ősrégi, ma már csak innen előkapartható szabadságíz.

A fia vonakodva tartott vele. Miért csupán őt vitte magával? Mert ő volt a legidősebb kölyke, ráadásul az egyetlen fiú. Erre nézvést egyébként nem akadt semmilyen magyarázat. Úgy sejtette, a Zöldszemű sok-sok fiút szülne neki, tucatnyi csintalan csemetét, akiket büszkén és boldogan hordozna ide. Bár szerette ezt az egyetlent is. Ragaszkodott hozzá, és a legszívesebben mindig maga mellett tartotta volna, nem másért, csakhogy biztonságban tudhassa. Jóllehet, ha hosszabb ideig lófrált a közelében, idegesítette. Az is, ahogy ő bánt vele. Semmivel sem volt meglepődve. Többnyire lenyelte bosszúságát, ami később mégis visszajött, és egyszerre zúdult szegény kölyökre. Türelmetlen és ingerült mozdulatokkal adta tud-

tára, hogyan kellett volna helyesen cselekednie, mi lett volna az ésszerű, gyors megoldás. Alighogy elindultak a piac felé, ő hátramaradt, egyfelől így nagykorúsította a fiút, másfelől persze ellenőrizte is, hogyan tájékozódik. Amikor a fia rossz irányt választott, vagyis nem egészen rosszat, hanem csak kanyargósabbat, akkor ő se szó, se beszéd eltűnt az oldaljáraton, megelőzte a fiút, majd a főcsatornába visszatérve, alvást színlelve várta be, és amikor a fiú odaért, teátrálisan ásítózott, még a szemét is megdörzsölte. Onnan aztán ő ment elől.

A fia sokkal nyugrább volt, mint ő, kevesebbet kellett lépnie. A kanális éles peremű toldásain is könnyebben átugrott; amikor fel kellett mászni az oldalfalon, majd a túloldalon leereszkedni, lihegés nélkül folytatta útját. Ennek ellenére nem gondolt semmit az apjáról. Sem rosszat, sem jót. Saját közömbössége sem rendítette meg, mert magáról sem gondolt semmit. Nem nyomasztották a felnőttek, nem voltak rossz előérzetei, nem félt a veszélyektől. Nem gondolta, hogy bármit is másképp kellene csinálnia. Hasonló korú kölykökkel ritkán találkozott. Amikor apjával élelemgyűjtésre indultak, néha összefutottak másokkal. Régebben a mozi pincéjében gyülekeztek. Amíg az öregek kilestek egy-egy ígéretes felszíni zugot, addig ők csapatostul várakoztak, a szokásos hancúrozásba merülve. Ilyenkor látta társain, mennyire feszültek, nyugtalanok, idegesek, és főképp mennyi gonoszság lakozik bennük. Legtöbbsen nem bánták volna, ha apjuk nem tér vissza. Sőt, egymáson gyakorolták, hogyan fogják majd elroppantani a nyakát, ha már annyira magatehetetlen lesz, hogy semmire sem használhatják, vagy ha már minden kockázat nélkül átvehetik a helyét. Mindenki vezér szeretett volna lenni. Nem értette, miért. Ő soha nem állt be elsőnek sehová, ha élelemre bukkant, soha nem kért külön zsákmányadagot.

Itt maradok a többiekkel, ám ne hidd, hogy különösebben élvezném.

Szívesebben jönnél velem?

Nem szeretném megzavarni társaságotokat, mert ha bátorzkodnék óhajomnak kifejezést adva veletek menni, idősebb társaidat biztosan zavarom, és ők emiatt megneheztelnének rád is.

Nem szabad mindig ennyire óvatosnak lenni, hiszen nem tudhatod, valóban rossz néven vennék-e döntésedet. Elképzelhető, hogy feltételezésed teljesen alaptalan, sőt, jelenléted rávezetné őket arra, hogy átértékeljék régimódi nevelési elveiket.

Nem szeretnék befolyásolni senkit sem.

Ahogy gondolod. Döntsd el, mit akarsz.

Köszönöm a bizalmat. Maradok, míg visszatértek.

De ha jönnél, akkor gyere.

Szívesen megyek veled, és szívesen maradok. Nekem mindegy.

Ne legyen mindegy.

Ahogy óhajtod.

Jó, maradj, elképzelhető, veszélyek leselkednek ránk.

Ne gondold, hogy félek a veszélyektől.

Akkor jössz?

Bocsáss meg, csak ismételni tudnám magam.

Kihozol a sodromból.

Akár így is társaloghattak volna, ám egyetlen szó nélkül zajlott le közöttük ez a párbeszéd. Maradt a többiekkel, míg apja az öregekkel becserkészte a főtéri park környékét. Behúzódott a pince sarkába, és távolból figyelte társait. Rezignált megfigyelő volt. Amikor egyszer leszakadt a fal, és maga alá temette két társát, rezzenéstelenül megállapította, hogy ők voltak a hibások, mert ott hancúroztak, ahol nem kellett volna. Nem azért nem mozdult ki otthonról, mert félt valamitől is, hanem mert feleslegesnek érezte magát. Az volt az érzése, hogy már mindent kitaláltak helyette, és ő legfeljebb nézője lehet a zajló életnek. Annak sem látta értelmét, hogy ha a célhoz két lehetséges út vezet, akkor pár centi miatt azon gondolkozzék, melyik is a rövidebb. Nem, a gondolkozás felesleges, döntést lehet hozni gondolkozás nélkül is. Ugyanúgy, a vakmerőség, vagyis a döntés nélküli döntés is értelmetlen. Társai csodálták nyugalmaért, kimért modoraért. Rendíthetetlennek tartották, pedig nem volt az. A többiek vesztét a mohóságuk okozta. Falánkságuk nem ismert határt, mindent, ami ennivalónak nézett ki, a gyomrukba tömtek. Akkor is, ha épp nem voltak éhesek. Ő nem ismerte az éhséget. Nem sarkallták érzetek, és még csak nem is sejtette, mennyire különleges tulajdonsága ez.

Vékony és hosszú lábait az anyjától örökölte, belső furcsaságait azonban az apjától. Ám ennek ellenére furcsaságairól soha nem az apjának, hanem kizárólag az anyjának számolt be. Már amennyire beszámolónak lehet nevezni bökdöseit, váratlan elvonulásait, tompa vakkantásait. Anyja felfogta az észrevehetetlen néma jeleket is, ám a furcsaságok mibenlétével mindenek ellenére az apja volt tisztában. Fia reggeli tekintetéből egyetlen pillantással kiolvasta az álmokat. Tudta jól, hogy a fia is álombarangoló, akárcsak ő, és valószínűleg már ő is eljutott azokra a helyekre, ahol szárnyas, fekete lényekkel, a halál titkos küldönceivel kell szót értenie.

Olyan is volt, hogy a piacot felseprő munkás a seprűnyéllel kiemelte a kanális nehéz vasrácsát, és a feltáruló lyukba sietősen eltüntette a szemetet. Ilyenkor óriási adag ömlött egyszerre a lefolyó aljába, növelve az eldugulás kockázatát. A Kékszőrű igyekezett minél hamarabb megbontani a kupacot, hogy az esetleges esőzéskor a víz szét tudjon folyni. Amennyiben a kanális eldugult, a bőségszaru sem működött tovább.

A csatorna amúgy nem vezetett sehová. Amikor a piacteret bekerítették, majd leaszfaltozták, akkor ideiglenesen alakították ki ezt a lefolyót, az azonban senkit nem érdekelt, hogy az a régi vezeték, ahova bekötötték, pusztán a csendőrlaktanya beomlott pincéjéig ér. Laktanyának nevezték, holott a csendőrség lényegében alig öt hétig működött benne, a gettó idején. A házat Borgida Jeremiás építtette, a lányai, a fiai, vejei is itt laktak, vele együtt, így aztán akár Sárközy Béla gettóparancsnok előzékenységének is mondható, hogy a ház alagsorában felállított „pénzverde” első kuncsaftja Borgida Jeremiás lett. Ordításai az udvarra is kihallatszottak, olyan szívszaggatóan, hogy legnagyobb gyermeke, Áron már nem bírta tovább, és rárontott az őrt álló csendőrré, aki mintha erre várt volna, villámgyors mozdulattal előrelökte puskáját, és a szurony szabályosan felnyársalta az elvakult rohanót. Az ájultra vert Borgida Jeremiást éjjelre lent hagyták a pincében. Amikor hajnal felé a hideg felrázta, megpróbált a homokos talajba pusztá kézzel vájt alagúton kimenekülni, ám a föld ráomlott, ő pedig odaveszett, ami egyben azt is jelentette, hogy sikerült kiszabadulnia Sárközy csendőrezredes karmai közül. Innentől kezdve a pénzverdében nem hagytak senkit őrizetlenül, igaz, innentől kezdve a pincének állandóan üzemelnie kellett ahhoz, hogy minden letagadott garast megmenthessenek a némaságból. Végül ’44 szeptemberében bombatalálat érte a házat, a romok eltakarítása után pedig lebetonozták a helyét, és e lebetonozott placcon kapott helyet a városi vasudvar.

A piac mindig is vonzotta a Kékszörűt, nem véletlenül bukkant a lefolyóra. Mivel nem kötötték be a városi hálózatba, mások nemigen tudtak róla. Ő sem árulta el senkinek, viszont a fiának mindenképpen meg kellett mutatnia. Rá akarta bízni a titkot. Nem kizárólag a bőségkanálisét. Azt remélte, hogy közben egyebet is megoszthat vele. A Zöldszeműhöz mégsem viheti. Mit látna belőle? Mit látna legnagyobb titkából? Egy idegen nőtényt. Zavartan téblábolna, nem tudná, hogyan viselkedjen, mit tegyen.

Sok mindenben különbözött tőle a fia, mintha nem is az ő vére folyna az ereiben. Ám a hallgatagságában nemző atyja magára ismerhetett. Mintha csak abból a tömény némaságból gyúrták volna, amely nemzésének aktusát megelőzte és követte.

Sokféle titok rejtőzhet a fiában is, és a meg nem mutathatónak, a ki nem fejezhetőnek talán pontosan e hallgatagság a foglalatja. Titok szólhat titokhoz.

Ahogy odaértek a piac kerítése alatt húzódó földalatti betonfalhoz, a fal pár centiméteres repedéséhez, megállt, visszanézett a fiá-

ra. Kimért mozdulatokkal megmutatta az átmászás módját. Ügyelni kellett, mert a résen túl keskeny támpillér vezetett le a régi, zsákutcás kanális aljába, és ha erről lecsúszna, akkor egyrészt a zuhanás okozhatna bajt, másrészt a mégoly szerencsés zuhanás után aligha lehetne visszakapaszkodni (a betoncső kifelé domborodó külső falán), és ki tudja, létezik-e másik kijárat. Bevárta a fiát a pillér tetején, készen arra, hogy ha kell, segítségére siessen. De nem kellett. Gondtalanul leértek a betoncsőbe. Innen pár méter a cél, biztonságos az út, nem kell agresszív hordáktól tartani; még a legveszélyesebb időkben sem kellett, amikor az éhezők egészen távoli vidékekről is beözönlöttek a városba, gyilkolni és fosztogatni.

Előfordulhat, hogy valaki hetedíziglen visz tovább egy lezárt borítékot anélkül, hogy felbontaná?

Aligha volt járatos a genetikában, de azért sok mindenre rájöhetett. Többnyire ráérezett. Nemigen önthetők tudományos tételekbe az efféle dolgok. Látott életerős hímekeket, akik iszapos aggyal kibújtak a napfényre, ott bolyongtak megmagyarázhatatlanul, amíg agyon nem csapták őket. De tébolyultságukat a mérge gyors szédülete okozta. Az ő megmagyarázhatatlan vágyakozása a mélyből gyökerezik, ám mindössze egy darabig bírja kitapogatni, a szív mélyének sötétségébe már nem ér le semmivel.

Ő vajon kitől örökölte kék színét? Melyik elfeledett őstől? És az ő apja vajon mit tett hozzá a mélyből csírázó titokhoz?

Arra emlékszik, hogy miután leválasztotta emlőjéről, az anyja teste idegenné vált, riasztóan megkeményedett, kiszagosodott. Akkor felfedezte az apját. Az apja testétől nem félt. Jó volt az illata, otthonos. Nem volt szaga a szájának sem. Majdnem mindenki szája bűzlyuk, az apját viszont nem érezte. Vajon az ő fia mit gondol az övéről? Talán még soha nem hajoltak egymáshoz lehelő közelségbe.

Ahogy ezt gondolta, a fia hátrafordult, és valamit cincogott, örömmel, igen, örömmel cincogott. Jaj, persze, megpillantotta a terülj terülj asztalkámat. A kanálisrácscon beeső fényben hatalmas szemétkupac, valóságos zabahegy magasodott előttük: felnyúlt egészen a rácsig. Illata mennyei! Tomboló magözön, kukorica, búza, köles, friss, ropogós karalábélevél, sokféle egyéb, hersegő gyökér, káposzta, karfiol, porba panírozott túrómorzsa, avas szalonnahéj, kőkemény kenyérgalacsinok itt lent, a biztonságos odú mélyén. Teletömik magukat, és visznek a többieknek is. Legalább kóstolót. Ha ínségesebb idők jönnek, a magokra ráhulló por alól bármikor kibányászható az egész télirevaló.

A kilövellő spermában az összes tulajdonságnak benne kell lennie, másképp nem működhetne a faj.

Az ő apja soha nem esett kétségbe, ha menekülőjáratot kellett találnia. Egyszerűen nem volt előtte kilátástalan helyzet. Létrát fabrikált, a csodájára jártak a környékeliek, mert egész egyszerűen hihetetlen volt, hogy ilyesmire képes. Összeszedte a drótdarabkákat meg az elhullajtott ágacskákat, lerágta göcsörtös végüket, és a dróttal bekötözte a fokokat. Járatlan utakat kötött össze, mert a létrákat vízszintesen előrecsúsztatva is használni lehetett. A rövidebbeket másra is bevethették, például szállításra. Amikor a gyorsaság szavatolta a mennyiséget, létrataragoncáikkal hatalmas adagokat tudtak egyszerre elvonszolni, az utánuk érkezők hoppon maradtak. Mindig dugig volt az éléskamrájuk. És ebben a létbiztonságban ő szabadon ábrándozhatott. Juthatott idő a merengésre, az álmodozásra, a kirívó vágyak ápolgatására. Amiben viszont anyjától kapott eligazítást. Mert anyja érzékeny volt, csupa figyelem, csupa önzetlenség. Soha nem ajnározta, soha nem kényeztette, soha nem mondta neki, hogy különleges vagy, de odaadó, kivételes szeretete ennek a különlegességnek lett világgá kürtölője.

Megtömték pofazacskójukat. A fia egyet szeretett volna, a karalábét, az láthatólag mindennél jobban faszcinálta, az izgalomtól reszketett a bajusza. De túl nagynek tűnt, túl érettnek is. Nem érdemes elvinni, felettébb hamar megromlik, befutja a penészvirág, élősködője a sötétségnek, kihajt rajta, kiszívja nedveit. A penészvirágot jobb kerülni, mert képes átragadni a belekre is, a testsötétben szívja tovább a nedveket, és a gyomor tartalma hiába távozik, hiába ürül ki, a penészvirág bent marad rendületlenül. Egyetlen intéssel lebeszélte róla. Aztán már ott jártak fent, a keskeny pillér tetején, ő átfordult a résen, a fiát várta, és ahogy előbukkant a fiú fizimiskája, annyi csalódás ült rajta, annyi bánat, hogy nem bírta megállni, intett neki, menjen, s hozza el a karalábéját.

Várt rá, ábrándozva.

Vajon a fia spermájában megvan-e ennek a lehetetlen kék színnek a borítékja?

Miért akarja tudni? Miért fontos neki? Tán szeretné bekötni magát egy tovább gördülő történetbe, amelynek nincs látható eleje, sem vége. Megtalálni benne az ő külön járatát, ahol aztán elmenekülhet a fekete szőrű küldöncök elől.

A fiú nem jön, pedig rég itt kellene lennie. Mi történt vele? Soha nem engedte el egyedül, most sem érti, miért tette. Önállósítani akarta, megszédülve az emlékektől? Jaj, a régmúlt letűnt világa semmire sem érvényes, használhatatlan, mit is remélt? Megbolydult az emlékektől, holott hagynia kellett volna őket a fenébe.

A Zöldszeműhöz is az emlékek sodorták. Szétfeszlő borítékokból kiforduló vágyak.

Talán becsúszott, talán elvétette a pillért, és lecsalinkázott a betoncső alá. Az istenverte kölyök, mert folyton az anyja bundája mellett ül, lusta és buta, semmire sem fogja vinni az életben! Hagyni kell, hadd boldoguljon, ahogy tud. Ő hazamegy, nem érdekli. Már indult is. Tett néhány lépést, ám aztán inaszakadtan mégis vissza, vissza!

Keresztülpréselődött a lyukon, lenézett, le a pillér mellett, inkább csak hallgatózott és szaglászott. Nem, semmi. Akkor talán a kanálisban történt valami, beöntöttek pont most abból a maró folyadékból, vagy vízsugárral kezdték szétmosni a kupacot, elárasztva vízzel a csövet. Nem tud úszni a szerencsétlen!

Rohant, a szíve majd kiesett.

És sötét képzetek megint.

Senkit nem látott, de szerencsére vizet sem. Minden mozdulatlan és változatlan. Talán továbbment, a pince felé, és hogy ott mi vár rá, az valóban hátborzongató. Ő egyetlenegyszer járt bent, halálra rémítették a hideg, kongó üregek, a kiöblösödő járatok, a megmagyarázhatatlan morajlás. Mintha földalatti folyó zúgna a mélyben. Egyszer majd talán nekiindul... De nem, ahhoz, hogy a pincéhez eljusson, át kellett rágnia a hegyen magát, ennek viszont nincs nyoma. Akkor mégiscsak leesett a pillérről, mégiscsak ott hever a betoncső alatt, eszméletlenül. Futás vissza.

Megáll a pillér peremén, előrenyújtva orrát, apró rándulásokkal szimatol, evező bajuszával terelve a levegőt orrlukaiba. Túl zaklatott, hogy minden molekulát gondosan elemezzon. Valamit kerítenie kellene, amin lemászhatna; az ő apja mindig talált valamit, hosszabb faág, biciklikülső, kerítésléc, akadt a közelben segítség.

Vissza a szemétkupachoz! Pánikosan mászott fel, mászott le, fejét forgatta, valamit keresett, de inkább csak a szeme, a nyaka, a mancsai kutakodtak, az agya nem dolgozta fel az észleleteket. Miért? Miért kellett magával hoznia? Érezte, hogy baj lesz. És miért kellett egyedül visszaengednie? Soha többé nem megy a Zöldszeműhöz, megfogadja, ha a fia épen előkerül, soha többé nem megy hozzá. És máshol sem találkozik vele. Ez a legnagyobb kincse, ezt tudja felajánlani. Találkozásai a Zöldszeművel. Légyottjai. Együttlétei. Rejtett élete. Mindenről lemond.

Talán a Zöldszemű lenne az, aki szárnyas fiakat szülne neki, repülő utódokat, akiket nem rántana a mélybe a gravitáció. De nem, nem érdekli. Lemond róla.

Ám érezte, hogy felajánlása körül valami nem stimmel. Köntölve rossz irányt vesz. Érezte, hogy elveszítene valamit, ami fontos és igaz. Lerombolná a jót. Visszakanyarodna a régi életébe, megkövesedett hazugságai közé. Vigyoroghatna ismét a normalitás zsarnoksága.

Egy zsarnok isten zsarolja? Igen, zsarolja.

Kihúzott egy kaporszárat, azon talán leereszkeszhetne. A kupacnak támasztva méregette teherbírását, ám alighogy rászökkent, a kaporszár kétbicsaklott. Idefelé jövet a mellékjáratban belebotlott egy akácgyökérbe, azt kellene elrágnia, azon leereszkeszhetne. Ámbátor az akácgyökér mint ha kőből volna, szinte elrághatatlan. Az apja a hársat használta létráihoz.

De ha mégsem zsarolja, akkor az iménti feltételezés miatt elkerülhetetlenül megorrol rá, és bosszúból öli meg a fiát. Nem zsarolás, hanem próbatétel? Próbára teszi az igazság istene, vajon arra vetemedik-e, hogy eldobja az igazságot? Hogy lemond az igaz életről, feladja salaktalan, megtisztult hitét? Mit tegyen?

Nem biztos, hogy a hazugság csak akkor felismerhető, ha birtokában vagyunk az igazságnak. Mert mi van akkor, ha az igazság maga a kimondhatatlan?

És akkor megpillantotta a fiát. Elmerülten rágcsálta a karalábét a kupac mellett, egy régebbi szeméthezgy szétverhetetlen nyúlványa mögött. Fogantyút rágott neki. Ő ilyet el sem tudott volna képzelni. A karalábé fogantyúját az állkapcsára akaszthatja, és mint valami kosarat cipelheti, közben pedig látja az utat is maga előtt. Leleményes dolog.

Leroskadt a fia mellé. A pillantásából a fiú rögtön megértette, aggódott érte. Vigasztalóan megmutatta a karalábébőröndöt. Bólintott rá. Remélte, fia észreveszi szemében a csalódottságot is. A dühöt, az elégedetlenséget, a szeretetet.

Énzsöly Kinga: Baba

Transztextuális narratívák, Transylvaniae-mítoszok

„Történeteink egymást dagasztják.”¹

Ilia Mihálynak, szeretettel

Kortárs magyar prózaszövegek geopoétikai körüljárása újabb szempontokat és értelmezési lehetőségeket vet fel, célszerű lenne tágabban is megvizsgálni, hogyan jelenik meg az ortodoxia, ortodox vallás, liturgia, a magyar ortodoxia a kortárs magyar irodalomban. Annál is inkább, mert egyes, a köztes kulturális terek közege által befolyásolt, a kulturális rétegek határvonalain megkonstruálódott kortárs magyar prózai szövegekben a másság/idegenség-képek dominanciája meghatározó. Jelen esetben (főként) két regényre szűkítem a vizsgálódást² – de a tárgyalt szerzők más prózai munkáit is beidézve – Bodor Ádám *Az érsek látogatása*³ és Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*⁴ című regényekről lesz szó. Ez utóbbi egy tervezett tetralógiának a második-harmadik kötetét foglalja magában, az első *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai*⁵ címmel jelent meg 1997-ben (a tervezett negyedik kötet is befejezés előtt áll⁶). Számos tanulmány jelent meg ezeknek a regényeknek az előzőkhöz képest való viszonyáról (arról, hogy Bodor Ádámnak ez a regénye mennyiben folytatása⁷ a *Sinistra*

¹ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003. 76.

² Jelen tanulmány egy, a *Korunk* folyóirat 2005/9-es számában megjelent írásomnak a kibővített, átdolgozott változata.

³ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Magvető, Budapest, 1999.

⁴ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, Pécs, 2003.

⁵ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai*. Jelenkor, Pécs, 1997.

⁶ Szerzői közlés.

⁷ Angyalosi Gergely: *Az érsekre várva*. Alföld, 2000/7. 93–97. Bombitz Attila: *Pungák a szélben*. Forrás, 2000/6. 107–112. Bónus Tibor: *A folytatás mint hipertextus*. Prae, 2001/3–4. 156–162. Dömötör Edit: *Bodor Ádám: Az érsek látogatása – mint „második regény”*. Bárka, 2002/1. 76–87. Keserű József: *Bogdanski körzet*. Prae, 2000/1–2. 173–175. Lőrincz Csongor: *Folytonosság vagy ismétlés?*. Lk.k.t., 2000/1. 56–61., illetve Alföld, 2000/7. 97–106. Mészáros Sándor: *Egyszarvúak, szeméthegyek és az ismétlés kényszere*. Jelenkor, 2000/4. 426–429. Olasz Sándor: *Visszatekintés és-vagy újítás?* Bodor Ádám regényei. In: *Dombormű. Esszék, tanulmányok Poszler György 70. születésnapjára*. Liget Könyvek, Budapest, 2001. 445–452. stb.

körzetnek⁸, illetve Láng Zsolt *Bestiáriumi* közötti összefüggésekről és elkülönülésekről⁹), most az „előzményekről” kevésbé, főként a két regény közötti dialógusról, egymásra hatásukról, transztextualitásukról¹⁰ lesz szó.

Elbeszélői pozíciók, elhallgatott világok

A Bodor Ádám prózájában is honos elhallgatott világok konstruálódnak meg a Láng-prózában is: *A tűz és víz állatainak* már a szerkezete és az elbeszélői pozíció identitásának meghatározhatatlansága is ezt hangsúlyozza.

A regény „narrátora” egy Eremie nevű moldvai szerzetes, aki egy „hallgató”-nak meséli el saját és alteregója, Vazul – Hieronimus Bazilidész Heraklidész – Despotes (később moldvai fejedelem) történetét. Ez a beszéd- és epikai helyzet is generálja, hogy előbeszédszerű, (olykor) dramatizált legyen az előadásmód. Az elbeszélő – Selyem Zsuzsa találó kifejezése szerint – pszeudopárbeszédben¹¹ van valakivel, pontosabban mesél valakinek. *A tűz és a víz állatainak* az „elhallgatott kerettörténete”¹² alapján nehezen körvonalazható, hogy kinek és miért meséli Eremie a „saját” történeteit, a szövegbeli utalások alapján kiderül, hogy a történetek „hallgatója” magyar, és ismeretlen számára az ortodox hitvilág, vallás, liturgia. A kávézás-teázás melletti pszeudobeszélgetés behozza az ezeregyéjszakai motívumot is: a mesélésnek az ébrentartás, figyelemfenntartás is a célja, a dialógus rejtett, rejtélyes tagja azért is hallgatja Eremie elbeszéléseit, hogy ne aludjon el. A szövegben viszont van néhány utalás arra vonatkozóan, hogy a „hallgató” korábban már ismerte ezeket a történeteket vagy történet-részeket, ugyanis olyan történet-részre kérdez rá, amely korábban még nem hangzott el: „– Példaként megint elmesélek valamit, ezúttal Dinu

⁸ Bodor Ádám: *Sinistra körzet. Egy regény fejezetei*. Magvető, Budapest, 1992.

⁹ Balázs Imre József: *A test és a történelem mint fikció*. Alföld, 2004/11. 60–75. Győri Orsolya: *Hallható és hallgató világok határán. Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Jelenkor, 2004/7–8. 828–829. Maszarovics Ágnes: *Szó és kép határmezsgyéjén. (Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae)*. Studia Caroliensia. 2005/1. 77–101. Márton László: *Néma anyának beszédes fia*. Élet és Irodalom, 2003. 24. 17. Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Jelenkor, 2004/7–8. 813–827.

¹⁰ Vö. Genette-i értelemben transztextualitás „mindaz, ami a szöveget nyilvánvaló vagy rejtett kapcsolatba hozza más szövegekkel”. Gérard Genette: *Transztextualitás*. Burján Mónika (ford.). Helikon, 1996/1. 82.

¹¹ Selyem: i. m. 815. Selyem Zsuzsa a pszeudopárbeszéd-szerkezetben látja a „tűz-víz együttgondolásának, az emlékezetfelejtés alakzatának, múlt és jelen, a történelem alakítása és feljegyzése kettősségének az elbeszélés szintjén történő megjelenítését”.

¹² Uo.

atyáról. / – Ő volt az, aki tíz körömmel ragaszkodott az élethez? / – Igen. [...]”¹³. A „hallgató” olykor latens módon irányítaná is az elbeszélést („Szerintem most a könyvtáros lány következik... Mégsem! A te történeteid állatokról szólnak.”¹⁴, vagy: „Atyám, mesélj Annáról!”¹⁵), és az is kiderül, hogy saját, „valamikor” már elmesélt, de az olvasó által ismeretlen, elhallgatott története van: „Ha figyelmesen hallgattad *történetemet*, megérted, miért űz kíváncsiságom mindig ugyanarra.”¹⁶ (Kiemelés B. É.) Az Eremie által elbeszélt történet tehát egy el nem hangzott, *elhallgatott* történetre adott válaszként is olvasható.

A tűz és a víz állatai című regény elbeszélőjének narratív identitása, illetve ennek bizonytalan volta a szöveg és a recepció egyik centrális kérdésévé vált. A kritikai recepció egy része – az elbeszélői pozíció bizonytalanságát, az elbeszélő fiktív voltát is megemlítve – Eremiének tulajdonítja a narrátor szerepet. Márton László „névtelen [?] Én-elbeszélőt” említ, a regényben „egy (többé-kevésbé fiktív) jelen időben élő moldvai szerzetes és alteregója, Vazul [...] valamivel bonyolultabb viszonyban állnak egymással [...]”¹⁷. Balázs Imre József az elbeszélő több lépésben, fokozatszerűen történő fikcionalizálódását hangsúlyozza: „Eremie atya (vagy az, aki így nevezi magát) egy többé-kevésbé körvonalazatlan kilétű hallgatónak meséli a saját identitását meghatározó történeteket, illetve Vazul/Despotes történetét” – amely során a fikcionalizálódás folyamatát erősítve végbemegy „az elbeszélő hasonulása az elbeszélt eseményekkel, személyekkel”, később pedig az elbeszélő státusa is átminősül „Eremie atya” történetének visszavonásával.¹⁸ Bárány Tibor pedig – az első személyű elbeszélőt kiemelve – a dialógus-partnerre kérdez rá: „ez a regény egyik legizgalmasabb értelmezési dilemmája: Eremie atya önmagához intéz kérdéseket, ezzel tagolva elbeszélését? Vagy *Az ég madarainak* harmadik személyű narrátora jelenik meg: a trilógia első kötetében ő maga beszél, a másodikban már Eremie atyát faggatja, hogy a harmadik részre teljesen kicsússzon a kezéből az irányítás? Vagy érdemes feladni azt az elképzelést, hogy hús-vér emberek párbeszédébe hallgatunk bele, amúgyis irreális az egész szituáció, s valójában csupán két narratív szólammal találkozunk, amelyek mögött nincs személyiség, hisz maga a regény is az egységes identitás megteremtésének nehézségeiről beszél?”¹⁹

¹³ *A tűz és a víz állatai*. 106.

¹⁴ Uo. 105.

¹⁵ Uo. 195.

¹⁶ Uo. 196.

¹⁷ Márton László: i. m. 17.

¹⁸ Balázs Imre József: i. m.

¹⁹ Bárány Tibor: *Láng Zsolt: Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. Kritika, 2004/7–8. 41–42.

Selyem Zsuzsa szerint a szövegbeli hallgatónak kiléte – kicsúsztatva a regényből, intratextuális összefüggéseket figyelembe véve – felfedhető: Láng Zsolt *A szomszéd nő*²⁰ című novellájának narrátorával hozható kapcsolatba.²¹ Az erre utaló, erős identifikációs indexű párbeszéd-részletben nemcsak (*A szomszéd nő*ben is megjelenő) hallgatózás és a szerelemfélétség miatti parkolóbeli besározódás²² mutatkozik meg, hanem a regény szöveg-szervező komponensei – a (női) test és a sár – is szerepet kapnak: „Ha a te történetedet én mesélném, most Anna nyomában maradnék. Hányszor beleerőszakoltam volna a magaméba a vágyott fordulatot! Annyira vágyakoztam, hogy a fülem is megnőtt. A pokol fenekére kész voltam alászállni, végül sáros parkolóban kötöttem ki. Cipőmön, nadrágomon, magam mögött sár, sár, sár...”²³

Selyem Zsuzsa értelmezése közelít leginkább a regény fülszövegében is írt, akár „előíró” utasításként is olvasható tételhez, mely szerint az elbeszélői pozíció inkább az Eremie-történeteket hallgató „hanghoz” köthető: „Az elbeszélő Eremie atyával beszélget: az ortodox szerzetes víziói a távoli múltba viszik vissza. Az olvasó vele együtt bepillantást nyerhet a görögkeleti szerzetesek legendáriumába és hétköznapijaiba, a Moldvai Fejedelemség és a reneszánsz Európa történetébe, egy hol ágrólszakadt Vazulként, hol számoszi hercegként, hol Despotés moldvai fejedelemtént felbukkanó különös figura alternatív valóságába.”²⁴

Az elbeszélő nehezen meghatározható pozíciója *A tűz és víz állatainak* a Bodor-regénnyel való szövegekzi kapcsolatát mutatja meg, *Az érsek látogatásában* a narrátori pozíciót egy személytelen én-elbeszélő, helynökségi intéző testesíti meg, akinek neve és múltja egyaránt ismeretlen az olvasó számára. Gábrriel Ventuzával, az én-elbeszélő regénybeli „alteregójával” többször és többféleképpen cserélnek maszkot, ruhát, és ezzel együtt állást, identitást, s a többnyire pontosan meghatározható, szétválasztható narrátori, szereplői nézőpontok többször egybefolynak, egybemosódnak. A történetek „továbbadása”, megbízhatósága is hasonló kérdéseket vet fel: *Az érsek látogatásának* a narrátora azért tűnik néha heterodiegetikusnak, mert a Gábrriel Ventuza-történeteket – amelyeknél nem volt jelen –, közös eltávozásuk után tőle magától *hallotta*, Gábrriel Ventuza „majdnem szóról szóra ugyanazt”²⁵ a történetet mondta el „százszor és százszor” a narrátor-

²⁰ Láng Zsolt: *A szomszéd nő*. Koinónia, Kolozsvár, 2003.

²¹ Lásd: Selyem Zsuzsa: *Glissando. Láng Zsolt bestiáriumairól*. Jelenkor, 2004/7–8.

²² Láng Zsolt: *A szomszéd nő*. 158., 167.

²³ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 192.

²⁴ *A tűz és a víz állatainak fülszövege*.

²⁵ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. 49.

nak, ezért a történetek, történetelemek variabilitása és iterativitása²⁶ azok autentikusságának és megbízhatóságának kérdését veti fel.

A fentebb jelzett, *A tűz és a víz állataiban* az elbeszélői pozíció uralhatatlanságának következtében előálló polémiát feloldandó „megosztott elbeszélő” fogalmát, az értelmezésem további részében pedig Eremiének, saját történetei elbeszélőjének a(z) idézőjeles „narrátor” funkciót javasolom. Ez a „narrátor” önmagában sem egy jól körülhatárolható pozíciót birtokol: Eremie identitása bizonytalan, egyszerre jeleníti meg a jelenkori, napjainkban élő moldvai szerzetest, és a századokkal ezelőtt élő moldvai fejedelmet, Despotest (vagyis előbb a görög koldusgyereket, Vazult, majd Hieronymus Bazilidész Heraklidész számoszi herceget, majd Despotes későbbi moldvai fejedelmet), akinek történetét gyerekkorától haláláig beszéli el, cselekvéseit egyszerre kívülről és belülről látja, éli meg, tekintetével követve a különböző megidézett, megalkotott személyekbe belehelyezi önmagát is. Jelen van Despotes kivégzésénél is, a szemtanú hitelességével közvetíti („szememet összeköti egy régvolt szemmel”²⁷) – mint értesülünk: a saját verziójában –, az ott történeteket. Ugyanis a regény egyik alapproblémája a történelem és a történet elmesélhetőségének az autentikussága, vagyis ennek a megkérdőjelezése. „A történelem mint olyan nem hozzáférhető, pusztán különféleképpen elmondott, más-más diskurzusokhoz idomított, személyes érdekek vagy vágyak formálta történeteink vannak.”²⁸ A saját nézőpont, a tekintet is állandó mozgásban, folyamatos elkülönülődésben van, a „valóság” megragadásának elhalasztódása a derridai différance-elmélet²⁹ szövegbeli megnyilvánulása: „A tekintet nem talál határt, drága hallgatóm, és a valóság utáni sóvárgásban újabb tárgyakat érint meg, és minden tárgy egy újabb tárgyra utal, és ebben a folyamatos utalásban nincs semmilyen határ.”³⁰

A „narrátor” elbeszélő pozíciója tehát nem is lehet stabil, nem képes uralni az elbeszélést, nem tudja ellenőrzése alatt tartani az emlékek megidézését és továbbadását, de annak lehetséges hiányát is problematizálja: „[...] útközben elfogytak gondolataim, egyetlen emlékkép sem idéződött elé. Nincs rosszabb az emléktelenségnél.”³¹ Mivel „az emlékezés sokkal

²⁶ Vö. Bengi László: *A szövegsegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása. Bodor Ádám: Sinistra körzet*. Szépliteratúrai ajándék, 1997/1–2. 113–129.

²⁷ *A tűz és a víz állatai*. 111.

²⁸ Selyem Zsuzsa: i. m.

²⁹ Jacques Derrida: *Az el-különböződés*. Gyimesi Tímea (ford.) In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi kiadása. [é. n.] 43–63.

³⁰ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 238.

³¹ Uo. 14.

inkább konstrukciós kérdés, semmint pusztá reprodukció”³², Eremie a rendelkezésére álló (hiányos) tudásból, történetrészekből konstruálja meg narratíváját. Ugyanakkor az emlékek irányítják Eremie útját (és a narrációt is): „Sosem hittem volna, hogy az emlékek, képek és szavak keverékének elholt anyaga képes lesz eltorlaszolni, vagy éppenséggel megbontani utamat, sohasem gondoltam volna, hogy az emlékek nemhogy fogatkozással viselkednének, hanem úgy vonják magukra figyelmemet, mintha a világ középpontjában volnának.”³³ A történetek alakítása nem mentesül az emlékek irányítása alól, Eremie szándékos emlék(ezés)-mozgatása, az eltévedés-történet emlékének kitörlésére tett kísérlete is kudarccal zárul.

Eremie, Moldvából, a norieni kolostorából a hegyen túlra, pontosabban Kolozsvárra való elindulása előtt tudósi szenvedéllyel vetette bele magát a könyvekbe, régi históriákat tanulmányozva rá kellett jönnie, hogy a regényszövegbe beidézett három „történetíró” háromféleképp számolt be Despotés moldvai fejedelem „valóságos” életéről, haláláról, a helybeliek életére tett hatásáról: „Az események kifutnak az emlékezetünkől, s ami helyettük beleszalad, annyira különböző lehet... Tudja-e, uram, hogy Despotés vajdáról hányan feljegyezték, miképpen lett Moldva fejedelme, mit tett az országért és az ország ellen? Vajon miért van, hogy Makarie krónikájában, aki száz évvel az események után veti papírra az emlékeket, a vajda ravasz és kegyetlen ember, megöleti az urak legjavát, magát Tomica Istvánt is, a bojárok fejét, valamint Gligor püspököt, csak hogy a birtokait elszedhesse? Az M. P. szignójú tanító viszont igen bátor és éles elméjű emberről ír, messze előremutató tervekkel. Sánta Sándor bojár, aki verseléssel töltötte idejét, és kétszázötven esztendővel később ír a vajdáról, azt állítja, hogy Tomica, a bojárok feje hozta az országba, és aztán az ő buzogánya küldte a másvilágra. Kantakuzino herceg szerint a vajda tudós férfi volt, aki a román nemzetet a római nép teljes jogú utódként felemelte a maga méltó talapzatára. Nos, kinek higgyünk? Tegyük hozzá, hogy egy török aga, aki bajvivó mesterként régebben is találkozott vele valamelyik gyarmaton, utóbb azt jegyezte le róla, hogy mintha második Kapornim lett volna, aki az embereket képes volt megdelejezni a tekintetével, és így arra kényszerítette őket, hogy vasárnap és ünnepnapon is dolgozzanak.”³⁴ (Kiemelés B. É.) A „történelmi valóság”, a történelem és a történetek elmondhatóságába, közvetíthetőségébe vetett kétely megkérdőjelezi saját történetének és an-

³² Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 130.

³³ Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 52.

³⁴ Uo. 338–339.

nak elmondhatóságának autentikusságát, valamint az identifikációs aktus lehetőségét is.

Eremie fiktív volta a regény utolsó fejezetében körvonalazódik leginkább, amikor áttételesen megkérdőjeleződik a léte is³⁵: a más ügyben kutakodó rendőrök azt állítják, hogy az általa felsorolt egyházi személyiségek nem léteznek: „Aztán mégis hozzám lépett, és a mozdulat közvetlenségét kiigazító lekezeléssel odavetette, hogy a főnöke dühös, mert nincs sehol semmiféle Azarie atya, a moldvai püspököt Milovánnak hívják, Teofil nevű igumenje háromszáz éve nem volt se a felső, se az alsó püspökségnek. Nekik már az is gyanús volt, hogy magyarul beszélek.”³⁶ A Noroieni nevű helység, amelyet végig kolostoraként említett, létezése is kétségbe vonható: „Azt kérdezte, hogy melyik kolostorból jövök. Noroieni? Ő többször meglátogatta Moldvát, de erre a névre nem emlékszik.”³⁸ – mondja a könyvtároslány, Fanta Eremiének. „Ráébredtem, hogy fel is állhatok az asztaltól, rá is dőlhetek Fanta hús-vér testére, semmit nem nyerek el. Mert Fanta a valóságban is képzeletem szülötte.”³⁹ Ez utóbbi kijelentés a „narrátor” narratív identitásának megszűntéhez vezethet, amint arra Balázs Imre József is utalt.⁴⁰

A tűz és a víz állatai nemcsak a *Bestiárium Transylvaniæ* első kötetét, *Az ég madarait* idézi be autotextuális⁴¹ módon többször is (először amikor a „narrátor” a tölgyesi állomáson megpillantja a könyvet, utána az állatkertben az ott leírt madarakat, majd Anna, a szállásadója egy könyv 152. oldalán ugyanazt a történetet olvassa, amiről *Az ég madarai* szól a 152. oldalon⁴²), hanem Bodor Ádám regényeit is. Dialogizál *Az érsek látogatásával*, „Mintha jártam volna már itt”⁴³, mondja Eremie, amikor születés előtti lebegéshez hasonlítja állapotát, „Mintha mindez velem történt volna meg”⁴⁴ – áll a Bodor-regény egyik fejezetének kulcsmondataként, a narratori pozíció „lebegtetéseként”.

³⁵ Erre utal Balázs Imre József is a narrátor fikcionalizálódásánál. Vö. Balázs: i. m.

³⁶ *A tűz és a víz állatai*. 377.

³⁷ (Van egy Noroieni nevű helység Szatmár megyében, de ez nem releváns a történet szempontjából. Ezt csak azért jegyzem meg – akár „kettős zárójelben” – mert a regényben szereplő többi moldvai [moldovicai, voronyeci stb.] vagy máramarosi [Rohia] kolostor referenciális azonosíthatósága nem kérdőjelezhető meg.)

³⁸ *A tűz és a víz állatai*. 396.

³⁹ Uo. 399.

⁴⁰ Vö. Balázs: i. m.

⁴¹ Vö. Lucien Dällenbach: *Intertextus és autotextus*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. *Intertextualitás*. 1996/1. 52.

⁴² Ezeket az összefüggéseket részletesen tárgyalja Selyem és Balázs az említett tanulmányokban.

⁴³ *A tűz és a víz állatai*. 89.

⁴⁴ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Magvető, Budapest, 1999. 49.

(Ál)küldetés-történetek, Transylvaniae-mítoszok

A „narrátor” Eremie atya kettős (vagy többszörös) küldetéstörténete is a Bodor-szövegekkel való hangsúlyozott kapcsolatára utal. A *Sinistra körzet* (részleges) én-elbeszélője, Andrej Bodor is (ál)küldetési történet részese: látszólag és önmaga által is kinyilvánítva azért megy a körzetbe, hogy fogadott fiát, Béla Bundasiant onnan kiszabadítsa; Gábel Ventuzát, *Az érsek látogatása* én-elbeszélőjének „alteregóját” mostohatestvére *küldi* apja csontjai kimenekítése érdekében Bogdanski Dolinára, az időközben más (történelmi és földrajzi) koordináták közé került városba. Eremiét egyrészt szellemi nevelője, Miklós atya küldi a „világba” a szerzetesi lét missziójának is tekinthető küldetéssel⁴⁵, ugyanakkor a Dorofej atya által rábízott könyvet is ki kell menekítenie a kolostorból. Az erős történelmi konnotációkat is hordozó, a régi, bojári Cantemir-kastély elmeegógyintézetében tovább tébolyuló nővére pedig anyja nyomainak felkutatására sarkallja, a porba rajzolt városnév („KOLOSVAR”) a hegyeken túli, idegen világba utal. Eremie „igazi” küldetése azonban – már csak meghatároz(hat)atlan identitásának következtében is –, miként a regény, és a „hallgatójának” való elbeszélése végéhez közeledve kiderül, eredménytelenségre van ítélve: „Alámerülni a lét titkaiba, mindig ezt akartam, erre vágytam, te már tudod ezt. Szeszélyes és elégtelen nekibuzdulásokkal azért indultam el, hogy megtaláljam a valóság igazi nyomatékát, te erre bizonyára tudsz egy egyszerűbb kifejezést, a valóság emlékezetét, amely az ősfossziliák fűszeres illatához hasonlatosan megrekedt valahol, egy kiszakadt idődarabban.”⁴⁶

A regények (ál)küldetéstörténetei szövegen kívüli, szövegen túli utalásként is interpretálhatók, elhallgatott válaszokként latensen feltett kérdésekre: az „elvárt” (lehetőleg minél explicitebb és homogénebb) identitás megőrzésére és profetikus terjesztésére tett, az „előíró”, neotranszszilvanista elvárások elutasítása történik ezzel – pontosan az elbeszélő-„hősök” viszonylagos, azonosíthatatlan identitásának a megkonstruálásával. Erre utal Pálfalvi Lajos is, amikor Adam Hlobusz fehérórosz író *Demonokameron* című elbeszélésgyűjteményét hasonlítja össze Láng Zsolt *Bestiárium*ával. Az elvárt, nemzet- és anyanyelv-mentő szerepek elutasítását vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy: „Adam Hlobusz hazája szovjet tagköztársaság volt, anyanyelvét és nemzeti kultúráját hosszabb távon pusztulásra,

⁴⁵ A szerzetesi élet missziós kötelezettségeinek leírását lásd: Reinhard Thöle (szerk.): *Bevezetés az ortodoxia világába*. Ford. Gromon András. Kálvin János Kiadó, Budapest, 2001. 18–28.

⁴⁶ *A tűz és a víz állatai*. 355.

eloroszosításra ítélték a diktatúra stratégiái. Láng Zsolt az anyaországtól elszakított nemzeti kisebbség tagjaként, Adam Hlobusz a fehérorosz kultúra központjában, Minszkben élhette át azt, hogy mint a veszélyeztetett anyanyelvi művelődés leendő fontos személyiségeinek különleges közösségi elvárásokkal kell számolniuk. Ezekre az elvárásokra említett műveikben mindketten elutasítóan reagáltak. Hlobusz nehezen félreérthetően, mondhatni, elég nyomatékosan fogalmazott, Láng Zsolt sokkal áttételesebben – válaszáat az elbeszélő-hős identitásának felépítésével adja meg.⁴⁷ Az Erdély-mítosz lebontása – a Bodor-prózában megjelent mítosztalanítással való összevetés alapján, de ahhoz is viszonyítva – explicitebb a Láng-regényekben. Már *Az ég madaraiban* is történt erre vonatkozó lépés: a regényidő a 16. századi Erdélyt jeleníti meg, ám az abban az évszázadban bevezetett, a vallási toleranciát elsőként bevezető tordai országgyűlés javaslatai kívül maradnak a nagyurak egymás közötti hatalmi villongásain.⁴⁸ Selyem Zsuzsa jegyzi meg, hogy *Az ég madaraiban* „Láng elmozdítja a tolerancia-klisét a vallási felületesség, az érdekek szerinti pálfordulások történetévé”⁴⁹, ugyanakkor maga a vallási tolerancia-eszme autentikussága is megkérdőjeleződik azzal, hogy annak idején a „türelem” csak négy keresztény vallásra: a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius vallásra vonatkozott, a már akkor is – ha még nem is annyira számottevő, de – jelen levő ortodox vallást nem létezőnek tekintették.

Eremie 16. századi történeteiben Vazul nézőpontjából Erdély utópikus „Tündérkert”-jellege mutatkozik meg, egyrészt geográfiai víziójában: amint a Kárpát-kanyar csúcsáról szemügyre veszi az őt körülvevő ország-részeket⁵⁰, másrészt amikor Vazul eretnekgyanús barátaival keresi azt a helyet, „ahol Thomas Morus Utópiája szerinti ésszerű állapotok uralkodnak”⁵¹: a Pannónia „hegyeken túli szegletéből, Transylvániából” érkezett ifjú „prédikációiban gyakran példálózik az ott élők erényességével, anyagi természetével”.⁵²

⁴⁷ Pálfalvi Lajos: *Magyar és fehérorosz irodalmi démonológia. Láng Zsolt és Adam Hlobusz*. <http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/annus/2006/10.htm>. Letöltés ideje: 2008. 08. 10.

⁴⁸ Vö. Selyem: i. m.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ „[...] (amiért Tündérföldnek is nevezték az országot).” *A tűz és a víz állatai*. 303., valamint vö. a terek, helyek, határok alfejezetben írtakkal.

⁵¹ Vö. Selyem: i. m.

⁵² *A tűz és a víz állatai*. 285.

Nevek és nyelvek

Eremie, a „néma anyának beszédes fia”⁵³ identitásához, illetve identitásának problematikusságához hozzátartozik anyanyelvének a hiánya: az anyja (akinek a felkutatására indult el) ugyanis néma volt. Ezt ő ekképpen tágitja ki: „»Anyanyelvem a némaság«, mondtam Miklós atyának”⁵⁴, akitől Eremie tanulta a magyar nyelvet. Miklós atya⁵⁵ áttért az ortodox hitre, „nyolc nyelven folyékonyan beszélt, mindazonáltal saját határainál nem állt le, állandóan tanult és tanított. Amikor kiderült számára, hogy anyám néma volt, vagyis nincs igazi anyanyelvem, Bábel összes nyelvét zúdította rám, hiszen a szerencsétlenségben az az én szerencsém, hogy nincsenek nyelvi gátlásaim”.⁵⁶ A „narrátort” „néma anyanyelve” nem gátolja meg nyelvi világának kiszélesítésében, Miklós atya tanítványaként közelít a szavak és dolgok jelentéséhez, a nyelvi megértéshez, mestere vezet be a nyelv és a nevek rejtelmébe: „Aki ismeri a szavak értelmét, sok mindent megért a kusza mai világból. Tudja például, hogy Radócz régi templomi nyelvünkön örömet jelent, tehát amikor a moldvai ősök ott letelepedtek, szívüket boldogság járta át. Ekként értelmezhető Lipa kolostor neve is; a szó azt jelenti, hogy csendes, tehát menj oda, ha csendességre vágysz, és valóban megtalálod, annak ellenére, hogy a hegyi patakoktól, a kövek örökös morajlásától igen hangos a vidék. Govor neve arról beszél, hogy a templomot az ördög feletti győzelem emlékére állították, Brodé meg arról, miként éltek túl a menekülést a kereszténnyé lett tatárok. [...] Ugyanúgy számtalan históriát foglalnak magukba a személynevek is. Nem véletlen, hogy Zimbru atya olyan veszekedős, vagy Polonik atya torkosabb a gyerekeknél is.”⁵⁷ A nevek etimologizálása és történetekkel, történelemmel való feltöltése a világ-értelmezés, a megértés keresését, az identifikáció kényszerét tematizálja. Miklós atyától származik a „narrátor” saját nevének etimologizálása, annak ambivalenciája is erősíti az identitás meghatározatlanságát, bizonytalanságát: „Eremie, ellentmondásos név, ez is lehet, meg az is. Ad egy, azt jelenti, idegen szőlőtőke fattyú hajtása; ad kettő, arra figyelmeztet, hogy a pokolra is alá kell szállnod, hogy rálelj önmagad igazi arcára.”⁵⁸ Tehát Eremie nemcsak a magyar nyelvet sajátította el Miklós atyától, hanem nevének a jelentését, és ezáltal saját sorsát, önmaga-kere-

⁵³ Vö. Márton: i. m.

⁵⁴ *A tűz és a víz állatai*. 95.

⁵⁵ „Miklós atya néhány helyen szó szerint (illetve szócsúsztatással) azt mondja, amit Nicolae Steinhardt (1912–1989), aki Rohián volt ortodox szerzetes.” Selyem: i. m.

⁵⁶ *A tűz és a víz állatai*. 208.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

sését is. A regény első, felütő mondatától („Ott kezdem”) az utolsóig (a szétesett szövegig, szavakig, betűkig) a megérteni vágyás hajtja Eremiét: eredet-keresése, a szerzetesi világ aprólékos leírása, a gyűjtő szenvedélyhez hasonló, mindent magába foglalni akaró, „atomjaira” szétszedő-szétbontoló, leltározó keresése, kutatása az (ön)magába-gyűjtést, de ugyanakkor a teljes szétesését reprezentálja.

A különböző román toponímák és antroponímák etimologizálásával Miklós atya Eremiét saját kultúrájának a megértéséhez vezeti el, így tanúi lehetünk egy interkulturális megismerési szövevénynek: a saját kultúrához egy másik nézőpontból, másik kulturális közvetítői szerepen való közelítéshez. Egy (idegen) nyelv tanulása, a *fordítás* lehetősége az addig természetesnek vélt határok megbontásához vezet, az idegenség tapasztalásához, illetve azzal való szembesülésre készítet. A (mégoly kérdéses és bizonytalan) identitásképzéshez nagymértékben hozzájárul az idegenségtapasztalat feldolgozása. „Mivel önmegismerés, mint önmegismerés, egyedül önmagában, a másik bevonása nélkül nem lehetséges, ezért az idegenségtapasztalat az önmegismeréshez vezető egyedüli út.”⁵⁹ – állítja Fehér M. István *Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege* alcímű tanulmányában, s ez fokozottan érvényes Eremie önidentifikációs aktusára is.

A fordítás fenti értelmezése kiegészülhet a Stuart Hall-i ’Fordítás’-értelemmel, amely „azokat az identitáskonstrukciókat írja le, amelyek keresztülvágják és átmetszik a természetes határokat, és amelyek olyan emberekre vonatkoznak, akik örökre *szétszóródtak* a szülőföldjükről. [...] *A hibriditás ilyen kultúráihoz* tartozó embereknek fel kell adniuk az ’elveszett’ kulturális tisztaság vagy etnikai abszolutizmus visszaállításának álmát vagy ambícióját. Visszavonhatatlanul *le vannak fordítva*.”⁶⁰ Mint Stuart Hall megjegyzi Salman Rushdie-t idézve, az angol ’fordítás’ szó (translation) etimológiailag a latin ’átvitel’-ből jön, a fenti jellemzők alapján leírható identitású figurák átvitt, átfordított identitásúak.

Mint korábbi írásaiban⁶¹ is jeleztem, Bodor Ádám regényeinek a névanyaga is szorosan összefügg azok (személyi és földrajzi) hordozóinak identitásával, pontosabban a határidentitással, melyet a nevek és a regényekben

⁵⁹ Vö. Fehér M. István: „*A tiszta önmegismerés az abszolút máslettben, ez az éter mint olyan...*” *Idegenségtapasztalat mint az önmegismerés útja és közege*. In: Bednaries Gábor – Kékesi Zoltán – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 11., 26.

⁶⁰ Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1997. 83.

⁶¹ Lásd pl.: Bányai Éva: *Névtelen Zsáktuca. A Bodor-regények névtérképe*. In: Kolozsi Orsolya – Urbanik Tímea (szerk.): *Modern – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006. 183–192.

meghatározható térkonstrukciók határléte indukál. A határlét, amely által a közöttiség térbelisége artikulálódik, új identitásforma megteremtésére ad lehetőséget. Eremie körülhatárolhatatlan identitása is a Bodor-féle határidentitást hozza játékba: folyamatosan elmozduló szituáltságából adódóan Eremie „önazonosságára” a határidentitás funkciója érvényes.

A tűz és a víz állatai „narrátora” magyarul mesél, a szöveg magyarul íródik, viszont viszonyítási alapot a román nyelv képez: „Régiesen, ahogy én beszélek magyarul. Ezen a fecskeröptű, délceg, ám igen kevély nyelven, amelyet Miklós atyától tanultam meg.”⁶² – mondja egy helyen Eremie. A román nyelvhez hasonlítva állapítja meg, hogy: „Miklós atya szerint a magyarnál nincs lüktetőbb, ritmusosabb nyelv a világon, nem csoda, ha a magyarok büszkéek költészetükre. De hiányzik belőle a szín és az érzék, a rejtett dal, amit a nemek játéka ad a szavaknak.”⁶³ Összehasonlításra kerül két nyelven keresztül a két kultúra, világlátás, mentalitás, az elbeszélhetőség, a kifejezhetőség is problematizálódik. „Néha sajnálom, hogy a magyarban nem használatosak az igeidők, nincs régmúltja a cselekménynek, a történetet megelőző történet nem folyik bele a szavakba.”⁶⁴ A grammatikai múlt idő többféle kifejezhetőségének magyar nyelvben való beszűkülése a narráció, a történet elbeszélhetőségének problematikáját hozza felszínre: ezzel elbeszélés-poétikai dimenziókat is nyit a „narrátor”, a történetmesélés és temporalitás egymást feltételező relációit és annak fordíthatóságát, másik – vagyis a magyar – nyelvbe ültetésének lehetőségét boncolva.

„Üde, furcsán hangzik ez a szó itt, szívesen beszélnék most a mi nyelvünkön, és akkor azt mondanám, *dulce*, vagyis édes, amilyen a tiszta forrásvíz.”⁶⁵ (Kiemelés az eredetiben.) A más(ik) nyelven való megszólalás más kontextusokat idéz, más világlátást hoz be. „Felhajtottam a takarómat, ami inkább valamiféle mintás faliszőnyeg lehetett egykor. Por szitált belőle. »Por«, ismétелgettem magamban, némiképp döbbenet, mert ugyanez a szó, ahogy most is kimondom, így, *por*, ez a hárombetűs szóalak tört a nyelvemre, és nem a négybetűs *praf*, ahogy klastromunkban mondtuk volna, vagyis a hegyeken átkelve új körbe léptem, amelyben másfajta varázserők csalták elő belőlem a bennem elraktározott szavakat.”⁶⁶ (A dőlt betűs rész kiemelés az eredetiben, az aláhúzott rész kiemelése: B. É.) Az egyik nyelvből a másikba való átváltás a határátlépéshez hasonlatos: a hegyeken túlról, vagyis Moldvából átlépve másik kultúrkörbe kerülve a nyelv más

⁶² Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae. A tűz és a víz állatai*. 36.

⁶³ Uo. 223.

⁶⁴ Uo. 358.

⁶⁵ Uo. 49.

⁶⁶ Uo. 56.

nyelv- és kultúrarétegeket hív elő, amelynek gyökerei az elbeszélő számára megfoghatatlanok. A román nyelv azonban erőteljesebben befolyásolja Eremie mindinkább meghatározhatatlan identitását: határidentitását, egy alkalommal ugyanis azt mondja, hogy: „Eddig románul beszélgettünk, ami nekem túl személyes volt, átváltottam inkább magyarra.”⁶⁷ A nyelv-választás, kultúraválasztás azonban nem csak személyes ügy, „másfajta varázserők” dominanciája alá kerül a kulturális határokat átlépő egyén.

A „másfajta varázserők” körüljárása geokulturális függőséget feltételez. Az első idézetben a *por-praf* cserében a nyelvváltás tér és közeg általi determináltsága tematizálódik: a váltás „öntudatlansága” a közeg általi meghatározottságra utal, a nyelv dönti el a beszélője identitását. A második idézetbeli „átváltás” viszont tudatos, irányított cselekvés része: az „én” általi meghatározottság, döntés eredménye a nyelvválasztás.

A Bodor-regényekben az interkulturális hatás és határ nincs ilyen erősen tematizálva, a regényekben – az antroponímák és a toponímák – által is megkonstruált, a névadás és az elhallgatás biztosította rendszerben tűnik ki a szövegterek kultúrák közti meghatározottsága.

A tűz és a víz állatainak névanyaga meghatározó mennyiségben román eredetű (amihez hozzájárul az ortodoxia eredetét tekintve a szláv is), de a szövegben részben a magyar fonetikus írásmódban (vagy azon belül is keverten) jelennek meg, a Bodor-nevekhez hasonlóan: Vaszilika, Anasztázia, Bifurk archimandrita, Matej atya, Pantalimon Grigorás egyházvezető, Pajszij atya, Rémusz atya, Doroftej, Rukár testvér, Agake atya stb., jó részük a román név- és íráshasználat szerint kerül a szövegbe: Maricica (!), Pavel, Amarie, Noroieni, Teofat, Galben, Rohia stb. A román kulturális, egyházi világ absztrahálása, magába olvasztása révén alakul ki a Lángféle geopoétikai rendszer, amely a Bodoréhoz viszonyítva még erősebb, explicitebb geokulturális kötődéseket mutat.

Idő-síkok

A tűz és a víz állataiban az elbeszélés ideje és az elbeszélő idő szétválík, de ezeken belüli időréteg-mozgásokat is érzékelünk. A szövegbeli utalások alapján a jelen idejű történet a 20. század végére, 21. század elejére tehető, de a középkor nemcsak a múltba fordulás tereként és idejeként, hanem nyelviségében is fontos szerephez jut.

A regények idősíkjai esetlegesek, *A tűz és a víz állatainak* időrétegei több évszázadot ívelnek át, az időbeli ugrások sokszor jelöletlenek, ugyanabban

a bekezdésben olvassuk a középkori Vazul-történetet, váltakozva a 20. század végére, 21. század elejére tehető jelen idejű Eremie-történetekkel. A fragmentaritás⁶⁸ a különböző szövegrészek stílusára és beszédmódjára is jellemző, az atemporalitás megjelenítésében keveredik az előbeszédszerű előadásmód a lírai megnyilatkozásokkal: „valami hasonló ez az időtlenséghez, amit a száraz moldvai szelek hoznak magukkal. Nemcsak a talaj repedezik meg, hanem az idő tömbje is, az emberek pedig nem értik, mitől olyan végtelen egyhangúak a napok, és amikor megkérdezik szomszédjuktól, már a válasz előtt ők is rájönnek, de hiszen nemhogy napok volnának, egyetlen nap sem telt el, hetek óta egyetlen napot élnek, mi több, a nap egyetlen percébe szorultak bele, de mielőtt e ritka tünemény szépségének átadnák magukat, viszketni kezd a bőrük, mint amikor sötét virággal az elpárolgó tengervíz, odakapnak, és akkor ujjaikkal felfedezik, hogy csupa ránc mindenük: megöregedtek. Pedig megállt az idő.”⁶⁹

A jelen idejű – vagyis a vélhetően Kolozsváron játszódó – történetmesélésbe beágyazódnak a nem lineáris, szintén jelen idejű moldvai, az ortodox szerzetesi világot bemutató narratívák, a külső és belső idő-váltásokat, az olykor diffúz időérzékelést erősítően az állandó átváltások és különböző, a „narrátor” asszociációs mozgásai révén ágyazódnak be a középkori európai és moldvai történetek.

A szerzetesi világra egyaránt jellemző az időtlenség és az erős, a szerzetesi élet rendjét meghatározó időhöz-kötöttség. Ám ez utóbbi – a vallási és hitélet alapját képező – kötött naptári rend is megbomlik az „óhitűség” különböző értelmezései miatt. A Nyugat és Kelet határán lévő, a közös keleti szláv vallási múlt által erősen dominált, de a földrajzi „adottságai” kifolyólag nyugat felé irányuló tendencia a különböző ó- és új-naptári időszámítások relativitását eredményezi: a papok egy része más időponttól számítja a böjtölés és az ünnepek idejét, ami a szigorú normák áthágását és ezeknek humoros (olykor ironikus) értelmezését nyitja meg. Az ortodox kolostori világot amúgy az időtlenség fogalmával lehetne körülírni: „Ebben a világtól távoli kolostorban azonban másképp számolják a napokat.”⁷⁰ De másképp „számolódnak” a percek és pillanatok a külső-belső események érzékelésének hatására is: „Attól kezdve folyton úgy éreztem, hogy bár látszólag folyamatosan, fennakadás nélkül peregnek tovább a pillanatok, véletlen találkozásunkkor mégiscsak eltorlaszolódtak járatuk.”⁷¹ – mondja Eremie Azarie atyával való találkozása után, s az erdőbeli, ködben

⁶⁸ Vö. „Az idő széttöredezése, kiüresedése kompozíciós elvvé vált.” Márton: i. m.

⁶⁹ *A tűz és a víz állatai*. 250.

⁷⁰ Uo. 37.

⁷¹ Uo. 20.

való bolyongása is más idődimenziókat nyit meg előtte: „Volt a levegőben valami alig észlelhető lüktetés, ami a várakozásba szabályosságot hozott, ugyanakkor a félelem, amelyet a kiszámíthatatlan várakozás táplált, elmosta az időérzékelést, vagyis a félelem, hatalmába kerítve a pillanatot, a maga mértéke szerint átszabta a valóságot.”⁷²

A tűz és víz állataiban a jelen idejű történet dekódolhatóan (és az „el-ejtett” vonatkoztatások alapján – például Iliescu nevének említésével) a romániai ezredvégi átmeneti korszakot mutatja be, de a (politikai-történelmi) váltás előtti időszakra is történik szubtilis utalás a hatalom és egyház összefonódására, a spicliség és a bőrkabátosok jelenlétére.⁷³ A jelenkori narrációba beszüremkedik Eremie kolozsvári szállásadója, Anna (szenátor apja) révén a kortárs politikum gyomorforgató „gusztustalansága” is. A Láng-próza – az erőteljes (idő)elbizonytalanítás és atemporalitás játékba hozásával is – nem tart attól (mert szükségtelen is), hogy a referenciális indexű idő- és térutalások „röghöz kötik” a befogadást.

Bodor Ádám regényében a legfőbb időviszonyítási pont Medárd napja, illetve a különböző érsekek, archimandriták nehezen követhető és esetleges kinevezése. A szöveginformációkból kikövetkeztetett jelen idejű történet szintén a 20. század végére, egy (az intratextuális utalások alapján a sinistrai átmentett hatalmat is jelző) átmeneti időszakra tehető, *Az érsek látogatása* eléggé átlátszóan, már-már didaktikusan utal az időhatárookra: 1920-ban mosta át az alattomos folyó a túlsó partra a várost, azóta üzte hetven éven át emberszöktető mesterségét Gábrriel Ventuza apja, amikor elindult a Kárpátokon túlra behajtani az odaveszett pénzét, amelyet Zelofan püspök zsebelt be az általa szervezett piramisjátékon. Ismeretlen tettesek elteszik láb alól, s kb. nyolc-tíz év telik el addig, amíg felrobbantják az évek óta várt érseket. A szöveginformációk alapján kikódolható tehát egy szintén ezredvégi, átmeneti korszakot prezentáló történet. Viszont Medárd napjának esetlegessége, a szöveg-egészre jellemző atemporalitás és az állandó idő-csúsztatások a pontos időmeghatározás relativizálását eredményezi.

Terek, helyek, határok

„A Kárpátok kanyarulatában található egy csodás képességű kőszikla, amelyet a nép Emberfejnek nevez (három nyelven), bár alakja inkább oroszlánéra emlékeztet. Csodás képessége abban áll, hogy megjósolja, merről várható háború, tekintetét az éjszaka leple alatt a megfelelő irány-

⁷² Uo. 49.

⁷³ Uo. 60.

ba fordítva. Ezen a sziklán állt Vazul, mintha az égből ereszkedett volna alá, innen bámulta szélben lobogó köntösben, fekete zászlóként csapkodó hajjal a lábainál elterülő országokat. Nehéz elképzelni, mit látott, hiszen egyetlen óra alatt új medret vájnak maguknak a folyók, évszázadok hosszú sora pedig hegyeket is képes elmozdítani, ám ha kiterítünk magunk elé egy régi térképet, mondjuk az antwerpeni Ortelius Ábrahámét, szavahihe-többnek tűnik majd beszámolóm. Kelet felé, amerre októberi hajnalokon a Nap felkel, abban az irányban Moldva ezüst sávja ragyogott, egy még fényesebb ezüst csíkkal, a halak fickándozásától örökösen pezsgő Szerettel határolva, ami persze alig jelentett komoly védelmet a végtelen és a fenyegető puszták tatár hordái ellen. Lent délen a bazsalikom illatú lejtők folytatásaként a fekete vlakkok aranyföldje fénylett, ezt is egy folyó vakító sávja zárta le, mégpedig a Danubiusé. Nyugat felé, amerre a vonulásban megfáradt nap lenyugszik, Pannónia ezüsthelyekkel átszótt zöldarany rétjei tündököltek (amiért Tündérföldnek is nevezték az országot). E háromféle színbe öltözött tájban gyönyörködhetett az Emberfejre felkapaszkodó, már amennyiben módjában állt a meredek, a függélyesnél is meredekebb, éles kiszögellésekkel és tükörsima márványlapokkal kirakott falon kimászni.⁷⁴ Emblematikus tere is lehetne a regénynek ez a helyszín, magában foglalva a csodás jósképességű, eget-földet uraló, emberfejű sziklaszobron álló, önmagát és országát kereső, leendő moldvai fejedelmet, Vazul-Despotest. Időben és térben (alig egy óra alatt) elmozduló (elmozdítható) geográfiai és történelmi vízió terül Vazul tekintete elé, a Kárpát-kanyar egyik legmagasabb hegycsúcsáról veszi szemügyre az idillikus környezetet, amely idill a mesélő által az utolsó mondatban visszavonásra kerül annak elérésére (vagy elérhetetlenségére) utaló, ironiát sem nélkülöző megjegyzésével.

A tűz és a víz állatainak helyszíne a narráció jelen idejében Kolozsvárhoz (vagy legalábbis egy ahhoz hasonlítható fiktív városhoz) köthető, de a történetmesélés során több elmozdulás van más tájirányokba, főleg a moldvai kolostorvilágba, ugyanakkor Európa-körutat is tesz az elbeszélő a középkori Vazul (stb.)-történet bemutatásakor. Kolozsvár neve csak régi formában, ujjal a porba írva jelenik meg (KOLOSVAR). A jelen idejű narráció tereként sem „azonosítható” minden elemében⁷⁵ (a várost ismerő olvasó tudja, hogy a regényben megjelölt útvonalon – a Monostori úton, a Városháza környékén, a Főtéren vagy a sörgyár mellett – nem jár villa-

⁷⁴ Uo. 303.

⁷⁵ Ehhez kapcsolódik az előbb említett Kárpát-kanyarban levő legmagasabb hegycsúcs Láng általi megnevezése is, ugyanis az „Emberfejre” utaló Omul ’ember’-csúcs ugyan közel van a leírások alapján a Sfinxre utaló hegycsúcsához, de nem azonos vele.

mos⁷⁶, a Kálvária-templom sem ott van, ahova a fikció helyezi⁷⁷ stb.). Az ujjal porba írás is az elbizonytalanító technikákat generálja: a porba írt „jelenlét” bármikor eltüntethető, elmozdítható⁷⁸. A szöveg szintjén ez az eljárás a Bodor-féle elbizonytalanító, viszonylagosító eljárásra utal, amely megnehezíti, elmozdítja a referenciális olvasási lehetőséget. Ugyanakkor mégis „azonosítható” a jelen idejű történet több fontos színtere: a lejtős Majális utca (még ha nem is a ma használatos, átkeresztelt nevében), az Opera előtti tér „zavaró szoboralakja” is: „Magas, dőlni készülő oszlopon, az alacsony trombitafák fölött bizonytalanul egyensúlyozó bronzalak emelkedett fölének, az örök tévedés és félreértettség példázataként.”⁷⁹, a Fellegvár, főtér, Szamos-híd stb.

A moldvai helyszínek egy része Eremie Szeret menti szülőfalujához – „a halszaggal beáramló helyszínhez”⁸⁰ –, más része az ortodox szerzetesi világához kötődik, a moldovicai és voronyeci „ékszerdoboz”⁸¹ kolostorok közegei által létrehozott tereként konstruálódnak meg.

A szövegek közti transztextualitást erősíti a határátlépés/határszegés pozíciója is: mindkét regényben határzóna képviseli a szövegteret: mindkét regény a határon helyezhető el.

Az érsek látogatásának helyszíne, Bogdanski Dolina pedig – mint már jeleztem a korábbi fejezetekben – a Medvegica folyó alattomos és szeszélyes irányváltásának köszönhetően egyenesen a határon van. A narrátor és „alteregója”, Gábrriel Ventuza a hegyeken túlról, majd hegyeken túlra szökik, Eremie is átlép a határon moldvai kolostorából Kolozsvárra tartva, s az ő útja is menekülő utazás: többszörös „küldetése” és a megismerésvágy által hajtva szökik el a kolostorból és a szerzetesi világból. Eremie geográfiai (konkrétan Moldva és Erdély közötti) határátlépése kulturális határátlépés is: egy viszonylag könnyen körülírható és megfogható, színességében is egyneműbb, zártabb világot egy nyitottabb, vegyes kulturális, vallási és nyelvi konglomerátum vált fel.

⁷⁶ *A tűz és a víz állatai.* 78.

⁷⁷ Uo. 208–209.

⁷⁸ Az ujjal porba való rajzolás-írás bármikori eltüntethetősége történelmi-politikai asszociációs tereket is mozgathat, ezt erősítheti az utcanévek állandó átnevezése, a szimbolikus térfoglalás jelenvalósága és hatalmi reprezentációja.

⁷⁹ *A tűz és a víz állatai.* 201.

⁸⁰ Uo. 12–13.

⁸¹ „A kolostorok ékszerdobozként bújtak meg a völgyekben.” *A tűz és a víz állatai.* 100. – „tipikus”, útikönyvekben is megjelenő leírása a moldvai kolostoroknak.

Ortodoxia – posztmágikus próza

A tűz és a víz állataiban az ortodoxia Eremie, a „narrátor” által, az ő elbeszélése révén jelenítődik meg – mint Moldva és (a mai) Erdély legelterjedtebb vallása. A pravoszlávia által befolyásolt szellemi közeg meghatározza a regény epikai konstruáltságát. Az ortodoxia vallási alapjai és annak szövegbeli konstitúciója ambivalens világkép prezentálására ad lehetőséget. Egyrészt ott van az ortodoxia mély vallásosságban megalapozott filozófiája és életforma-javaslatai, másrészt ennek a felszíni lecsapódása, amelynek során előtérbe kerül a maszk, az álarc viselése és az álságos szerepjátszás. Az istenkeresés és az örök igazságra törekvés keveredik a démonológia és a sátáni erőknél való állandó kiszolgáltatottság érzetével. Ez az ambivalens struktúra hozza létre azt a fajta mágikus, varázslatokkal teli prózaszöveget, amit az utóbbi időben Bodor Ádám prózájára is utalva⁸² a magyar mágikus realizmusként határoztak meg a kritikusok. Selyem Zsuzsa a Lángprózáról szólva egy új terminus bevezetését javasolja, mely szerintem (is) közelebb áll ehhez a prózatípushoz: a realizmus fogalmának „bonyolódása/kiürülése” miatt *posztmágikus prózáról* beszél. A posztmágikus prózát két szempontból különbözteti meg a mágikus realizmustól: a posztmodern próza nyelvcentrikussága felől azt állítja, hogy „itt az érintkezésen, önkényes ok-okozati kapcsolatokon alapuló történet anyaga nem a szavak jelentése, a referencialitás, hanem a nyelv, a maga sokféle (vagy a nevek esetén: individualizáló) jelentéslehetőségével; másfelől pedig – szintén a posztmodernitás paradigmáját hasznosítva – észre kell vennünk a vallásos világképhez való közelségét: a szöveg dinamikája sokat köszönhet annak, hogy a mágikus kapcsolatteremtés a zsidó-keresztény vallásban a legerősebben tiltott formája a dolgokhoz való viszonyulásnak.”⁸³ Selyem Zsuzsa ez utóbbi kijelentéséhez csatlakoztatnám azon nézetemet, mely szerint a fentebb vizsgált prózai szövegek mágikus írásmódra jellemző aspektusai a pravoszláviának, az ortodox vallásnak és annak a magyar nyelvterületen megjelenő hatásának (is) a lenyomatai.

A mágikus realizmus fogalmát főként Bényei Tamás *Apokrif iratok*⁸⁴ című, a mágikus realista regényekről szóló alapvető monográfiája alapján tárgyalja a magyar kritikai szakirodalom. Bényei Tamás a mágikus realizmust írásmódként definiálja: „egyrészt azért, mert ez a kategória elég szűk

⁸² Lásd például: Matus Mónika: *Magyar mágikus realizmus? Bodor Ádám: Az érsek látogatása című kőtetéről*. Irodalmi Szemle, 2000/5–6. 143–146.

⁸³ Selyem: i. m.

⁸⁴ Bényei Tamás: *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

ahhoz, hogy a jelenséget ne műfajként határozza meg, másrészt pedig azért, mert ugyanakkor kellően tág ahhoz, hogy szűken vett stilisztikai sajátosságok mellett tematikus és poétikai természetű vonásokat is figyelembe vegyen: az *írásmód* így egyfajta »lét-írást« is jelent, ahol az írásmód mikro- és makroszintű sajátosságai létértelmező jelentőséggel bírnak.⁸⁵ (Kiemelés az eredetiben.) Ugyanakkor „a mágikus realista írásmódot posztmodern írásmódnak, a posztmodern irodalom egyik fontos részbeszédének” tekinti.⁸⁶ A Bényei által bemutatott mágikus realizmus meghatározást veszi alapul Rác I. Péter is néhány kortárs magyar szerző (Márton László, Háy János, Láng Zsolt, Darvasi László) egy-egy prózaszövegének tanulmányozásakor⁸⁷, felsorolva, összegezve és az említett szerzők műveiben kimutatva azokat a jellegzetességeket, amelyek jellemzőek a mágikus realista írásmódra. „A mágikus realista írásmód jellegzetességei retorikai alakzatokként létező figurális, nyelvi kódok, amelyek több jelentést szervező réteggé mutatnak rá a poétikai megformáltság egyéni halmazára. Ilyen alakzatok ezekben a regényekben a retorikai-nyelvi produktumként megjelenő természetfölötti, a tényszerű történelem és a fiktív történet szerepcseréjének tematizálása, a kauzalitás, a képszerűség, a figurativitás/metaforikusság, a történetmondás aktusa, az írás és az oráció megkülönböztetése, a genealógia, a mágikus tevékenység megléte, a mágia mint a tilalmak áthágása, az apokrif történetelvűség.”⁸⁸ Rác I. Péter Láng Zsolt első Bestiáriumban, *Az ég madarai*-ban mutatja ki részletesen a mágikus realizmus szövegbeli jelenlétét, Balázs Imre József az ő alapos tanulmányához csatlakozva viszi tovább vizsgálgatásait *A tűz és a víz állataira* is.

Az ortodoxia megjelenítése kapcsolatban áll *A tűz és a víz állatai* egyik hangsúlyos problematikájával: a test érzékelésének, megismerésének problémájával. Erről pontosan és igen részletesen ír Balázs Imre József⁸⁹, ugyanis az ortodoxiában sokkal nagyobb a szerepe a testnek az ünnepi szertartásokban, liturgiában, mint a nyugati kereszténységben. A liturgia folyamán gyakori a keresztvetés, a térdreborulás, a meghajlások sorozata, a gyónás és a böjt testre irányuló szerepe is hangsúlyos, a keresztteléskor a teljes testet víz alá merítik, a temetés nyitott koporsókkal zajlik stb.⁹⁰

⁸⁵ Uo. 14–15.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Rác I. Péter: *A történeti narratív poétikai szerepe a mai magyar irodalomban. Márton László, Láng Zsolt, Háy János és Darvasi László regényei*. Prae, 2000/1–2. 117–157. http://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200001/301_raczipeter.html. Letöltés ideje 2006. 07. 10.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Tanulmányának címében is hangsúlyos szerepet kap a test.

⁹⁰ Vö. Balázs: i. m.

„Egy olyan hagyományról van szó, amely totális értékkel próbálja felruházni a testet. Nem egyszerű akadályozó vagy »figyelemelterelő« tényező, hanem, amennyiben megfelelően szabályozzuk működését, segítségünkre lehet. [...] »Testtartásunkkal, külsőnkkel arra nevelhetjük magunkat, hogy a belső dolgokra figyeljünk.«”⁹¹ Ugyancsak Balázs Imre József hívja fel a figyelmet a testhez kapcsolódó képzetek e kultúrkörbeli szerepének ambivalenciájára, vagyis „a keleti kereszténységben nem találkozhatunk a test nyílt elutasításával, inkább egyfajta ambivalenciával, feszültségteli ingadozással. Bár mindannyiszor kinyilatkoztatásra kerül a test alapvetően jó, áldott volta, a gyakorlatban gyakran mégis kedvezőtlen fény vetül rá.”⁹²

A testen keresztül történik próbálkozás a megismerésre: a megnevezés által, akár a mágikus realista írásmód genealógiai megközelítése révén. „Miközben Anna vizsgálta testemet, elkóborolt ez-az. Egyszer a karom ment el, könyöktől lefelé, és annyira megrémültem, hogy nem mertem odapillantani, mert tudtam, elájulnék azonnal. Visszatért a kar, elment a comb... Az is megtörtént, hogy a hasam tűnt el. Mellem és ágyékom között öblös lyuk tátongott. Anna *elnézte* tagjaimat, majd visszanézte őket. Nem is tudtam sokszor, mi hiányzik. Sejtettem, hiába erednék nyomukba, ahhoz, hogy a legkisebb porcikámat visszatereljem, ki kellene mondanom a nevét. De a nevet Anna tudta. Könyök, köldök, hónalj, vádli, térdkalács, makk, fityma, áll, ágyék, fülcimpa, homlok, herezacskó, szeméremszőr. Karom már rég *kar* volt, nem pedig a megszokott *brác*. A *brác* már semmit nem jelentett, nem volt képe, nem voltak betűi, feloldódott a semmiben, mint só a vízben; egy elfelejtett hangalak üres váza lebegett Eremie testvér mögött, mint hajára tapadt ökörnyal; Eremie, akinek arca kipirult az új gazdagságban, és semmi más szenvedély nem tudta elragadni. Kétszázhatvannégy szó volt a testem.”⁹³ Eremie önmeghatározó kísérletei a test különböző nyelvű megnevezései közötti átjárásokban a nevesítést, névadást problematizálják, valamint a test láthatóvá, a Másik révén és számára való létezővé válását is, Merleau-Ponty gondolatait idézve: „testem egy részét észlelni annyi, mint *láthatóként*, azaz a *Másik számára létezőként* észlelni azt. És valójában azért veszi fel ezt a jelleget, mert valaki ténylegesen nézi.”⁹⁴ (Kiemelés az eredetiben.) Ez a Másik a fent idézett pozícióban szétválik az Eremiét néző Annára és az önmagát néző Eremiére, a

⁹¹ Kallistos Ware: „Ajutorul și dușmanul meu”: trupul în creștinismul grec. In: Sarah Coakley: *Religia și trupul*. Univers, București, 2003. 118. Idézi Balázs: i. m.

⁹² Uo. 11.

⁹³ *A tűz és a víz állatai*. 120.

⁹⁴ Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan. A „Munkajegyzetéből”*. Athenaeum, 1993/4. 29.

Hall-féle fordítás révén létrejött nyelv-átváltásban a világ leírhatóságának problematizáltsága jelenik meg, ismét Merleau-Pontyt idézve: „A dolgok a testem meghosszabbításai, és a testem – a világ meghosszabbítása – által a világ körülvesz engem.”⁹⁵

A regény egyik központi kérdése a test leírhatósága, „a testhez való hozzáférhetőség mediált, már-már ellenőrizhetetlen voltá”⁹⁶-nak problémája, uralhatatlanként mutatkozik meg, mint az elbeszélhetőség (elbeszélő és történelem). Balázs Imre József mutat rá, hogy az elbeszélő (Eremie, s rajta keresztül Vazul) mindent a test révén próbál megismerni, az élet titkát boncolás által, a halál, a megsemmisülés titkát (krematórium), az anyát/eredetet, vagy a jellemet. „Ezáltal természetesen szét is íródik a test jelentése: totális jelként, totális allegóriaként nem funkcionálhat, ahogy a bestiárium állatfigurái sem képesek erre.”⁹⁷

Ambivalens az ikonok regénybeli szerepe is, az ikonok mimetikusságát hangsúlyozza a következő részlet: „Nyaranta turisták ezrei szállták meg a klastromokat, s jóllehet a mienk távol esett a járható utaktól, a legcsökönyösebbek, a legkitartóbbak hozzánk is eljutottak. Vasárnaponként fogadnunk kellett őket. A freskók érdekelték őket, merthogy azok történelmünk viszontagságos korszakát vitték át a szent szövegek ábrázolataiba, és ezt fölöttébb szokatlannak tartották: hogyan azonosíthatók az ország fejedelmei Jézus tanítványaival, és miként jelennek meg az ország ellenségei a Sántán alattvalóiként? Igumenünk megtiltotta, hogy a templomon és a kicsiny múzeumon kívül máshová is beléphessenek, mégis akadt kíváncsiskodó, aki az atyákra is rányitott.”⁹⁸ Az ortodoxiához kapcsolódik Eremie erős késztetése önmaga megismerésére, az ortodox vallás és liturgia egyik alap-tétele az „önismeret és a lelki előrehaladás”, amire a szerzetesek vezetik el a hívőket is.⁹⁹ Eremie részletesen mesél a moldvai kolostorokban élő szerzetesek és apácák világáról, lévén ő maga is részese e – nyugati szemmel különleges, misztikus – világnak. A „rész-vétel” viszont esetleges, ugyanis nem minden esetben fogadja be e misztikumot, Rebeka anyó feltámasztási rituáléjának akaratlan végignézése után a gyomra kiadja, amit nem fogadhatott be. Ezt a (bizonyos fokig jellemző) hozzáférhetetlenséget jeleníti meg a következő részlet: „Rémisztő tud lenni a világ, ha összefüggéseit nem látjuk, máskor meg a szembeszökő összefüggések teszik azzá. Anna egyik barátja, aki a vallásos neveltetés teljes hiányában nőtt fel, apáca-

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Balázs: i. m.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ *A tűz és a víz állatai*. 84.

⁹⁹ Reinhard Thöle: i. m. 19.

lostorainkat turistacsalogató bordélyházaknak tartja. »Te bordélyházaknak látod, mert nevet adsz valaminek, ami számodra nem létezik.« Láttam rajta, hogy nem érti. Ha csak egyetlen éjszakát eltöltene egy kicsiny cellában, ahová a nyitott ablakon keresztül lassú szívdobbanásokkal árad be a levendula illata...”¹⁰⁰ A kulturális különbözőség a névadás, megnevezés révén eltérő, elkülönülő értelemkonstrukciókat mozgató világképeket teremt.

A regény tág teret teremt az ortodoxia képszerű leírásának. Megjelennek az ikonfestő moldovai apácák, akik „egész nap ikont festenek. A többiek lábujjhegyen hordják nekik a mézes vizet. De vannak, akik egész nap semmit nem vesznek a szájukba, csak az ecsetet nyalogatják. A fennsík felé tartva, sokáig elkísért a műhely festékillata. [...] Az apácák senkivel nem állnak szóba, még egymással sem beszélgetnek”.¹⁰¹ Bemutatásra kerül az ortodox liturgia¹⁰², szemléletes leírása annak, amikor valakibe beleszáll az ördög, amit ki kell űzni¹⁰³, s milyen, amikor valakire átkot szórnak: „Lüdrön: Szent Gligor kiontott vérére jelentette ez a szó, a porral keveredett vért, amellyel egyházunk oltalmazója felírta gyilkosának nevét a templom padlatára, Isten ikonja alá [...] Mifelénk rontásos cédulákra ma is ezt a szót írják, inkább csak rajzolják, mert nem ismerik a görög betűket, de a rajzolatban még mindig jobban hisznek, mint a betű értelmében; aztán elhosszabbítják a templomba, és elrejtik a pad lába alá, vagy beássák a gyertyák közé, a homokba, hogy megfogadjon az átok.”¹⁰⁴

Az érsek látogatásában az ortodoxia a regényvilágot behálózó, a hatalmi rendet biztosító, fenntartó és mindent behálózó rendszerként funkcionál. Az archimandritákból, pópákból, szeminaristákból álló, ezeken belül erős hierarchizáltságot fenntartó rendszer azonban nem a vallási, hitbeli misztikumot közvetíti a hívők (pontosabban az alattvalók) felé, hanem a mindent behálózó, a szabadság teljes kizárására szorító, a felsőbb hatalmak által dominált világkép elfogadását.¹⁰⁵

Eremie útkeresése és önmagakeresése mögött is ambivalens, meghatározhatatlan okok húzódnak. Határátlépése „küldetéstörténetének” is része (Miklós atya küldi az emberek közé, könyvet menekít ki a kolostorból általa, a nővére kérésére indul útnak anyja nyomát megkeresni stb.), de

¹⁰⁰ *A tűz és a víz állatai*. 88.

¹⁰¹ Uo. 32–33.

¹⁰² Uo. 193.

¹⁰³ Uo. 211–213.

¹⁰⁴ Uo. 384.

¹⁰⁵ Vö. még: Alexa Károly: „Regény és regényítészet”. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*. Kortárs, 2000/8. 3–31.

a szerzetesi (hamis) életből való kiábrándultságának is a jele. Ám tettei passzivitásról¹⁰⁶, valami médiumnak történő „kiszolgáltatottságról” árulkodnak: bár igyekszik megszabadulni az általa is megtapasztalt vallási életforma álcáitól, útjai során misztikus, démonikus, mágikus erők befolyása alá kerülve keresi önmagát, miközben maga is többször maszkot ölt és kihasználja a szerzetesi ruha által biztosított előnyöket.

A tűz és a víz állataitól erősen a referencialitás felé történő elmozdulás figyelhető meg Láng Zsolt *Az oltalom kolostora*¹⁰⁷ című, az *Élet és Irodalom* 2005. szeptemberi számában megjelent elbeszélésében. A 2005 nyarán történt tanacui ördögűzés halálessettel végződő, nem csak Romániában mediatiszt, világhírnévre¹⁰⁸ szert tevő történet képezi a Láng-elbeszélés alapnarratíváját. *Az oltalom kolostora* sokkal erősebb referenciális jegyeket hordoz, de nemcsak a valóban megtörtént esettel kapcsolatban, hanem a romániai közállapotok, a közélet, hatalom, politika és egyház összefonódására vonatkozóan is, a következőkben viszont nem tervezem „fikció és valóság” összehasonlító vizsgálatát elvégezni, sokkal inkább az ortodoxia ambivalens szövegkonstitúciós szerepére és *A tűz és a víz állataival* intratextuális kapcsolatot létesítő viszonyra utalok jelzésszerűen.

Már az elbeszélés címe a szöveg ismeretében félrevezető és ambivalens értelmezést nyer: *Az oltalom kolostoráról* kiderül, hogy az oda oltalomért forduló, frissen felavatott Irina nővért ördögűzés címén másvilágra küldik az apácák az ortodox atya felügyelete és hathatós segítsége mellett.

A tűz és a víz állatait idézi be az elbeszélés első mondata: „A szűk ablakrésben leselkedő férfi sokat nem láthat.”, a regénybeli „narrátor” is füg-

¹⁰⁶ Vö. Selyem Zsuzsa utal a passzivitás lehetséges megközelítéseire: az akarat és felelősség nélküli magatartás mellett arra is utalhat, ha „egy magatartás jeleit képtelenek vagyunk felfogni (vagy azért, mert nem figyelünk, vagy mert nem is állhat ehhez rendelkezésünkre elég tudás) [...] (A nyugati kultúra nevezi »passzívna« a keleti életformákat, a férficentrikus beszéd a női magatartást).” Selyem: i. m.

¹⁰⁷ Láng Zsolt: *Az oltalom kolostora*. *Élet és Irodalom*, 2005/36.<http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=IRODALOM0536&article=2005-0911-2235-06PKDY>. Letöltés ideje: 2006. 09. 10.

¹⁰⁸ Ezt akár a google-keresőbe beütött „Irina Cornici” névre való keresés több tízezres, angol, román, magyar stb. nyelvű cikk-találatok is jelzik. 2005 júniusában a moldvai Tanacu település melletti kolostorban az atya vezetése és felügyelete alatt ördögűzés címén keresztre kötöztek és napokig étlen-szomjan tartottak egy Irina Cornici nevű fiatal, frissen szolgálatba lépett lányt, aki az erős lánc-kötél és a kiszáradás következtében megfulladt. Az apácákat és a papot később börtönbüntetésre ítélték. Számos olyan mozzanat van az elbeszélésbe szöve, ami annak idején a médiában is megjelent. Vö. például: Peti Lehel: *Egyházi rítus és bűncselekmény. A tanacui apácagyilkosság*. *Korunk*, 2005/12. 102–109. Hajdu Sándor: *Ki az igazi tettes?* <http://www.epa.oszk.hu/00800/00804/00384/56438.html> stb.

gönytelen ablakon keresztül leste meg Rebeka anyó gyógyító, misztikus szertartását. A leselkedő képe később is megjelenik, bár a *kép* elől, amit lát, mindannyiszor szívesen menekülne. Az exorcizmus alá vetett lány öccsének, Petrének a múltját, jelenét alkotó motivikus háló (alkoholista, horgászó apa, anyanélküliség, árvaházban, majd sztáreceknél megtalált menedék, nővére tejszagú melle stb.) is Eremie regénybeli szerepét alkotja újra. *A tűz és a víz állatainak* beágyazott történetére, Despotés fejedelem szerepére utalnak a Tomica ambivalens szerepét firtató megjegyzések, az azt követő megjegyzések viszont egy 20. századi román történelmi személyiségre vonatkoznak.

Az elbeszélésbeli exorcizmus az ortodox szerzetesek és pópák által gyakorolt mágikus rítusokat¹⁰⁹ jeleníti meg: „Az istentisztelet alatt Marta és Nae Misu kiteszi Irinát a templom elé, hogy a kiseregő hívek imádkozhassanak fölötte, és a sok-sok ima összeáll, mint a meggyúrt kenyértésztá. Irina ott hever a fűben, ideiglenesen összetákolt keresztjére kötözve. Két deszkát raktak egymásra, azon fekszik, a madzag, amely áthurkolja bokáját, csuklóját, meg-megpendül a feszességtől. Hosszú sor kígyózik a templomajtó felől. A sorban állók elmormolnak egy imát, aztán megköpdösik a lányt, azaz az ördögöt. Az ördög olyan, hogy nincs teste, bolyong a földön, és megszállja az embereket. A legfontosabb, hogy szenteltvizet locsoljunk rá, és ha nincs szenteltvíz, akkor a nyálunkkal is megköpdöshetjük, mert a nyál végül is testünkéből való, az pedig Isten keze műve. A szenteknek még a vizeletük is gyógyító, erre is vannak példák, bár erről általában hallgatnak a milotvéniás könyvek. A köpdösés után átkot is kell mondani, mert másképp elpárolog az ördög, mint a víz. / A nap szárítsa ki a méhed! / Pók rágja ki a beled! / Kígyó másszon beléd! / Béka rondítson szemedbe!”¹¹⁰ Az ördögűző jelenethez hasonlóan kerül bemutatásra a pópához forduló, a társadalom széles rétegeit felölelő, a testi és lelki gondjaikat, betegségeiket mágikus bajkezelési szolgáltatással orvosolni vágyó személyek problémáinak megoldása: „A vonaton is beszéltek, miféle csodákat művelt az elmúlt hetekben. Egy fővárosi asszonynak három esztendeje tartó fejfájását gyógyította meg, azzal, hogy ráköpött a feje búbjára. Egy gyerekre rászólt, mert zavarta a templomi szolgálatot, és a gyerek másnaptól tudott osztani és szorozni, pedig még nem jár iskolába. Egy vizsgázó egyetemista kérte közbenjárását, ő nem is felelt, csak bólintott, és másnap a diák a jászvásári egyetemen tízest kapott, holott betűnyit nem tanult egész szesszióban.”¹¹¹

¹⁰⁹ Vö. Peti: i. m. 104–105.

¹¹⁰ Láng Zsolt: *Az oltalom kolostora*. Élet és Irodalom, 2005/36.

¹¹¹ Uo.

A novella ortodoxia-képe, a leírások, megjelenítések nagy része a dokumentumszerűséget, mimetikusságot erősítik, ezáltal *A tűz és a víz állatai*-nak lírai nyelvezetétől való elmozdulás figyelhető meg.

Átfedések, motívumok

„Többé-kevésbé minden könyv tartalmazza valamelyest a szándékolt újramondások összjátékát”¹¹² – mondja Mallarmé, Julia Kristeva pedig az intertextualitás fogalmának bevezetésekor utal arra, hogy „minden szöveg idézet-mozaikokból áll és minden szöveg egy másik szöveget szippant magába és alakít át”.¹¹³ Minden szöveg több szövegnek a kereszteződésében jön létre, különböző transzformációs műveletek végrehajtása (szelektálás, hangsúlyozás, átértelmezés, sűrítés és eltolás) révén viszonyul egy másodlagosnak tekintett szöveg az elsődlegeshez képest.¹¹⁴

A Láng- és Bodor-regény közötti dialógus textuális szinten is megvalósul, a Genette-féle hypertextuális utalások sorát vélem fölfedezni. A Bodornál is előforduló Unikornist¹¹⁵ akkor pillantja meg Vazul, amikor a szennyes lében áll¹¹⁶, Eremie a fák között egy repülőgéproncsot talál, amely ázott tollszagot árasztott¹¹⁷, amely megidézi *Az érsek látogatása*-beli villamoskocsit, amelyet a narrátor a Paltin-berekben a szeminaristáknak mutogat.¹¹⁸ A sisakvirág-tea, mint a test kontroll alatt tartását biztosító ital ugyanazon funkciót betöltve jelenik meg mindkét regényben. Gábrriel Ventuza ezt iszogatva kívánja távol tartani magát a nőügyektől: „Ha majd megkívánom, sisakvirágból főzök magamnak teát. [...] Úgy bizony, megígértem, hogy nem keveredem nőügyekbe.”¹¹⁹ Eremie az atya tanácsára főz magának sisakvirág-teát a tisztátalanság elkerülése végett.¹²⁰ A tea méregvonta mindkét regényben aposztrofálódik: „Más meghal tőle, én egyszerűen lelohadok.”¹²¹ – mondja Gábrriel Ventuza a sisakvirág hatásáról.

¹¹² Mallarmét idézi Laurent Jenny: *A forma stratégiája*. Helikon. Irodalomtudományi Szemle. Intertextualitás. 1996/1. 23.

¹¹³ Julia Kristeva: *La Révolution de langage poétique*. Seuil, 1974. 60.

¹¹⁴ Vö. Julia Kristeva: *A szövegstrukturálás problémája*. Helikon, 1996/1. 14–22. Angyalosi Gergely: *Az intertextualitás kalandja*. Helikon, 1996/1. 5.

¹¹⁵ „Végül csak egy egyszarvút láttunk, amint merev állásban pihent egy kis halmon.” *Az érsek látogatása*. 34.

¹¹⁶ *A tűz és a víz állatai*. 286.

¹¹⁷ Uo. 65.

¹¹⁸ *Az érsek látogatása*. 33.

¹¹⁹ Uo. 65.

¹²⁰ *A tűz és a víz állatai*. 34.

¹²¹ *Az érsek látogatása*. 65.

Egyaránt fontos motívumokat jelentenek mindkét regényben a szagok és a szenny, mocskok, sár, amely *Az érsek látogatásának* szövegszervező komponense is. Erre utal a fiktív helynév is, Noroieni, amely sárt, sárost, sárból valót jelent¹²², illetve Colentina Dunka nevének eredete: a colentina a román *colea'n tina* frazémából származtatható, amely szintén a sárra, szennyre utal.¹²³

A nyálnak ember- és lélekmentő szerepe is vándortéma: *Az érsek látogatásában* orvoságosüvegbe dugaszolt nyállal átitatott rongydarab által tartja a kapcsolatot a Vidra házaspár, amelynek a férfi tagját koholt vádak alapján az elkülönítőbe internálták, *A tűz és a víz állataiban* a narrátort nővére nyála mentette meg, hozta vissza a halálból. A két voronyeci pap megszólalásig hasonlít *Az érsek látogatása* helynökségének papjaihoz, seminaristáihoz¹²⁴, Dudut, aki keresztbetesz Tomsáéknak, s aki miatt kell ördögöt űzni, teljes nevén Dudurea Mavrodinnak hívják (mint a *Sinistra körzetben* a körzetparancsnokot: Coca Mavrodint), ráadásul átokként egy fület dob át a kerítésen, s a köztük lezajló párbeszéd is hasonlít Bodor sinistrai nyelvezetére.

Az alcimadások módjának rögzíthetetlenségére utal Balázs Imre József¹²⁵ is: Láng bestiáriumainak fejezetcímeiben szereplő (fiktív és kevésbé fiktív) állatnevek az illető fejezetekben betöltött szerepe hasonló a *Sinistra körzet* birtokos összetételű alcímeiben szerephez jutó szereplőkéhez. Mindkét regény a szóbeli elbeszélést imitálja, ezért is jellemző rájuk a történetmondás csapongó, alinearis, analepszusos és paralepsziszes módja.

A Felejtés nyomai

„A képzelet és az emlékezés párban járnak”¹²⁶, állítja Eremie, mintegy behatárolva ezzel a narrációt is, s az utolsó oldalakon talán választ kapunk önmaga- és Istenkeresésének eredményére: „Nem, Isten nem jelent meg nekem. Ám találtam egy országot, óh, egy új országot, ahol otthon lettem.

¹²² Selyem Zsuzsa utal a sár szövegbeli jelenlétének szerepére: „Noroieninek hívják azt a moldvai falut, ahonnan Eremie elindul, a noroi szó jelentése magyarul: sár. De egy pillanatilag se gondoljunk kultúrfölényre – az első kötet igazán meggyőzőtt arról, hogy Láng nem hízeleg saját nációjának –, a sár teológiai-antropológiai jelentése kerekedik ki a regény során: a szerzetes útja a kolostori, szelleminek feltételezett életformától a test megtapasztalásáig, Noroieniből különféle sár-történetekig.” Selyem: i. m.

¹²³ Mircea Cărtărescu: *Pururi tinăr, înfășurat în pixeli*. Humanitas, București, 2004.

¹²⁴ *A tűz és a víz állatai*. 128.

¹²⁵ Balázs: i. m.

¹²⁶ *A tűz és a víz állatai*. 126.

Az elbeszélés országát, mert miközben mesélhettem neked, megszületett ez az ország. Lett egy országom, és ez nagy változás, mert amikor elindultam, semmim sem volt.”¹²⁷ Az általa teremtett narratív világ képezi tehát az otthont, a nyelv hozza létre az elbeszélés országát.

A tűz és a víz állatai egy „leírhatatlanul félelmetes állat”: a *Felejtés* megjelenésével zárul, ahogyan az felfalja az utolsó betűt is: „Szerettem volna mindent elraktározni. Ám egy leírhatatlanul félelmetes állat jelent meg. Az állat neve: Felejtés. Óriási embrió. És mihelyt megjelent, már csak szavak maradtak, kő, fa, vágy, szenny, uisfkm, jashdtgasjhdtzf, f, r, r, f, g, z, k, á, ü, zs...”¹²⁸ Felejteni vágyással, az emlékekkel harcban álló emlékezzettel zárul Bodor Ádám 2003 végén megjelent gyűjteményes novelláskötetének utolsó darabja is, a *Melissa Bogdanowitz lábnyma* című novella. A Bodor-próza álküldetéses narratívája konstruálódik meg, ezúttal expliciten: egy önmagát már az első sorokban álnéven bemutató én-elbeszélő narrátor arról értesíti az olvasót, hogy elindul megmenteni egy városka életét. Már az elején kiderül, hogy részéről csak egy jó kis kaland ígérkezik, az álküldetéstudattól vezérelt álneves álhős eljut a világvégi településre, ahol álmából felébresztve az alprefektus-asszonyt, Melissa Bogdanowitzot, s vázolja neki város és nemzetmentő szándékait, vizet fakaszt az össze-rogyni készülő kápolnából, hogy majd modern, minden igényeket kielégítő kis fürdővárost varázsoljon az isten háta mögötti helységből: „Mindig is kerültem a feltűnést, most ráadásul tudván, hogy egyszerű emberekkel lesz dolgom, álruhában, szegény vízvezeték-szerelőnek öltözve, a semmitmondó Edward Mardirosz álnéven utaztam Visna Jablonicára. Egy régi újsághirdetés csábított oda, miszerint befektetőt keresnek a végórát élő városkába, valakit, aki képes lelket lehelni egy haldokló településbe. Megtudtam, egykor tipp-topp kis rakétakilövő üzemelt a közeli erdőben, ám amint beköszöntöttek a langyos békeidők, és a silókat kiürítették, a hajdan virágzó városka sorvadásnak indult.”¹²⁹

„Jószándékú” vízfakasztása Bodor-szövegekre jellemző abszurd helyzetet teremt: a városka egy völgyben található, amelyet egy gondos kezek által épített gát zár el a külvilágtól: tehát várható, hogy a világmegváltásra rendezett csoda, a vízfakasztás majd özönvízszerűen elmossa a tájat (ugyanis a víz elállítására már nincs mágikus ereje: „Sorry, végtelenül röstellem. Becsszóra nem akartam.” – mondja a főhős, s eliramlik a városból, mielőtt őt is elöntené az ár).

¹²⁷ Uo. 372.

¹²⁸ Uo. 357.

¹²⁹ Bodor Ádám: *Melissa Bogdanowitz lábnyma*. In: Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz*. Válogatott elbeszélések. Magvető, Budapest, 2003. Harmadik kiadás. 383.

A szöveg szintjén ironikus értelmezést nyer a cselekmény feltételezhető idejére vonatkozó információ is: valamilyen fordulat, politikai/társadalmi váltás következtében megjelenő vállalkozó szellemű „vékonypénzű befektető”, aki szuvenírral, mini-markettel és sok majdani gyógyulni vágyó látogatóval megáldott gyógyközpontot akar létrehozni a világvégi, kihálásra ítélt településen. A narrátor egy (általa is annak tartott) semmitmondó álnevet és a hozzá való vízvezeték-szerelői ruhát fölvéve indul útnak, az útbaigazítók eltanácsolásával és a buszsofőr keresztvetésével kísérvé. A bibliai motívumok ironikus felhasználást nemcsak az ál-vízvezeték-szerelő vizet fakasztása biztosítja (ennek eredethelye a „Szent Vaneliza kápolna, amelynek sisakján lekonyulóban volt a kereszt, fedele beomlott, kapuját elborította a gyom, küszöbéből néhány fiatal nyírfa ágaskodott, falai mentén az alkony kósza fényeiben a pusztulás apró porfelhői kóvályogtak”¹³⁰), hanem a lábnyom-vétel is: arra a kérdésre, hogy mit szeretne, ha majd a látogató úgyse tér vissza (s ezt feltehetőleg mindenki tudja, vagy sejti, maga a kérdezt is), Melissa Bogdanowitz egy szandált kér, amit követ a lábnyomvétel rituáléja is (amely jelenetet megelőzi az ironikus messiásvárás is: „Legalább megmoshatnám a lábát, mint ahogy a messzi vándornak szokás, de hát minékünk már vizünk sincsen. Ez a rohadt erdő az utolsó cseppig mind felissza előlünk.”¹³¹).

A novella történetidejének végén ez a – közben bekeretezett, „egyszerű vászonkendő, fényezetlen nyers fakeretben. Rajta keskeny rézlemez, mívesen vésett felirattal: *Melissa Bogdanowitz lábnyoma. Ismeretlen mester műve.*”¹³² (Kiemelés az eredetiben.) – biztosítja az emlékek felejthetetlenségét, vagyis azt, amit „a kedves Klausenburgba”¹³³, vagyis Kolozsvárra visszatért narrátor nem tud: „felejteni, felejteni”. Az emlékek határán álló városkát a térképen csak egy vízpacni jelzi (a vízvezeték-szerelő ál-Mózes, vagy Mózes-jellegű ál-vízvezeték-szerelő áldásos munkájának köszönhetően).

A Bodor-próza egyik alaptrópusa, az utazás jelen esetben külső és belső térben konstruálódik meg, ugyanis nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az ismeretlen mester műve, vagyis a bekeretezett ikon-lábnyom indította útjára ezt a csak gondolatban-álomban játszódó narratívát. A korábbi mítosztalanított történetek további ál- vagy deszakralizációja zajlik az álküldetéses narratíva explicit tematizálásával, ugyanakkor több rájátszás található a *Sinistra körzetre*: a címadás megfelel a regény fejezetei-

¹³⁰ Uo. 386.

¹³¹ Uo.

¹³² Uo. 390.

¹³³ Kolozsvár német neve. A KOLOSVAR – régi névként – megjelenik Láng regényében is.

nek címeivel, vagyis egy birtokos és egy birtok kapcsolatára utal a *Melissa Bogdanowitz lábnyma*, valamint Melissa Bogdanowitz lábnyomlevétele megidézi Andrej Bodor Elvira Spriridonnal való első találkozását.

A novellavégi *ismeretlen mester* is több értelmezési lehetőséget nyit: a bibliai Jézus-történeten kívül (itt megemlíthetők a turini vászon-nyomatlepel asszociációk is, mint a múlt-narratívák bizonytalanságának és a mítosz megkérdőjelezésének motívumai) ismeretlen mester a vízvezeték-szerelő, az álneves narrátor-főszereplő, a szövegvégi nyom-jel-hagyó, ugyanakkor utalhat a szerző/író (örök) ismeretlen voltára is.

Egy későbbi időpontban, visszatekintő pozícióban, az előtört város egykori létére a felejtani nem tudó – egy újabb térkép fölé hajoló – narrátort már csak egy halványkék pacni emlékezteti. Illetve a város volt alprefektusának, Melissa Bogdanowitz lábnyomának a lenyomata, *ikonja*. Az ikonnak, mint az ortodox teológiában¹³⁴, ebben az írásban is narratív funkciója van, a mese vége pedig egy eltűnt, eltüntetett, özönvízzel elárasztott világ lenyomata. Melissa lábnyoma ekként szakralizálódott, a lenyomat szentképpé változott, az özönvízfakasztás pedig beteljesítette a város pusztulását.

A Bodor Ádám által elkezdett „mítosztalanítás” folytatódik az általam vizsgált prózatekerekben is, a *Sinistra körzetben* és *Az érsek látogatásában* tematizált identitások viszonylagosítása, azok határhelyzeti meghatározottsága, valamint az álküldeteses történetek az őt „követő” vagy a prózájával transztextuális kapcsolatba hozható prózaírók munkáiban is fellelhetők mint a neotranszszilvanista előírói kánonszerepre adott válaszok.

A Bodor Ádám – Láng Zsolt prózkapcsolat transztextuális vonatkozásain túl az ortodoxia, a románság-kép, a köztes kulturális terek közege által befolyásolt, a kulturális rétegek határvonalain megkonstruálódott másság/idegenség-képek dominanciája válik értelmezhetővé, a Bodor Ádám prózájában is honos elhallgatott világok, az elbeszélői pozíció identitásának meghatározhatatlansága, a „narrátor” Eremie atya többszörös küldetéstörténete, az Erdély-mítosz lebontása. Interkulturális megismerési szövevény alakul ki a „narrátor” és környezete következtében, megteremtve ezáltal a „narrátor” körülhatárolhatatlan identitását, amely a Bodor-féle határidentitást hozza játékba: folyamatosan elmozduló szituáltságából adódóan a „narrátor” „önazonosságára” a határidentitás funkciója érvényes. A pravoszlávia által befolyásolt szellemi közeg meghatározza a szövegek epikai konstruáltságát, az ortodoxia vallási alapjai és annak szövegbeli konstitúciója ambivalens világkép prezentálására ad lehetőséget.

Diákéveim

Az emberek életpályája részben determinált, de mégis kiszámíthatatlan. Míg az egyiké szinte egyenes vonalú, mint a rónaság, a másiké szaggatott, tört vonalú, mint a hegyek láncja. Sokszor véletleneken múlik, hogy egy-egy útkereszteződésnél merre indulunk tovább, illetve kibillent-e bennünket valaki vagy valami a megszokott kerékvágásból. Vagy mindez mégsem lenne a véletlen műve? S az sem, hogy hosszabb-rövidebb kitérők után visszajuthatunk-e még egyszer ugyanoda? Esetleg mindez a sorsszerűség függvénye, vagy valaki eljátszadozna velünk?

Diákéveimet nem nevezhetem sem szokványosnak, sem egyenes vonalúnak. Minden iskolakezdésem: az elemi, a középiskolai és az egyetemi is fordulatokban gazdag, zűrés, sőt emberpróbáló volt. Az évek távlatából úgy tűnik, hogy én ennek nem voltam mindig tudatában, többször is ösztönösen döntöttem.

Unokabátyám révén – akivel nem egy házban, de egy portán laktunk: ők a sarki nagyszülői házban nagyanyámmal, mi pedig az ugyanazon a telken épült anyai házban, melyet magas deszkakerítés választott el jó nagy s általában tágra nyitott kapuval – hamar érdekelni kezdtek a könyvek, megtanultam olvasni, számolni, s mivel 1944-ben az év elején születtem, szüleim az 1943-as nemzedékkel írtak iskolába. Két hétig nem is volt gond, reggelente örömmel siettem a tőlünk jó kétszáz méterre levő óbecsei főutcai iskolába (helyén már régóta állami gyógyszertár van), akkor azonban váratlan dolog történt. A tanító néni hívatta a szüleimet, és közölte velük: a legújabb rendelet szerint én még nem járhatok iskolába, majd csak a következő év őszén. Nagyon csalódott lehettem, mert anyám nem hagyta annyiban, hanem elvezetett az utcánk végén lévő másik egy tantermes iskolába, a szigorúságáról ismert idős Beretka tanító bácsihoz, és

elpanaszolta a történeteket, mire ő azt mondta, hogy ne búsuljon, ha már annyira szeretnék iskolába járni, ő befogad az osztályába, annál is inkább, mert többet ér, ha az iskolában vagyok, mintha otthon búsulnék, sőt ha jó tanuló leszek, bizonyítványt is kapok a tanév végén, s mehetek majd másodikba. Így is történt, de bizonyítványosztáskor mégis csalódott voltam, mert azt az Arany-verseket tartalmazó jutalomkönyvet kaptam, amely már megvolt nekem otthon. Nem az első tanítóm volt, mégis az ő emléke kísért életutamon. A tavalyi fél évszázados osztálytalálkozó sem múlhatott el anélkül, hogy valaki föl ne említette volna igazságosságát, könyörtelen szigorát. Reggelente mindig korán mentem az iskolába, s bármikor értem oda, ő már ott ült a katedrán valamibe beletemetkezve (így utólag föltételezem, hogy osztályunk adminisztratív teendőit végezte), az iskolatáblán pedig szavak, mondatok vagy matematikai feladatok álltak, amelyeket át kellett másolnunk palavesszővel a palatáblánkra. Időnként fölállt, s ekkor mindannyian lapultunk, serényen dolgoztunk. Körülsétált az osztályban, s akivel elégedetlen volt, az már ment is ki előre, tudta, mi vár rá. Ott aztán az első padra kellett hasalni, ő pedig a méterrúdjával néhányat a fenekünkre sózott úgy, hogy az égett szinte egész délelőtt, alig tudtunk a padban ülni. Megtörtént egyszer, hogy egyikünk kispárnával próbált túljárni a tanító bácsi eszén, de minthogy tapasztalt vén róka volt, a társunk még rosszabbul járt.

Vézna kisgyerek voltam, az utcára ritkán engedtek ki, s akkor is általában félrelöktek az erősebb gyerekek, sosem kerültem a csapatba, ezért inkább olvastam. Beíratlak a könyvtárba, s én a szoba sarkában kissámlimon ülve előttem a könyvvél a hokedlin faltam Dickenst, Twaint, az indiánregényeket...

Negyedik után első algimnáziumba kezdtünk járni a központba, a Pogácsán levő ún. Centrál épületébe, de a tanév végén az ötödik osztály után, átköltöztünk a templom mögötti Zárdaiskolába. Ezután már csak átlagos tanuló lettem (sőt hetedikben negyedévkor még intőim is voltak), mert kezdődtek a gondok a családban. Akkor még nem értettem, mi történik, hogy apám miért nem visz többé magával a szövetkezetbe, mint korábban, miért megyünk mindannyian, még a húgom is naphosszat máshová dolgozni. Az első krumpiszedésre még mindig jól emlékszem...

De anyánk küzdött értünk, mert abból a szívós fajtából való volt, aki sosem adja föl, mint nagyanyám is, aki mindig Németh László Kurátor Zsófiját idézi elém. Gazdag családból származott, de nem engedelmeskedett a szülői kényszernek, hanem fiatalon ahhoz a bácsföldvári fiatalemberhez ment férjhez, akit szeretett. Most is előttem van nagyapám, ahogy az esküvői képen délcegen feszít huszáros egyenruhájában. S ahogy lenni

szokott akkoriban, nagyanyámat kitagadta a családja, nagyapám pedig a háborúban a galíciai fronton maradt. Özvegy nagyanyám ezután egyedül nevelte három kiskorú gyermekét, köztük anyánkat, a legfiatalabbat, aki akkor tízéves volt. A családja aztán már próbálta segíteni, de ő konokul mindent visszautasított. Nem is ment férjhez újra, hanem inkább szegényesen, de egyedül nevelte föl gyermekeit. Anyánk maradt vele legtovább, ki sokáig nem ment férjhez, hanem a portán fürdőszobás házat építtetett, melyet aztán mindig gazdag zsidó családok béreltek.

Nagyanyámnál pedig általában Óbecsén tanuló bácsföldvári diákok laktak, többek között Bori tanár úr is Nacsa Gáborral. Úgy kb. tíz évvel ezelőtt egyik akkori fiatal óbecsei kolléganőtől hallottam vissza, hogy nekik mesélte: első óbecsei tanítványát még dajkálta is, mert a mamájánál lakott gimnazista korában. Akkor az Óbecsei Magyar Királyi Állami Gimnázium negyedik osztályát végezte. Föltételezem, hogy egykori könyvtárosnőnk, Csáky Sörös Piroska által tudott ennyi idő távlatából beazonosítani, mert ők a miénkkel párhuzamos Sugárutcán laktak, tehát jól ismerhette családunkat. Később, úgy tíz évvel ezelőtt a tanár úr egy a KMV-vel kapcsolatos találkozásunk alkalmával kemény, rendszerető és szigorú asszonyként emlékezett nagyanyámra.

Anyánk tehát, ki alig tudott szerbül, de kézzel-lábbal valahogy mindig sikerrel kommunikált, az akkor még pólyás kisöcsénkel együtt törött kézzel elutazott Belgrádba az elnöki kabinetbe, hogy elpanaszolja: a hatagú család nem tud megélni apánk szövetkezeti béréből, adjanak vissza valamennyit abból, amit a család annak idején bevitt a közösbe (az összes föld, tanya, jószág, a legmodernebb mezőgazdasági gépek, fölszerelés stb.). Amikor visszajött, itthon számtalanszor beidézték az ún. Udbára, még a kezét is újratörték, hogy ki biztatta belgrádi útjára, de ő mindig csak az igazat mondta, hogy a szükség, a gyermekei. Végül aztán a szüleim elsőként kapták vissza a szövetkezetből a földmaximumot a tanyával meg egy lovat. S ekkor kettészakadt a család: szüleim a legkisebb gyerekkel kiköltöztek a tanyára, s szakadatlanul dolgoztak értünk, mi hárman iskolások pedig otthon maradtunk a családi házban, s nagyanyánk felügyelt ránk. Hétvégeken, ünnepeken meg szünidőben minket is kivittek a tanyára, hogy segítsünk, mert mindig akadt munka bőven mindannyiunk számára.

Így ment ez évről évre, s bár voltak szép élményeim (pl. a kora hajnalok vagy a havas telek, amikor a pihent lovakat a szán elé fogva korlátlanul száguldhattunk...), nekem nagyon hiányzott osztálytársaim társasága, irigyeltem őket, hogy játszani, fürödni, kalandozni indulhattak, amikor én a tanya felé vettem az irányt. Hétközben igyekeztem pótolni, amit elmulasztottam. Hiába zárta be nagyanyám a kaput, könnyedén átmásztam, s

uccu! valamelyik barátomhoz. Gyakran komoly verést kaptam ezért, de aztán megint csak elsöktem. Akkor hetedikben anyám hazajött mellém egy hétre, s ki is javítottam sorra a jegyeimet.

A tanyai koszt s a munka: a kapálás, a kaszálás, a szárvágás stb. megerősített, szívóssá tett.

Jó időben aztán mindig félig gyalog, félig futva tettem meg a nyolc kilométernyi utat a város és a tanya között, s egyre gyorsabban értem oda. Valószínűleg ez szülte bennem azt a merész elhatározást, hogy sporttal kapcsolatos pályát válasszak, s így a nyolcadik osztály vége felé már konkrét tervem volt, hogy egyik osztálytársammal együtt (ki már vagy négy évtizede Svájcban él) a zimonyi testnevelési középiskolába iratkozom.

Tudomásom szerint ez az elhatározásom okozta szüleim között az első komoly összecsapást, mert anyám támogatta a törekvésemet, míg apám engem, mint a legidősebb fiúgyermekét, a családi hagyomány szerint a földművesség folytatására szánt.

A szüleim egybekelése késői házasság volt: apám negyven-, anyám harminchárom éves volt. Apám, egy nyolcgyermekes parasztcsalád utolsó fiúgyermekéként, életem szerint előbb megteremtette a kellő anyagiakat (földek, gépek, tanya sok jószággal, kávéház, amit 1940-ben, amikor megesküdtek, bérbe adott), hogy azután csak a családjának, a gyerekeinek élhessen. Azonban hamarosan jött a háború, a rendszerváltás, a bajusztépős beszolgáltatás, a szövetkezet, s mindene elment, csak az anyánk háza maradt, ahol laktunk...

Végül kettőjük vitájában anyámnak az az érve billentette javamra a mérleg nyelvét, hogy amit megtanulunk, azt sosem veheti el tőlünk senki, míg a vagyon ismét elúszhat. Apámat részben az vigasztalhatta, hogy nővérem nem akart tanulni, őt jobban érdekelték a lovak. Sokáig éreztem, hogy nem midegy neki, talán neheztel rám, csak jóval később láttam rajta, mégiscsak büszke a tanár fiára.

Mi ketten az osztályból lázasan készültünk tervünk megvalósítására. Az iskola és az osztályfőnök vállalta, hogy kapcsolatba lép a zimonyi középiskolával, s értesítenek bennünket. Türelmetlenül vártunk. A többiek már túl voltak a fölvételin, amikor tudatták kettőnkkel, hogy sajnálatos félreértés miatt lemaradtunk... A kollégám elment szakmára, én meg ki a tanyára, s habár reménytelennek tűnt, nem tettem le arról, hogy tanuljak. Ebéd után a család mindig pihent egy órányit, csak én maradtam mindig ébren, s valamelyik fa alatt olvastam.

A következő év tavaszán megtudva (véletlenül?), hogy Zentán egy kisebb csoport magánúton (minden egyes tantárgyból külön vizsgázva) arra készül, hogy befejezze a gimnázium első osztályát, csatlakoztam hozzájuk,

és a sikeres vizsgasorozat után ott is maradtam. A téli és a nyári szünidőt továbbra is a tanyán töltöttem, de ezek a gimnazista évek fölszabaldulttá, gondtalanná tettek. Osztálytársaim barátságosan fogadtak, hamar beilleszkedtem új környezetembe. Emlékszem, akkor télen megbeszélték, összeadnak annyit, hogy vegyenek nekem jó meleg télikabátot, mert csak egy kicsit hosszabb bélelt barna bársonyzakóban jártam iskolába. Nagyon meghatott a gesztusuk, megköszöntem, de önérzetesen visszautasítottam, hogy jó így nekem, elég edzett vagyok, megszoktam már, nem fázom, ami igaz is volt. Itt már új barátaimmal lehettem szabad időmben: sokat kosaraztunk, fürödtünk a Tiszán, még Belgrádba is elutaztunk a jugoszláv–magyar futballmérkőzésre, amelyen az ifiknél Farkas, a felnőttéknél pedig Albert jeleskedett. Örültünk, de nem mertünk szurkolni a csalódott tömegben, csak Basch kollégánk, ki szinte kétszer akkora volt, mint bármelyikünk. Másodikban Benes József, a képzőművészet szakos tanár volt az osztályfőnökünk, kit nagyon kedveltünk, de amikor kirobbant a botrány, mely szerint viszonya volt az egyik negyedikes lánnyal, azzal büntették, hogy nem lehetett többé osztályfőnök. Hiába álltunk ki mellette, szerveztünk sztrájkot is, csak azt értük el, hogy kettéosztottak bennünket, s harmadikban már csak két magyar tannyelvű tagozat maradt, közel negyven-negyven tanulóval.

Nagyon jó tanáraim voltak (amit csak később éreztem), de én már akkor tudatosan a testnevelési szakra készültem. A sok tanyai futás kitartóvá, gyorsá tett, Zentán pedig már akkor nagy hagyománya volt az atlétikának. Mellette azonban minden más sportág iránt érdeklődtem, mindennel próbálkoztam. Másodikban a hagyományos tavaszi futóversenyen robbantam be, amikor ismeretlenül jó kétszáz méteres vágta után majdnem megleptem a menő atlétákat – talán a célfotó dönthette volna el biztosan a végső helyezést. Legjobban akkor örültem a gimnazista évek alatt, amikor Belgrádban megnyertük Szerbia középiskolás atlétikai csapatbajnokságát annak ellenére, hogy a győztesként befutó négyszer százas váltónkat, amelynek tagja voltam, egy állítólagos váltási túllépés miatt kizárták a versenyből.

1962-ben érettségiztem (mivel testnevelésből nem lehetett, a választható tárgyak közül a számomra legkönnyebből, szerb irodalomból), s aztán Belgrádban a Deligrádi utcai DIF (Državni institut za fizičku kulturu) fölvételije nem volt gond számomra. A tizennégy sportág kiszabott kritériumaiból kettő aláteljesíthető volt, s nekem csak a ritmikus gimnasztika ment rosszul.

Az igazi rossz azonban csak ezután következett: utólagos orvosi vizsgálatra hívtak, mert a rutinellenőrzésen magasabb volt a vérnyomásom.

A sportorvos azt mondta, hogy az EKG alapján valamilyen veleszületett rendellenesség van a szívemmel. Mondtam, hogy sosem volt gondom a legmegterhelőbb edzéseken meg versenyeken sem, meg hogy a családban sem tudok szívbetegről. Mire ő azt felelte, hogy élhetek én ezzel akár száz évig is, de fogadjam meg a tanácsát: sportoljak továbbra is, de hivatásként válasszak mást, mert ha mégis történne valami a szívemmel, akkor aztán nem tudnék mit kezdeni az életemmel.

Egy világ dőlt össze bennem.

Az idő azonban sürgetett, nem akartam úgy járni, mint a nyolcadik osztály után, ezért gyorsan döntenem kellett. A bölcsészettudományi karon régészetre iratkoztam. Bár a történelemtanár volt az osztályfőnököm a gimnáziumban, ezt a tantárgyat kedveltem legkevésbé. Csak az ókor érdekelt. Ez volt a döntő. S újra jött a latin, a történelem, az ógörög, no meg a középkori szerb archeológia. Két földimel laktam együtt: az egyik építészen, a másik matematikán volt. Házínénink engem csak Čuparnak szólított, utalva a föltárandó aranypénzzel telt cserépedényekre. Jól éreztem magam ebben a környezetben is. Gyakran gyalogolva tettem meg az utat az Egyetemi téri tanszéktől a Vuk-emlékmű közelében lévő lakásunkig.

Csak havonta jártunk haza, s otthon mindig az volt a téma, hogy hol leszek majd az egyetem után, meg mi történhet majd velem, mert a szüleim a régészetnek csak azt a régi romantikus változatát ismerték, hogy távoli ismeretlen terepeken leszek folyton, ahol betemethet valami – úgyhogy a szemeszter végére oda jutottam: váltok. Ha már nem lehettem az, amit legjobban szerettem, akkor szinte mindegy, mit tanulok.

Mivel a gimnáziumban idős, szigorú, de nagyon türelmes és igazságos matematikatanárom volt, akit mindenki csak Dódi bácsinak nevezett, kedveltem a matematikai logikát. Gyakran megesett, hogy leültem leendő matematikus szobatársam mellé, hogy mit tanul, mit gyakorol – így a választásom erre esett. A gond csak az volt, hogy a bölcsészetről nem iratkozhattam át a természettudományira. Aztán tudomásomra jutott, hogy Újvidéken a bölcsészkaron volt a matematika is, így átiratkoztam oda azzal, hogy aztán majd visszajövök. A titkár furcsán nézett rám, én meg megnyugodva idultam haza sínbussszal.

A véletlen azonban ismét közbeszólt. A hazafelé vezető zötyögős úton találkoztam három volt osztály-, illetve iskolatársammal, kiket az érettségi óta nem láttam. Mindhárman magyar nyelv és irodalom szakon tanultak. Talán mondanom sem kell, hogy másnap visszautaztam Újvidékre. A titkár ekkor már a fejét fogta, én pedig megindultam a pályán.

Ha ez nem így alakul, akkor a magánéletem is egészen más lett volna, mert biztosan nem kaphattam volna el annak a vézna kék szemű lánynak

a tekintetét volt iskolámban, ahova gyakorlatra mentem pszichológiából az első évfolyam tavaszán...

Az a második szemeszter meg utána a nyár volt igazán emberpróbáló, mert csak a szó legszorosabb értelmében vett spártai életmóddal, kitartással tudtam részben pótolni hatalmas lemaradásomat. Valószínűleg szerencsém is volt, hogy jó magyartanárok vezettek végig az egyetemig: Föglein László, Kurin Lajos, Szorcsik (később Tóthorgosiné) Erzsébet az elemiben, majd Tőke István, Szeli István (akivel aztán újra találkoztunk a Tanszéken, ahol végtelen türelemmel és sok-sok szemléletes példával illusztrálva közvetítette az irodalomelméleti ismereteket) s végül Szloboda János tanár úr a gimnáziumban.

A második év is rengeteg munkát igényelt, mert vizsgázni kellett minden tantárgyból meg diplomázni irodalomból és nyelvből (ami a legapróbb részleteket is számon kérő Ágoston tanár úrnál nem volt könnyű dolog). Négyünk közül kettőnek nem is sikerült, így már csak Raffay Ferenc-Feci (ki nemzedékünk tanulója volt a gimnáziumban, ami akkor azért számított még, mert nem a futószalagról kerültek le a színikitűnő tanulók, mint az egységes középiskolától kezdődően manapság) meg én maradtunk a második fokozaton, illetve a harmadik és a negyedik éven. Mindenképpen ki kell emelnem ebből az időszakból, hogy azóta sem találkoztam olyan kitartó előadói szeretettel, rajongással, ahogyan nekünk Sinkó tanár úr egy félében keresztül Csokonait tolmácsolta. Óráin egyáltalán nem jegyzeteltem, csak ültem, és élveztem az előadásait. Hasonló benyomást tett rám később is, amikor már nem tanított, mi pedig a Tanszékről Penavin Olga tanárnővel tájszavak gyűjtésére indultunk a Muravidékre, s útközben meglátogattuk őt Zágrábban. Nem a tanárnő körül örökké buzgólkodók közül kiválasztott küldöttséget fogadott a lakásán, hanem mindannyiunkat. Szemmel láthatóan meghatódott volt tanítványainak ragaszkodását látva, s hozzánk intézett szavaiban én újra csak azt a mérhetetlen szeretetét éreztem, mint a Csokonai-előadásain.

A szerb nyelven kívül más tárgyakat is szerb nyelven hallgattunk, vizgáztunk: a szociológia és a honvédelem mellett a pedagógiát és a pszichológiát, sőt a világirodalmat is, a párhuzamos államnyelvi hallgatókkal együtt, s mégis mi voltunk a legjobbak a szerb nyelvi elemzési órákon. Valószínűleg Ágoston tanár úrnak köszönhetően.

Diákéletünk legszebb szakasza volt az utolsó két évfolyam. A tanulásal nem volt komolyabb gondunk, ugyanis évfolyamtársammal állandóan vitáztunk: ő nyugodt, alapos és filozofikus természet volt, én pedig inkább nyugtalan, célratörő és intuitív. A nyelvi anyagot mindig megvitattuk, sokat olvastunk, írtunk (első írásaink a Képes Ifjúságban jelentek meg, majd

az Új Symposionban: versek, novellák, könyvismertető, filmkritikák), s tapasztalatszerzésként rendszeresen eljártunk az előző évfolyam vizsgáira. Minden vizsgára kimentünk, mert tapasztalataink erre készítették bennünket. Idegen nyelvből nem volt időnk kellően fölkészülni, de végül is megkíséreltük, s kitűnő osztályzatot kaptunk mindketten, míg világirodalomból az ellenkezője történt. Sreten Marić tanár úr, hogy ellenőrizze, valóban elolvastuk-e a kötelező műveket, apró jellemző részleteket is kérdezett (pl. milyen öltözetben jelenik meg az ördög a Karamazov fivérekben), ezért alaposan fölkészültünk, mégsem sikerült. Baudelaire Albatroszán csúsztam el, pedig a francia szimbolistákat már akkor is kedveltem. Másodszorra sikerült, pedig előzőleg már bele sem néztünk jegyzeteinkbe.

Valószínűleg nagyképűek is lehettünk Fecivel, mert a nyelvi órákat előadásokat unalmasaknak tartottuk, s nem is látogattuk, de Penavin tanárnő aláírása nélkül is hitelesíthettük a szemesztert. Ő neheztelt is ezért ránk: nyelvtörténeti vizsgán nem az asztalán tornyosuló nyelvemlékekből választhattunk, mint a többiek, hanem ő maga tette elénk az elemzésre szánt szöveget. Sejtettük is, hogy nehéz lesz, s valóban csak másodszorra sikerült. A nyelvi diplomavizsga aztán simán zajlott, ám meglepetésemre irodalomból ismételnem kellett, mert Bori tanár úr úgy értékelte, hogy a Kazinczyval kapcsolatos ismereteim hiányosak. Sajnos igaza volt, mert Kazinczyt kissé felületesen kezeltem. Krúdyt ő kedveltette meg velem, mert (így utólag már tudom, hogy amivel éppen vagy amivel később szándékozott foglalkozni) azt jelölte ki szemináriumi dolgozatként. Nekem Szindbádot. Amikor elkészültem vele, s átnézte, elismerőleg nyilatkozott róla, csak azt vitatta, hogy Krúdy természetábrázolását Turgenyevével vontam párhuzamba. „...érzéki benyomásra emléket felidéző és az emlék nyomán elinduló novallakezdet a Szindbád őszi útja c. novellájában a legsikerültebb” – írtam, s később aztán meglelégedéssel tapasztaltam, hogy a tanár úr által írt-szerkesztett tankönyvekben éppen ez a Szindbád-novella szerepelt Krúdytól.

Végül: főleg az akkori újvidéki magyar értelmiségi körökre, a rádióra, a Forumra annyira jellemző intrikus függőségi viszonyok miatt mindketten a vidéki középiskolai tanári pálya mellett döntöttünk. A barátom Zentán, én pedig Óbecsén.

Ismételten véletlen, vagy csak az élet fura játéka, esetleg logikus következmény, hogy a húgom matematikatanár lett, öcsém pedig a testnevelési szakot választotta?

„Csak kopogunk a köveken...”

Lovas Ildikóval beszélget Berényi Emőke

– Egyik 2000-es interjújában a „becsületes írást” jelölte ki céljául. Hogyan fogalmazná meg ennek definícióját ma?

– A művészetben szinte ismeretlen fogalom az őszinteség, mégis azt szoktam mondani, hogy hitelesen próbálok írni. Mivel a regényeim egyes szám első személyben íródtak, és vállaltan önéletrajzi ihletésűek, két célt szeretnék megvalósítani: fontos, hogy átütő hang szólaljon meg a regényben anélkül, hogy a valóságreferenciák hihetetlenségükkel gyöngíténék a szerkezetet. Másrészt ez a „becsületes írás” egyenesen vonatkozik a *Kijárat az Adriára* című regényemre, ami az ebben a térségben eltöltött ötvennyolcvan–száz évünkkel néz szembe. Azt gondolom, hogy az embernek mindenféle divatos beszédmód ellenére fel kell vállalnia azokat az eseteket, amikor tévedett, gyenge volt, feláldozta az elveit a könnyebb megélhetésért. Ezek elfogadható dolgok, és nincs is velük semmi probléma. Probléma azzal van, amikor ezt elmismásoljuk, elmaszatozunk, megmagyarázzuk egykori döntéseinket. Igenis kell arra szánni időt és energiát, hogy szembenézzünk önmagunkkal és azzal a társadalmi miliővel, amit a vajdasági magyarként való létezés jelent. Lehet, hogy nekem könnyebb, mivel ’67-ben születtem, és a szocializmus éráján kívül a rendszerváltást is átéltem, tehát nem kapott derékba a legkeményebb időszak, de azt hiszem, nem tudunk rágondolni az elődökre, azokra, akik ezért a szellemi erőterért sokat tettek, ha nem nézünk szembe saját gyengeségeinkkel. A hamis mítoszgyártást sem szeretem, és mindkettőre van példa. A dolgokat a helyükön kell kezelni, különben nem tudunk Sziveriről, Podolszkiról, vagy akár Szentelekyről, azaz a saját szellemi távlatainkról szabadon kommunikálni.

– A könyveiben meglevő önreflexivitás ironikus felülemelkedéssel társul. Ebben az értelemben mondható-e, hogy terápiás jelleggel ír?

– Nem terápiás jelleggel írok. A regényeimben meglévő távolságtartás onnan ered, hogy amikor a *Kijárat az Adriára* írásakor eljutottam hatvan-hetven oldalig, valami megállított, és félretettem. Mikor aztán elkezdtem visszaolvasni, rájöttem, hogy unom, és ha engem nem érdekelnek a kilencvenes évek szenvedései, akkor valószínűleg mást sem fognak lekötni. Így tehát nem élő az egész. Másrészt az a nyelv a kortárs magyar irodalomban, amit én is képviselek, ha nem társul humorral és iróniával, nagyon könnyen pátozossá, lilává válik, és ezt mindenképpen szerettem volna elkerülni. A szövegben való mozgásra is ez a kicsit öncikiző mód ad leginkább lehetőséget, önreflexivitás nélkül a regény túl egysíkú lenne. Egyébként végül is igaza van, hiszen minden alkotó azokra a kérdésekre keresi a választ, amik őt legjobban izgatják, nem hagyják nyugodni, feszítik belülről. Ilyen szempontból minden könyv egy gyógymód arra, amit a saját életünknek nevezünk. Azoknak a hiátusoknak a kitöltésére szolgál, amit az a létállapot jelent, hogy az ember író.

– Többször említette az *elszemélytelenítést*. *A testiség és annak átélése, mint gender-differencia, Ön szerint milyen arányban engedi meg a személytelenséget, az éntől való tudatos eltávolítottságot?*

– Nem hiszem, hogy eltávolodnék az éntől, sőt a riport elején tárgyalt önéletrajziság épp az én felé közelít. Csak abban a tekintetben távolságtartó, hogy van egy adag humor vagy irónia abban, ahogy a saját fiatalokomat szemlélem, azt, hogy miért nem lennék újra tizennyolc és harminc év közötti. Borzasztó időszak az az ember szerelmi életében. Később sem jobb, de legalább valamennyire tisztul... Éppen emiatt a személyesség miatt nagyon nehéz a testiségről írni, mert ebben az elbulvárosodott világban az egyes szám első személyű elbeszélőt rögtön azonosítják az íróval. Egy nagyobb időbeli távolságban még egyszerűbben, még keményebben, még szikárabb mondatokban kellene és lehetne a testiségről beszélni, mint ahogy eddig tettem, de ugyanígy az életről és a halálról is. Az segít, hogy amikor ír az ember, nem gondolkodik azon, hogy mit fognak képzelni, amikor olvassák. Később a felolvasóesteken aztán zavarban van, mikor vele azonosítják a narrátort. Engem különben is érzéki írónak tartanak, és azt hiszem, hogy társadalmi és filozófiai kérdésekről éppolyan fontos beszélni, mint az ölelésről. A testiség leírásakor számomra az a lényeges, hogy ne csússzon át egy női-tocsogó beszédbe. Az, hogy „a nő vérben és tejben ázik”, benne van a *Kijáratban*, de ezt nem szeretném feminista hangnemben megírni. A második női antológiában való részvételem is inkább egy személyes barátság révén valósult meg, de nem igazán tudok az általuk képviselt irányzattal azonosulni. A testiség egy viszonyrendszer, egy oda-

vissza kommunikáció része, azt kellene kinyomozni, hogy mitől jó valami és mitől nem, illetve, hogy mitől múlik el az, hogy jó legyen. Ehhez olyan fokú kíméletlenségre van szükség, ami a szövegben így vagy úgy visszaköszön, de ez semmiképpen sem teszi a női irodalom részévé. Nekem ebben Margaret Duras hidegsége a példám: szinte nem is a testiségről ír, mégis lángolnak a mondatai.

– *Meghatározná egy olyan regényt, amely fordulópontot jelentett eddigi pályáján?*

– A fordulópontot mindenképp a *Kijárat az Adriára* jelentette, mert mind a kritika, mind a szakma arra figyelte fel. Az kelt el nagy példányszámban és második kiadásban, azt dolgozták fel a Kossuth rádióban, azt fordították németre, horvátra, bolgárra, hamarosan pedig románra és szerbre. Általa lettem a magyar irodalom része, ami nem kis dolog, révén ez az ötödik könyvem. Azért is fordulópont, mert másképp szólaltam meg benne, hiszen közben lejátszódtak a 2000. októberi események, s ez nagyban felszabadított. Hozzám legközelebb állónak, mintegy összesítésnek a *Spanyol menyasszonyt* érzem, hiszen nekem személyesen fontos volt a Csáth-kérdést körüljárni a feleség szempontjából. Nincs bajom a Csáth-kultusszal, mégis azt hiszem, hogy teljességében láthassuk ezt a férfit, ahhoz a feleségét is meg kell ismernünk. Olga ráadásul nagyon árnyékban volt, nincs róla annyi adat, mint mondjuk Harmos Ilonáról vagy Török Sophie-ról, holott a kettejük szerelmében mégis van egy véresen tragikus, krimiszerű fordulat. Én pedig közismerten nagyon szeretem a thrillereket olvasni és nézni egyaránt, de nagy kihívás volt mindezt úgy megírni, hogy irodalom legyen. A másik mozzanat az volt, hogy egy kicsit ellene menjek a Bridget Jones-vonulatnak, és föllevenítsem azt, ami az én gyerekkoromat alapvetően meghatározta. Legyünk őszinték, Pöttyös és Csíkos könyveken nőttünk fel, és ha kivesszük belőlük az ideológiai nyomásgyakorlást, akkor ott marad valami, ami miatt olvastuk, amit az életről próbáltunk megtanulni. A *Kijárat* után nagy szabadság volt olyasmit írni, ami szórakoztat, de nem lesz kevesebb irodalmilag. E két dolog összegyúrásával nagyon megszenvedtem, el is némultam, ki is üresedtem, teljesen megsemmisültem a *Spanyol menyasszonyban*.

– *Magyarázható-e a Kijárat sikeressége részben azzal, hogy míg első kötetiben inkább férfi(as) hősök jelennek meg, addig az utóbbi kettőbe erőteljesen beleépíti a női tapasztalatot?*

– A hang teszi a különbséget, persze ez nem elválasztható attól, hogy nők a szereplőim. Nyilván „straight on”-típus vagyok, és ez teszi átütővé

a szövegeim. Ha arra gondol, hogy ez egy divathullámba is belesimul, ez nem volt szándékos. Mindig azt mondom, hogy a legkedvesebb nőíróm Füst Milán. Amiről írtam, úgy éreztem, csak így tudok írni. A kilencvenes évek iszonyú bizonytalansága, szürkésege nem tette lehetővé ezt a beszédmódot. Többszörös szűrőn mentek át a szövegeim, annyi mindent elloptak, elvettek tőlük. Ha rágondolok erre az időszakra, csak egy sötét és kilátástalan nyomorult masszát látok. Mindenről kiderült, hogy hamis. Ezt persze amúgy is tudtuk, de nem mindegy, hogy milyen körülmények között szembesülünk vele, mondjuk egy háborúban, ahol annyian az életüket veszítették. Nagyon nehezen viseltem el, ezért egy többszörös szűrőt építettem be a hősök és magam közé, a mondatok és magam közé. Az terapia volt. Merthogy minden erőmmel megkapaszkodtam itt. Ezt túlélve és a fiammal kettesben teljesen felszabadultam 2000 után.

– *Az imént többször hivatkozott Szabadka legismertebb „szellemeire”, Kosztolányira és Csáthra. Az irántuk való vonzódás túlmegy a pusztán poétikai érdeklődés határain. Ez mivel magyarázható?*

– Nem vonzódok hozzájuk, egyszerűen halálra idegesítenek, de nem tehetek mást. Az embernek egy „szája” van, véleménye bizonyos dolgokról. Ez adja meg a gerincét és az erkölcsi tartását. Mióta megjelent az első novellám, mindig Szabadkát írom, mindegy, hogy tengerpart vagy nagyváros képében. Ha pedig azt mondom, hogy Szabadka írója vagyok, a második mondatom az, hogy Kosztolányi és Csáth. Nem is lehet másképp. Ez nem azt jelenti, hogy nagyon szeretem olvasni Kosztolányit, és a Csáth-naplón döbbsen meg a testiség rejtelsein – ami egyébként igaz –, de ez nem egy olvasmányélmény. Ez egy küzdelem, hogy hogyan használhatom a szövegeiket, hogyan lehetek velük olyan párbeszédben, amit a városról való írás tesz belső kötelezettséggé. Nem egyszerűen a számra veszem a nevüket, inkább viaskodom velük, megpróbálok nem felnőni hozzájuk, de valamiféleképp dialógusba kerülni velük. Ráadásul úgy, hogy ők mindketten nagyon korán és határozottan elhagyták Szabadkát, aztán úgy alakult az életük, hogy vissza már nem is jöttek. Én meg folyamatosan itt vagyok... Nem őket kell legyőzni, hanem a hozzájuk fűződő esetleges mítoszokat, a pátoszt vagy a megvetést.

– *Ezek szerint mondható az, hogy ezzel a sajátosan „lovasildikós” lokálpatriotizmussal Ön mintegy a rehabilitálását hajtja végre a Kosztolányi és Csáth által lenézően Sárszegként aposztrofált Szabadkának?*

– Azt hiszem, igaz a van. Tizenennyolc év után most értettem meg valamit. A *Pacsirta* olvasásától számítódik bennem, hogy nem tudom idézni

Kosztolányit. Kosztolányi-idézet a regényeimben egyáltalán nincs, legalábbis csodálkoznék, ha volna. Más se csinállok, csak megpróbálok elmagyarázni – lehet, hogy éppen a Dezsőnek –, hogy ez a provinciális, „poros, boros, bús” Bácska más, mint amilyennek megírta. Hiszen ahogy Vajkayék mennek végig a főutcán, az maga a halál. Az ember depresszióba esik tőle azonnal, rögtön, örökre. Mégis milyen jó, csodálatos világ ez a Szabadka! Ugyanakkor tényleg vidékies, lomha tempójú, ahol a szabadság is csak kicsi, mert Szabadka csupa baj, csupa jaj. Taposom ezt a sarat, próbálok megmagyarázni, hogy miért mégis... Ez egy állandó késztetés, egy belső kényszer, mintha magamban akarnám felszabadítani azt az olvasmányélményt, azt a döbbenetet, amit nem lehet ép ésszel kibírni. Fájdalmas így szembesülni a világgal, amelyben élünk, mert tényleg ez van. Nincs itt Nyugat, nincs itt New York meg asztaltársaságok, csak kopogunk a köveken.

– Novelláinak és regényeinek vannak állandóan visszatérő sárszegi történetei és alakjai. Kik azok a figurák, akik eddig kimaradtak a sorból, de a közeljövőben számíthatunk még említésükre?

– Nem is tudtam, hogy vannak állandó szereplőim. Nagyon sokáig csak férfiak meg öregasszonyok voltak a hőseim. Nekem nagy középiskolás élményem Horváth Emma tanárnő. Őt mint alakot bizonyos momentumokban írtam meg: nagyságában, robosztusságában. Az első köteteimben levőkhöz hasonló novellahőseim azonban nincsenek. Azok teljesen eltemődtek.

– A magyarországi írók, költők, irodalommal foglalkozók sorából ki áll Ön-höz alkatilag a legközelebb, illetve ki az, akivel szorosabb kapcsolatot ápol?

– Németh Gábor. Keveset ír, és ebben rokonnak érzem. Ezenkívül van benne egy olyan tudás, érzékenység, a mondatszerkesztésnek egy olyan pesties lazasága, ami hihetetlen empátiával teli. Az emberi léleknek olyan mélységeit járja be látszólag könnyedén, hogy olvasható, és mégis szorít.

– A vajdaságiak közül kit tart rokonának?

– Bozsik Pétert és Ladányi Istvánt. Mindketten költők, ezért ezt sem tudom igazán megmagyarázni. Az, ahogyan az irodalomról gondolkodunk, ahogyan látjuk, a választásunk közös.

– Nagyon érzéki írónak tartják, egyfajta lirizáltság is megfigyelhető Önnél. Próbálkozott már versírással?

– Nem. Soha. Túl fecsegő vagyok.

– Ön szerint honnan lehet megismerni az újvidéki Magyar Tanszékről kikerülteket? Milyen pluszt ad ez az intézmény, ami megkülönbözteti a hasonló jellegűektől?

– Ma már nem tudom. Amikor én végeztem, európai szellemisége volt, ami meghatározta a szemléletünket. Az irodalomelméleti jártasságunk is elég magas színvonalon volt, s ez mindenképp lehetőséget adott arra, hogy elkülönböződjünk más hasonló egyetemet végzettektől. A négy év arra volt jó, hogy megnyisson kérdéseket bennünk, s aztán újra végigjárjuk az ott felsejlő utakat. Volt egy szigorú és kegyetlen tudásmegkövetelés, ugyanakkor nagyon nagy szabadság is. A közhelyeket és a közepszerűséget nem igazán díjazták. Hagytak engem lélegezni, bár nyilvánvaló volt, hogy sem a nyelvészeti, sem az irodalmi irányvonalba nem simulok bele. Ezek tudományosabb világok, s az írófélék itt nehezebben találják fel magukat. Dolgozatokat kell írni, én meg minden beadandómban más irányba csúsztam, kúsztam, másztam el. Helyreraktak, segítettek, felhívták a figyelmemet kérdésekre, ezért sokat köszönhetek a tanárainknak. A szellemiséget és gondolkodásmódot, amit képviselek, onnan hoztam. Talán amit kevésbé tanultunk meg, az az irodalomtörténeti rész volt, például a húszas–harmincas évek viszonyrendszereiről – ami az egyik legizgalmasabb téma – én sokkal többet elbírtam volna.

– Ki volt az, aki tanárszemélyiségként a legnagyobb hatást gyakorolta Önre?

– Egy egyetemi tanár a könyvei által is működik, utalhatnék itt Bori Imrére. De ha rágondolok Thomka Beáta egyik Kosztolányi verselemzésére, ma is kiráz a hideg. Bányai János minden év elején bejött, és megkérdezte, hogy olvastuk-e ezt vagy azt a könyvet, amiről még senki sem hallott, de rögtön rohantam utána elolvasni. Vagy Utasi Csaba, aki fel sem pillantott soha, mégis olyan dolgokat mondott a világirodalomról, amik megdöbbeneteket. Nála tapasztaltam meg először, hogy az irodalomról lehet szabadosan is beszélni. Dramaturgiát hallgattam Geroldnál, mondtam is neki, hogy ha Bánk bán még egyszer kihúzza a kardját, azt már nem lehet elviselni.

– Véleménye szerint miben más a mai pályakezdők helyzete, mint a húsz évvel ezelőttieké?

– Azt hiszem, céltudatosabbak a maiak. Lassan újra meg fog erősödni a Bölcsészkar jelentősége. Ez egy komoly egyetem. Nem sima tanárképző, több történik. Ezt az ott végzettekkel való beszélgetésből, abból lehet kikövetkeztetni, hogy hogyan beszélnek az irodalomról. Vannak olyanok,

akik az irodalomtudós kategóriába sorolhatók, őrült felkészültek, és rengeteget tudnak. De vannak olyanok is, akik sokkal kevésbé felkészültek, mint az átlag volt régen. Az irodalomtudományban való jártasság jóval erősebb lett, bár az is lehet, hogy más volt a diskurzus, amikor mi jártunk egyetemre. Most jobban rácsatlakoznak az európai és amerikai irodalmi beszédmódokra. Nem tudom megítélni, hogy mennyit olvasnak. Lehet, hogy nem annyit, mint kéne.

– *Milyen lehetőségeket lát a különféle internetes médiumokban?*

– Ez ugyanolyan fontos részévé válik majd az irodalmi életnek, mint a nyomtatott, de nem hiszem, hogy valamelyik is teljes mértékben kiszorítaná a másikat. Ez generációs kérdés is. Úgy képzem, hogy az internetes médiumok inkább a rövidebb, humorosabb, ironikusabb, csattanósabb, problémafeszettebb, konfliktusgerjesztőbb, vitatkozásabb vonalat képviselik, míg a nyomtatott folyóiratok az elmélyültebb, lassabb megértést szolgálják. Szerintem megkerülhetetlen az internetes folyóiratok létezésének biztosítása.

– *Ha már a támogatásoknál tartunk, Ön mint Szabadka város kulturális tanácsosa mit tart a legfontosabb megvalósítandó feladatának?*

– A kortárs művészetek támogatását. A szabadkai művelődési élet két jelentős pólusa a nagy hagyományokra visszatekintő népművészet és a kortárs művészet világa. Van persze egy köztes irányultság, a próbálkozó középszer. A horvát és a magyar művelődési központok image-váltásuk által sokkal dinamikusabbak lettek. Viszont kell egy olyan kultúrpontra a városban, ahol a kortárs irodalom, színház, zene, képzőművészet találkozót ad egymásnak és az ilyen érdeklődésű befogadóknak. A Kosztolányi Dezső Színházat ilyen helynek élem meg, különösen az idei fesztivál elindítása miatt. Ez egy élő szövet, nem pedig „piros szőnyeges buli”. Amikor felnőttem, Szabadkán rengeteg olyan esemény volt, ami az underground művészeteket élte, például én Halász Pétert is itt láttam. Ezek támogatásához nyilván nagyon sok pénzre van szükség, mégis anélkül kell őket megvalósítani, hogy bármi mást elnyomnánk. Irodalmi esteket is leginkább helyi közösségekben szeretek tartani, mert az eszméletlen élmény. Ezt a fajta közösségi életet – ami most megint belendült – igenis támogatni kell. Az itt szerzett hatások által olyan felnőttekké lehet válni, akik éhesek a kultúrára, teljesen mindegy, hogy később aztán mivel foglalkoznak majd. A szellemiségük válik nyitottá.

„Könyvek között”, „olvasás közben”

Mindig csak „oda-vissza”

Nagy Abonyi Árpád: *Budapest, retour*. zEtna, Zenta, 2008

Nagy Abonyi Árpád *Budapest, retour* című regénye két részből álló, egyenes vonalú, a történetre összpontosító szöveg, erős történelmi háttérrel, a köznyelvhez közel álló leegyszerűsített nyelvezettel, az elbeszélői kísérletezés minden szemmel látható szándéka nélkül. 1993 októberében indul a történet, és valahol a tél beálltakor ér véget, Budapest a helyszíne az első résznek, a könnyen azonosítható Porváros a másodiknak. A regény háttérében a kilencvenes évek történései állnak, háború, pénzromlás, menekülések, katonai behívók, sorbanállás, csempészet, életcélok elvesztése, fásultság, feladások, minden, ami azokban az években történt és lejátszódott, meg ami mindebből következett, a hazátlanság megélése, baráti meg szerelmi kapcsolatok felszámolása, az idegenség megtapasztalása. Nagy Abonyi Árpád regénye joggal tekinthető a kilencvenes évek regényének, olyannyira, hogy szinte oldalról oldalra szó szerint elevenednek meg benne az akkori ismert vagy kevésbé ismert megtörténések. Mindez rányomta a bélyegét a regény szövegére, valamennyire el is fedte az irodalmi megformálás irányvonalát. Ezért az egyensúlyvesztés veszélye lebegett a *Budapest, retour* szövege felett. A szövegformálás és a történelmi háttér, a fikció és a referencia egyensúlya elvesztésének veszélye. Nem véletlenül áll a regény első oldalán szerzői közlés, miszerint „a könyv valamennyi szereplője kitalált személy”, meg hogy „bármilyen hasonlóság élőkkal és holtakkal a véletlen műve”. Mondom, nem véletlenül került a regény elé az olvasó figyelmeztetése. Ezzel igyekezett a szerző megtartani referencia és fikció, képzelet és valóság egyensúlyát a regényben. Nyilván maga is érezte, hogy a háttér rátelepedett a regény szövegére. Olyannyira, hogy ez már-már a regény irodalmiságának kárára ment ki. Ezért szerződést

kínált fel a regényíró az olvasónak, amely szerződés arról szól, hogy az olvasó figyelmét a regény kösse le, ne a regény szereplőinek élő vagy holt személyekkel való esetleges azonosítása, amire persze a mindenkori olvasó igencsak hajlamos. Főként ha figyelmeztetik, ne tegye. Mert az ilyen, szándékuk szerint figyelemelterelő közlések rendszerint ellenkező hatást váltanak ki, éppen hogy felkeltik az olvasóban a regényhősöknek élő vagy holt személyekkel való azonosításának hajlandóságát, már csak azért is, mert az első személyben megszólaló elbeszélő azonossága a regény Kornél névre hallgató regényhőisével túlságosan is kézenfekvő, ugyanakkor félrevezető is. A szerző személyes élményei és tapasztalatai íródnak rá Kornél szerepeire még akkor is, ha mindaz, ami a regényben történik, látszólag a képzelet műve. Ezt hozza magával a regény erős referenciális háttere. Az enyhén szólva szokványos figyelmeztetése az olvasónak csak formálisan erősíti az egyensúly képzeleti vagy fikciós oldalát, lényegében azonban inkább a referenciális oldalt hangsúlyozza, ezért tekinthető a *Budapest, retour* valóban a kilencvenes évek regényének. Mások is kísérletet tettek már a háborús és inflációs évek megírására, legtöbbször a határ túloldalán, ahonnan a viszonylagos távolság folytán talán jobban látszottak az itteni történések, ezzel együtt nagyobb esély is adódott a fikcionalásra. Nagy Abonyi Árpád éppen ellenkezőleg, közel hajolt azon éveknek emberi életeket és halálokat befolyásoló történéseihez. Így az élettörténetek alakulását külső hatások nyomán írta le, miközben e hatásokat rendre a belső élet távlatából mutatta fel. A magát mindig nagybetűsnek gondoló történelem szólal meg Nagy Abonyi Árpád regényében a regényhősök életének alakulása során, függetlenül attól, hogy mennyiben és miben azonosíthatóak a helyszínek és személyek, függetlenül attól is, a megtörténések valóságosak vagy a képzelet termékei. Ez mindenképpen erénye a regénynek. Jól látható meg benne és ismerhető is fel mindaz, amit az országvesztés, a háború, az üldözések és gyilkosságok, sorsok és halálok jelentettek, és aminek nyomai az idő múlásával nem tüntethetők el. Az olvasó magára ismer és másokra is ráismer az elmondott történetekben, és ez nem a véletlen műve, sokkal inkább a viszonylagosan valósághű ábrázolás következménye.

A regény első, terjedelmesebb része a háború, a katonai behívók elől külföldre menekültek története, előterében az én elbeszélő képében megjelenő Kornéllal, aki éppúgy hányódik lehetőségek és mulasztások között, ahogyan a regény további hősei, Helga és Picasso, Onazisz és Didi, Mosoly és Big Boy meg a később jelentkező Szalámi. Van jelentése a szerzői névadásnak. És Nagy Abonyi Árpád választott irodalmi előzményére is utal. Hasonló nevekre hallgattak Végl László korai regényeinek, elbeszéléseinek hősei. Ám nemcsak a névadás idézi fel a fiatal Végl prózáírását Nagy

Abonyi szövegében. Felidézi a regény nyelvi elrendezése is. Hősei főként tömondatokban beszélnek, vagy szavak helyett csak hangokat hallatnak, holott nem az utca nyelve az övék, hanem egy szándékosan visszafogottra, majdhogynem veszteségre ítélt nyelvezet. Ettől az elbeszélő nyelve sem különbözik. Kornél első személyben szólal meg, belülről látja és éli meg a történeteket, ami vele történik, az áll a regénytörténet előterében, s ami vele történik, a kifosztottság és az idegenség megélése, az élménnyé nem mélyülő tapasztalatok megszólalásának nyelvi elrendezésétől függ. Nem azért ilyen a *Budapest, retour* nyelvezete, mert így beszél az első személyű regényhős, hanem azért, mert a regény elbeszélője a nyelvnek ezt a változatát választotta a regény előadása során. Azt lehet mondani, hogy Nagy Abonyi Árpád regényének nyelvi felépítése hozza igazán a szöveg előterébe a kilencvenes éveket. A regény nyelvi konstrukciójában ér egybe referencia és fikció, ebben találkozik egymással a megélt és az alakított, a valóság és a róla szóló beszéd. Ebből érthető meg az is, hogy a regény hősei nem a saját, hanem a kapott nevüket viselik. Nem csúfnevek ezek, egyszerűen ezen a néven élnek a regényhősök idegen környezetben, ahol a valós személynevet ragadványnévre cserélték, mintegy jelezve, hogy nevükkel együtt korábbi életüket cserélték egy másik életre. Az idegenséget fejezik ki a hősök a regényben viselt nevükkel, mintha csak önmagukkal szemben is idegenek lennének. Kornél többször néz tükörbe és többször dőbben meg saját idegenné átváltozott képén, ahogyan mások is rendre más-más arcvonásokkal találják szemben magukat, ha magukba tekintenek. Az idegenség mellett személyiségvesztést is jelöl az elbeszélői névadás, mert akik kényszerűen távolra kerültek előző életük helyszíneitől, önmaguktól is valamennyire eltávolodtak. Az idegenséget és a személyiségvesztést még fokozza az a tény, hogy kisebbségiként, tehát eleve a többségihez viszonyítva veszélyeztetett idegenként kerültek nem valami távoli és idegen közegbe, hanem (reménykedve) saját közegükbe, oda, ahol látszólag értik a szavukat, ahol otthonra találhattak volna, megértésre és támogatásra, holott a nekik nyújtott hol bő-, hol pedig szűkmarkú támogatás ellenére továbbra is kisebbségiek és idegenek, beilleszkedni nem tudnak, legfeljebb üzletelni, barátokra nem lelnek, legfeljebb ivócimborákra. Van a regénynek egy jól kidolgozott részlete, afféle estély, ahol helybeliek és menekültek együtt ünneplik a házigazda rulett-nyereményét. Itt jól látszik a különbség helyiek és jövevények között, amazok jólöltözöttek és magabiztosak, emezek lerongyolódtak és elbizonytalanodottak. Van, aki közülük elfásul, visszavonul, van, aki sikeresnek mondható, és van, aki öngyilkosságba menekül. Szinte mindannyian menekülnének ebből a megtapasztalt idegenségből, de nincs hová kimenekülni. Az is a szerzői névadás telitalálata,

hogy éppen a Mosoly névre hallgató férfi menekül öngyilkosságba, ő az, akinek az arcán állandóan mosoly bujkált, innen a ragadványneve, és ő az, aki helyzetéből az öngyilkosságon kívül nem lát más kiutat. Van egy másik öngyilkossági jelenete is a regénynek, amikor egy ismeretlen férfi éppen akkor veti le magát az emeletről, amikor Kornél és Didi a félreértés folytán elrabolt Picassóról beszélgetnek Kornél lakása közelében. Azután egy közeli csehóban sörözik Kornél Big Boyjal és Mosollyal, közben az öngyilkosság értelmetlenségéről folytatnak elég üres dumát. Ekkor mondja Mosoly, hogy „az majd a végén derül ki, mert még nincs vége a játszmának”. Aztán később, már Mosoly halála után, arról beszélgetnek többen is, hogy az öngyilkosságot hosszú készülődés készíti elő, közben persze felidéződik a csehóbeli elég zagyva beszélgetés az öngyilkosságról, mintha Mosoly akkor jelentette volna be öngyilkossági szándékát. Azért fontos részlete ez a regénynek, mert azt bizonyítja, hogy Nagy Abonyi Árpád biztos kézzel bonyolítja a történetet, előzményeket és következményeket meggondoltan fűz a narráció vonalára. S annak is van jelentősége, hogy regényének hőse a könyv első lapjain idegen szobában ébred. Ezzel jelenti be, a regény azzal együtt, hogy a kilencvenes évek regénye, az idegenség megtapasztalásának és megélésének is regénye. Az idegenség légüres térként jelenik meg a regényben, nincs vagy alig van mivel kitölteni ezt a teret. Az egyetlen vigasztaló körülmény Kornél esete Helgával. Az említett estély után kerül Kornél Helga ágyába, majd átesik Helga próbáján, úgy látszik, nem nagy sikerrel, végül mégis, a regény második – rövidebb – részében Mosoly temetésén Helgával találkozik, és amikor Porvárosból Budapestre indul vissza, Kornél már tudja, hogy első útja Helgához vezet majd.

A regény második része Porvárosban játszódik, ahová két-három év után Kornél Mosoly temetésére tér vissza, bátyjával, szüleivel találkozik, közelebbi és távolabbi ismerősökkel is, de már nem talál otthonra, indul vissza Budapestre, megvan hozzá a menettérte jegye, ezért a regény címében a „retour”. A regény utolsó szava, az, hogy a hős első útja majd Helgához vezet, egy másik lehetőségét jelöli az idegenségből való kilépésnek, a szerelem lehetőségét, ami részint reménykeltő befejezése a történetnek, részint pedig némileg erőltetett, talán túl édesre sikerült befejezése az amúgy keserűséget keserűségre halmozó történetnek.

Nagy Abonyi Árpád jól tud történetet előadni, ügyesen bonyolítja a történet menetét, jó érzéssel fűzi egybe a részleteket, miközben valós helyszínekkel, máshonnan is ismert megtörténésekkel, bűnök és bűnözők ábrázolásával, élethelyzetek leírásával a világban való létezés rejtélyét kutatja. Közben az irodalom nevében nem igazán tud ellenállni a háttér nyomásának, innen a regény viszonylag leegyszerűsített nyelvezete, a szikár szóhasználat, a kevésbé leleményes mondatszerkesztés.

A „piciny szoba” titka

Szathmári István: *A kertész és a csók*. Mackensen, Budapest, 2009

Szathmári István szabadkai illetőségű Budapesten élő író *A kertész és a csók* című novellákat tartalmazó kötete címlapján Szombathy Bálint *Szenesedés* című régi sorozatának egyik darabja látható. Nyilván nem véletlenül éppen Szombathy rajza van a könyv fedőlapján, aki szintén vajdasági, újvidéki illetőségű és szintén Budapesten él, és aki a szintén nemrégiben megjelent *Marék homokot szorongatva* című esszékötetében Szathmáriról is közölt írást. A kötet minden írásának a művészet, leginkább az új művészeti törekvések a témája, a Szathmáriról szóló az egyetlen irodalmi vonatkozású írás. Benne szükséztűen és célratorően Szombathy Szathmári eddig megjelent könyveit, novellásköteteit tekinti át. Úgymint az *Andok felé* című 1988-ban kiadott kötetet, aztán az 1989-ben megjelent *Álmok és életek* című könyvet, amelyet a szerző egészében szülőhelyének, Szabadkának szentelt, majd az 1995-ös *A villamos és más történetek* címűt, végül a mostani könyvet megelőző *Kurdok a városban* címen 2000-ben kiadott elbeszéléskötetet. Az *Ünnepnapok* címen 1995-ben Szabadkán megjelent könyvet Szombathy nem említi. A kötetek rövidre fogott, de pontos jellemzése után Szombathy azt állapítja meg, hogy Szathmári „[m]arkáns, kiforrott és egyéni kiválósága a jelenkori magyar prózának”. Lapidáris mondat, igazságtartalma *A kertész és a csók* címet viselő kötetbe sorolt novellákkal is igazolható. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Szombathy könyvében, minthogy gazdagon illusztrálva főként művészeti tárgyú írásokat közöl, a Szathmáriról szólóban az író dolgozószobájának Art Lover, azaz Szombathy fotója látható. Az ablak mellett íróasztal, asztalilámpával és számítógéppel, felette könyvespolc, mögötte karosszék, a szobában még szobavirág, három stilizált ülőalkalmatosság, dohányzóasztal-féle meg a falakon reprodukciók. Nyoma sincs az írószobák szokásos rendtelenségének, minden a maga helyén; szerényen a látható rendben.)

Szathmári István két ciklusba sorolta a novellákat, *A szoba* című első és *A háború* című második ciklusba. A terjedelmesebb első ciklus minden novellájának a helyszíne a „piciny szoba”, amely ezzel a szövegek főszereplőjévé válik. Van valahol egy „piciny szoba”, ebben a szobában felváltva férfiak és nők jelennek meg és mondják el életüket, leginkább persze az életüket megrontó tapasztalatokról és történetekről számolnak be. Csődbe jutott életek ezek sorra, sikertelen házasságok, eltűnt szerelmek, megbántottság, rossz, de sorozatosan ismétlődő álmok, véletlen, majd sorsdöntővé

vált találkozások kórházban, az utcán, lakásokban, kocsmákban, mindenfelé, amerre az emberek megfordulnak. Itt mindenki sebet visel magán, és beszélni tud a sebről, nem zárkózik magába, nem rejti el a titkokat, szólni tud róluk. A kötet első, *Fésűk, meg azok az örökké csillogó, finom tűk* című elbeszélése írja körül a novellahősök megszólalásának kereteit és helyzeit. Valakinek az a dolga, hogy betegeket, sérülteket, lakáshoz, ágyhoz kötötteket látogasson és hallgasson meg. Egy ilyen ápolóféle számol be itt önmagáról és arról a „hatalmas, szőke” férfiről, akinek testén „vágások, tetoválások, sebek állandó mozgásban” voltak, és aki elmondja az ápolónak sikertelen házasságának, balesetének meg életének történetét. Az ápoló nem gyógyít, az ő feladata a meghallgatás, az odafigyelés. Ezen a „hatalmas, szőke” Péteren kívül ott van még neki „János, Csilla, Rebeka” meg sokan mások, akikre oda kell figyelnie. A szőke Péter története azért különös, mert magához hívja az ápolót, de nem akar beszélni, talán korábban már mindent elmondott, fél óra is elmúlik közöttük így csendben, és azután a „hatalmas, szőke” férfi előveszi a fotel mögül a hegedűjét, és elhúzza az ápoló kedvenc nótáját. „A havannásat.” Majd távozik az ápoló, és innen kezdődően már magára gondol, arra, hogy jó lenne „[s]zép női testeket látni a leterített frottíron”, nyilván az elbeszélésben emlegetett bányató partján, majd hazamegy, „ez lesz a legjobb”, gondolja. Két történet fonódik itt egybe, a sérült Péter és az ápoló története, mindketten valami fontosat mondanak el magukról, Péter bővebben, az ápoló szűkszavúbban, ám ha némán is, de jelen van itt egy harmadik szereplő is, aki meghallgatta és lejegyezte Péter és az ápoló szavait. Nem az elbeszélő ő, hanem a novelláknak az a mindig háttérben álló, rendszerint csak a meghallgatást vállaló személye, ama „piciny szoba” talán lakója, talán alkalmazottja, aki afféle megszemélyesített siratófal: előtte, illetve neki mindenki feltárja a titkait, mindenki kibeszéli az életét, a sorsát, tévedéseit és kudarcait. A „piciny szoba” mellett ez a beszédhelyzetet megtestesítő, alig látható személy a másik hőse *A szoba* ciklus novelláinak. Túl sok részlet nem tudható meg róla, nem is kellenek a részletek, a részletek amott vannak, a testi-lelki sérültek lejegyzett beszédében. Ez a legtöbbször némán jelen levő harmadik, máskor második személy pusztán jelenlétével résztvevője a novellahősök beszámolóinak, ám nem ő jegyzi le a beszélők szavait. Ez abból derül ki, hogy az elbeszélések hőseit Szathmári a beszéd jeleivel csak ritkán egyéníti. Fontos tényezője ez az elbeszéléseknek, mert az elbeszélés, a novella nem az elbeszélés, a novella alakjára, hősére tartozik, nem ő formálja meg, nem ő önti formába, hanem van egy látatlanul is jelen levő kéz, az elbeszélő keze, amely formáz és alakít, válogat és átrendez; rá tartozik, ezért ő vállal felelősséget a novelláért. Szathmári novellái a beszédnek és

a formálásnak ezzel a fordulattal lépnek ki a naturális közlés kereteiből. A lélek és a test súlyos sérüléseiről számolnak be, ezekkel nyilván együtt jár a beszéd sérülése is, és amikor a novellahősök beszélnek magukról, ezek a sérülések előjönnek, ám nem a novellában, mert a novella nem tükrökepe a bemutatkozó hősnek, sem annak az élethelyzetnek, amelyben a sérülésekre sor került, hanem irodalmi forma, ezért nyelvi elrendezésének is mások a szabályai. A tiszta beszéd nem a sérültek beszédmódja; a lelki sérülés a beszéd sérülését vonja maga után. Szathmári jó érzékkel elkerülte a nyelvkezelés e banális módját. Mert jól tudta, amennyiben a sérülést a beszéddel is ábrázolja, menthetetlenül a banalitás, a szerelmi bánatok, az elrontott életek, a sikertelenségek és kudarcok „ábrázolásánál” köt ki, ami lehet, hogy megfelel a valóságnak, de nem felel meg az irodalom követelményeinek. (Még erőteljesebben szólalna meg Szathmári elbeszéléseiben a narrátor nyelve, ha megritkítja az amúgy is kényeskedő „akárha” kötőszó használatát.)

Hogy Szathmári István „markáns” képviselője a kortárs magyar prózaírásnak, éppen nyelvhasználatában mutatkozik meg. Ellen tudott állni, ha mégoly hitelesnek is mondható közvetlen megszólalás lejegyzésének, hogy ezáltal magára a novellára helyezhesse az írás hangsúlyát, ki tudott lépni a másolás vonzasköréből, hogy az alkotás és alakítás felé vegye az irányt, merthogy irodalmat művel. Ebben biztos pontja, akár az is mondható, fogódzója a majdnem üres „piciny szoba”, amely munkahely is, talán az ápoló munkahelye, talán lakhelye, voltaképpen mindegy. Az a fontos, hogy van egy hely, ahol a beszéd elhangozhat, ahol a sérültek, az étellel megverték, a sorscsapások áldozatai, idősek és fiatalok, kirúgottak és becsapottak, a lélek vagy a test betegek megszólalhatnak.

Nem vitatható, hogy lehangoló világot formált meg novelláiban Szathmári István, s ezt még azzal is tetézi, hogy nincs esély a párbeszédre, csak monológok hangzanak el, amitől legfeljebb a kötet első elbeszélése a kivétel, ám ez az elbeszélés egyúttal a kötet további írásának beszédhelyzetét, ha úgy tetszik, poétikáját fogalmazza meg. Párbeszéd nélkül megértés sincs, de van együttérzés, és a mindenféle sebet és sérelmet hordozó novellahősökkel Szathmári narrátora saját mondatainak megformálásával érez együtt. Ez megemeli az elbeszélések hőfokát, és magas szinten is tartja. Az elbeszélő bizonyossága mutatkozik meg ebben. Az, hogy Szathmári legyőzte az élet árnyoldalainak súlyos hatalmát, és megmutatta az árnyakat, miközben bemutatott egy lerongyolódott, elhasználódott, véglegesen lestrapált világot, irodalmat tudott teremteni, másoktól különböző és ezért nyelvhasználatában, beszédmódjában, megformáltságában sajátos elbeszélői világképet alkotott meg.

A kötet *A háború* című második ciklusában kevés szó esik a háborúról, inkább távolodó sejtelen csupán a háború, és valójában ebben különbözik *A szoba* című első ciklustól. Amott irodalmi formába öntve sorscsapások követik egymást, emitt a sejtések és sejtelmek útján a líra felé közelít az elbeszélő hangja. A kötet címadó elbeszélése is az ide sorolt novellák között található. Két kertész „zöld overallban, zsebre tett kézzel” vonul az utcán, majd betérnek a Bácskai nevet viselő kocsmába, korsóból isszák a fröccsöt, mert úgy jobb, és akkor közölük az egyik, talán nem is a másiknak, hanem egy harmadiknak, aki itt első személyben jelenik meg, beszámol a gyerekkoráról, arról, hogy gyerekkorában mennyit olvasott, és olvasmányai nyomán mennyit képzelődött, miközben rendre az anyja szavába ütközött, aki egyre csak azt hajtogatta, az élet másmilyen, az élet más, mint az olvasmányok. És akkor az, aki később kertésznek áll, ráakadt és elolvasta *A varázsló kertjét*, és onnan kezdődően mást már nem is olvasott, csak ezt a „bácskai”, így kurzívval nyomtatva, tehát kiemelve, történetet, majd ráakadt a „gyönyörű” Orczy-kertre, azt gondozta meg gondozza a novella idején is: „a kertész már az első pillanatban tudta, neki innen elmennie nem szabad”. „Megvan a kert, mondta, megvan a Varázsló, és csillogott, csillogott a szeme.” Közben néha „hosszasan bámulta, elbámulta az eget. Ilyenkor olyan, mintha repülnék, mondta. És sokszor a Bácskaiban landolt természetesen”. Szathmári István ezzel az elbeszéléssel hitet tett az olvasás és a szülőföld hatalma mellett, egyben azonban irodalmi kötődéséről is beszámolt. Vallomást tett, és a sok-sok, mindent elárasztó Csáth-értelmezés mellett igazi, egész életre szóló, életet és sorsot meghatározó Csáth-élményről számolt be. Az egész könyvben ennek az élménynek a visszhangjai hallatszanak. Csáth Géza novelláinak világa áll Szathmári István novelláinak hátterében, még ha rejtetten, alig felismerhetően is. Ami történik itt is, miként Csáthnál, végzetesen történik meg; drámák sorozatát adta elő Szathmári, súlyos emberi sérülésekről beszélt, de mindent visszafogottan tette, tudatosan hangsúlyozva, hogy irodalmat művelt, mégpedig művelt irodalmat, amelynek a magyar novella történetében hosszú életű hagyományai vannak.

Megduplázott költői én

Szegedi-Szabó Béla: *Azúrpajzs*. zEtna, Zenta, 2008

Vannak a magyar költészet történetének egy-egy költőhöz tartozó szavai, az ugar, az esti kérdés, a szürkület, az öregség, a vad kovács, a reketytyebokor, az egyetlen, az Anna örök, mind sorban egy-egy költő megkülönböztető szótárába tartozó szó vagy szókapcsolat. Ilyen az azúr szavunk is, Kosztolányi nyomán Tolnai Ottó költészetének egyik kulcsszava. Ha ugyanez a szó egy verseskötet címében jelenik meg, mint Szegedi-Szabó Béla kötetének címében, akkor mindjárt a hatás nyomát keresi az olvasó, és ezen nincs mit meglepődni: a költőknek, ha hozzájuk is tartoznak a megkülönböztető szavak, mégsem rendelkeznek felettük, mert nincs rájuk tulajdonjoguk. Szegedi-Szabó Béla tehát jogosan használja kötetének címében az azúr szót még akkor is, ha másnak a költészetében központi helyet foglal el. Szegedi-Szabónak a Marcus Aureliust megidéző *Bora volt neki...* című és kezdetű versében jön elő a szó, így: „Szemirámisz függőágyai / Lengtek lágyan / A tenger azúrpajzsá előtt.”

Nevezetese a szépséges Szemirámisz függőkertjei, mert azonkívül, hogy férje, Ninosz király halála után „egyedül uralkodott, s férfihoz illő eréllyel hódított”, építkezett is, függőkerteket épített. Függőkertek helyett Szegedi-Szabó függőágyat mond, ami bár némi bizonytalanságot okoz, hiszen a függőágy mást is jelent, nem jelent feltétlenül függőkertet, de a királynő neve egyértelműsíti a szó jelentését, így a császár – Marcus Aurelius – pihenőórát idézi fel, miközben a távolban az azúr tenger morajlik.

Több okból is érdemes a versnek ennél a szakaszánál elidőzni. Szegedi-Szabó egyik legtöbbször használt szava a kert. *Hercegnő a kert vár...* című és kezdetű versben, az *Éj és nappal...* kezdetű „kerti rejtekében a méh”, „Ó, ha a kertek újra / szemedbe tűnnek” – így kezdődik az azonos című vers, aztán a Dürer rézkarait felidéző versben „Kert, mely senkié”, az *Ó, lásd, micsoda öröm...* kezdetű vers utolsó szakaszában nagy kezdőbetűvel írva jelenik meg a kert szó, jelezve, hogy a kertnek Szegedi-Szabó verseiben jelképes jelentése van: „Még ép képe homálylik – / Ibolyakék fény csordogál, / Örök takarásban a Kert.” Ugyanígy gyakorisággal fordul elő Szegedi-Szabó verseiben a tenger, például mindjárt az említett Dürer-versben „Tenger hulláma nyaldos / Rozzant csónakot.” Az *Anglia, ó, te...* kezdetű és című vers első szakaszában: „Anglia, ó, te terebélyes, / Roppant part – / Mely szakadni kész, / Hullni a tengerbe”, a *Midőn e Ház...* kezdetű vers-

ben: „Feszültek kőre, sziklahátra / Míg szitált szürke, esti eső, / Vitt a kéklő tengeráram.” Akár az is mondható, hogy Szegedi-Szabó Béla verseinek két legfontosabb motívuma a kert és a tenger. E két, verseiben sorozatosan előforduló motívumhoz tapadnak mind a görög és a római mitológia, mind a történelem és az irodalom, ezzel együtt a művészet történései és jelenségei. Az *Enteriőr zongorázó nővel*, a *Stuart Mária emlékezete*, a *Thészeusz*, az *Orfeusz*, a *Parisz és Helené*, majd az Ariadné-versek, azután az említett *Dürer* és *Marcus Aurelius*, később *Proszpero*, de *Velence* is meg *Didó királynő*, azután *Macbeth búcsúja*, az *Egy szerzetes halálára* és *A vak koldushoz* írott vers. Megannyi műveltségi jel és jelentés, amelyekhez Szegedi-Szabó versei a felidézés és a megírás szándékával kötődnek, mégpedig nem a versírás ürügyeként, nem is az élmény háttereként, hanem a megőrzés, a fenntartás, a viszonyítás szándékával. A tenger és a kert közvetlen, a mitológia és a történelem, az irodalom és a művészet viszont közvetett élményforrása Szegedi-Szabó verseinek. A versírás lehetőségei ezek, ugyanakkor a különbözőzés jelei is. Mert rendre rövidek Szegedi-Szabó versei, két-, három- és négysoros szakaszokból épülnek, a tízes szótagszámot csak ritkán lépik túl; képei szorosra fogva, láthatóan a tömörítés szándékával készülnek. Tudatosan építkező költő, aki képek, ismert vagy ismeretlen történetek és jelenségek nyomán mutatja meg magát, de akkor is homályosan, rejtőzködve, képzeletét visszafogva. Mintha az én kívül állna a versen, mintha távolról figyelne, hogyan alakul a vers, hogyan veszi fel formáját, hogyan szervezi meg a hangzását, ritmusát is. Van valami nemes hagyományosság ebben. A modernségnek egy korábbi szakaszát, mondjuk a későmodern poétikáját követi Szegedi-Szabó Béla; a szépség eszménye ott rejlik a versekben, ezzel együtt a nyelv már-már elfeledett szép jelzői uralják a versbeszédet, csendesén, indulatoktól mentesen.

Mindez annak tudható be, hogy az *Azúrpagy*s két ciklusa közül a terjedelmesebb első *Lord H. E. költeményeit* közli, akiről a név kezdőbetűin és a nemesi rangon kívül más nem található a kötetben. Azaz hogyan volna található, hiszen Szegedi-Szabó Béla talált kéziratként adja közre a lord verseit. Mintha nem saját verseit közölné. Ebben nyilván Kovács András Ferenc erdélyi költő, korábról Weöres Sándor és mások példáját követi. Valójában megkértszerezi a költői ént. Valaki másnak tulajdonítja saját verseit, egy elképzelt idegen költőnek, akiről csak annyi tudható, amennyi a versekből kiolvasható. Nyilvánvalóan széplélek Lord H. E., aki verseit valamikor korábban írhatta, egy mára már letűnőben lévő poétika jegyében. A néhol előbukkanó érzelmességtől, az itt-ott feltűnő pátoztól, a retorikai emelkedettségtől sem tartja távol magát, ami akár azt a feltételezést is megengedi, hogy korábban, mondjuk az angol modernség idején szóhoz nem

jutó, vagy éppen a harmadik vonalba tartozó költő ez a bizonyos lord H. E. Így válik érthetővé a versek Anglia-dicsérete is, a már idézett *Anglia, ó, te...* című és kezdetű vers, amely első szakasza után így folytatódik: „Hogy földalatti arcod / Mellé költözzem én – / Végnapom *ez!* Add / Zenéd, mely úgy éget, // Palástod éji színeit – / Hogy még egyszer / Láthassalak: add / A kertet, hol örök // Sétáira indul a Szűz!” Talán távolra került Angliától a költő lord, talán a nosztalgia szólama vonul végig a versen, közben jól érzékelhető az emelkedettség, a visszavágyódás pátosza, főként a „végnapom” szó után kiemelt és felkiáltójellel megerősített „*ez!*”, ami nyilván az Anglia utáni vágyakozás végső szava. Az pedig, hogy a kertben örök sétáira indul a Szűz, nagy kezdőbetűvel a szó, afféle távoli és a költészetből mára kiveszett manierista szólam. Csakhogy éppen a szándékosan a költészet múltját idéző nyelvi gesztus hozza felszínre a versek másik költői énjét, a lord H. E. költeményeit valóban író költő énjét. Ez utóbbi, nyelvben és grammatikában láthatatlan, ám a versek poétikai felszerelésében megmutatkozó költői én aztán ironikus helyzetbe sodorja ama nemes angliai urat, aki – talán távol Angliától – angliai képeket fogalmazgat majdhogynem csak magának. El lehet képzelni ezt a nemes urat, Szegedi-Szabó Béla tesz róla, hogy elképzelhető legyen, ugyanakkor megmosolygásra érdemes, de jóváhagyásra is. Itt, ebben a jelentésbeli fordulatban, vagyis a megszólalás ironikus helyzetében látszik meg Szegedi-Szabó versein, hogy poétikáját tudatosan építette fel, minden bizonnyal már a modernitás utáni versbeszéd tapasztalatának birtokában. Valóban két költői én mutatja meg magát *Lord H. E. költeményeiben*, egy elképzelt és minden bizonnyal csak a talált versekben létező költői én, és még egy, amely mindezt megformálta és kidolgozta. Ebből a nézőpontból Szegedi-Szabó verseinek motívumai, a középük sorolt műveltségi anyag is más megvilágításba kerül. Már nem a közvetlen tapasztalat vagy a közvetett élménykör nézőpontjából mutatja meg magát, hanem – némi fenntartással – egy posztmodernnek mondható poétika jegyében, amely poétika különös viszonyulást alakított ki a múlt költészetével, a volt poétikák világával. Úgy törli el azokat, hogy közben fenn is tartja érvényüket. Az angol lord verseit írva Szegedi-Szabó valami sajátot is kifejezett, és ez a saját nem feltétlenül életemény és tapasztalat, sokkal inkább a költészetben, ezzel együtt a mitológiában, az irodalom és a művészet múltjában való jártasság. Különös, de Szegedi-Szabó másnak kölcsönzött, vagy mástól kölcsönvett versei mutatják meg, hogy alapvető lírai élmények, amilyen a szerelem, a halál, az elmúlás, az emlékezés, a szomorúság még mondhatók, csak másképpen, nem úgy, ahogyan az elődök tették – ironiával és valami belső bizonytalansággal. A Thészeusz alcímet viselő *Miben is hibetnék...* című és kezdetű vers egyetlen sora ad kulcsot

a megkettőzött költői én beszédhelyzetének megértéséhez: „A labirintus titka: saját homályunk.” A labirintus a költészet múltja, vele együtt a történelem és a mitológia, ezzel együtt az elképzelt és a valóságos életrajz, amelyben nincs Ariadné, van azonban homály, angliai esős homály, kertek árnyai, a ködös tenger, minden, ami a létezés homályát mutatja meg. „Így éltek ők: a *tiszták*, / Mindig esőszagúan a kertben, / Halványkék ködök messzi füstjében” – áll lord H. E. utolsó feljegyzésében.

A kötet *Kövek* című második ciklusa közelről emlékeztet Vasko Popa kavics-verseire. Az összesen tíz azonos című verset tartalmazó ciklus a vízbe dobott, a talp alatt csikorgó, az idő által simára csiszolt kő világát emeli a költői kép szintjére, az előző ciklustól eltérő poétikai eszközökkel, kevesebb tömörítéssel, kevesebb játékosaggal és kevesebb nyelvi leleménnyel.

Szegedi-Szabó Béla

Bora volt neki...

Marcus Aurelius

*Bora volt neki jó,
Szerelme elég,
Tört szárnyú papagája,*

*Csokorba köthette volna
Mind, mit buján tenyésző
Kertje adományozott.*

*Szemirámisz függőágyai
Lengtek lágyan
A tenger azúr-pajzsa előtt.*

*A Császár a koldusokat nézte.
Ujjával arrébb pöckölt egy bogarat.*

Jung Károly két új könyve

Jung Károly: *Sokarcú néphagyomány. További magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008

Jung Károly: *Tanulmányok a Mátyás-tradíció délszláv kapcsolatairól.*
– *Déli szláv Mátyás-énekek és Mátyás-mondák eredetiben és magyar fordításban.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008

Egy már nem is olyan „Jung” két újabb könyve jelent meg Újvidéken. Minthogy ott még olykor, régi jó szokás szerint, feltüntetik a szerző korábbi műveit is a könyv fülén, megtudhatjuk, hogy az utóbbi harminc évben több mint tíz „néprajzi munkát” adott ki: monográfiákat, illetve tanulmányainak tematikus gyűjteményeit. Ezen írások általában a vajdasági és magyarországi folyóiratokban (stb.) már korábban is megjelentek. Az összegyűjtött írásokat azonban eddig csak Újvidéken adták ki, ami azért is öröndetes tény, mivel más módon senki sem tudná ezeket egyetlen könyvtárból kikeresni. Ráadásul Jung a kötetekben újraközléskor kiegészítéseket szokott adni, nemegyszer valóságos újabb cikket.

A szerző tematikája és módszere régóta közismert és bevált: egy-egy folklór téma nyomába ered, rendkívül precíz, mindenre kiterő figyelemmel. Mind tárgyköre, mind ismeretanyaga magyar és délszláv jellegű. Minden könyvében találunk meglepő adatokat, mások által nem ismert szerb, horvát (stb.) publikációkat. (Magyarokat is.)

Noha évtizedek óta egyetemi oktató, akinek tehát mintegy második feladata a tudományos kutatás (és ő voltaképpen ezt első feladatának tekintti, más feladatokat igencsak elhárít magától) – azért nem felejthetjük el, hogy nem is olyan könnyű öntörvényű és egyszemélyes kutatóintézetként működni. Noha egyedülálló magánkönyvtárt gyűjtött össze, és alaposan ismeri az újvidéki Matica könyvtárát meg a magyar néprajzi intézményeket, a magyar publikációkról pedig rendszeresen tőle hallunk először – imponáló, hogy egymaga többet (és jobbat) publikál, mint néhány intézmény folkloristái. Persze, ehhez az is kell, hogy immár évtizedek óta gyűjti témáihoz a megfelelő adatokat, és akkor ül neki megírásukhoz – ha erre felkérlik, és ha összegezhető eredményekig jutott.

A mostani tanulmánykötetben 14 „további” és „egybevető” dolgozat hiedelmekkel és forrástörténeti adatokkal foglalkozik. A Mátyás-jubileum miatt is tanulságos Hunyadi János származástörténetének legújabb (de nem új) délszláv említései alapján írott áttekintése. Osztozunk véleményében: egyre kevesebben értenek ez érdekes témához! Szerencsére tudok olyan tárgyú megjelenendő írásokról, amelyek ide kapcsolhatók.

Alighanem a szerző is a legtöbbször értékeli a kötet első négy (öt) tanulmányát, amelyben a „rituális nevetés” megnyilvánulásaként foglalkozik nemcsak a (*Béla király és Bankó leánya*) széphistóriával, hanem a disznótor, a betlehemes játék, a húsvéti szokások „szertartásos” nevetési mozzanataival. Így, együtt olvasva a tanulmányokat, igazat adhatunk a szerzőnek: fel kell tárnunk az ilyen – eddig így össze nem kapcsolt – mozzanatokot, minél többet, annál jobb. Azután a kutatás második fázisa az lesz, hogy ezeket rostálni kezdjük, illetve egy-egy témához további (akár régies-régi) szakirodalmat említhetünk.

Minthogy éppen fél évszázada jelent meg, újfent megemlítem, hogy „a lány, aki harcolni megy” témáról a portugál Fernando de Castro Pires de Lima éppen fél évszázada tette közzé disszertációját (*A mulher vestida de homem* [Coimbra] 1958) – amely a hírekkel ellentétben nem komparatív monográfia, hanem az ide tartozó témájú portugál románcok szövegelemzése. Éppen ezért jó lenne belepillantani!

Jung a „rituális nevetés” teóriáját Propptól veszi, és szerencsés módon ismeri Propp kis komikum-könyvét (amely szerbül is olvasható). Természetesen nem bocsátkozik az ókortudományi és mitológiatörténeti részletekbe. Említi viszont Georges Devereux Baubó-könyvét is – amely pedig horvátul olvasható. Ezért írom ide, hogy nemcsak a szovjet ókortudomány foglalkozott a „nevetés” problémakörével, hanem Propp más műveiben is (például az agrárünnepekről írván) idéz fontos adatokat. Ezekre utal a D. Sz. Lihacsov és munkatársai (A. M. Pancsenko és N. V. Ponürko) által készített áttekintés (*Szmeň v Drevnyej Ruszi*. Leningrad, 1984), amelyből ismételtelen kiderül, hogy az orosz filológusok kiindulópontja egykor J. P. Schmid *De risu paschalis* dolgozata (Rostock, 1847) volt. A beláthatatlan gazdagságú témáról minden tanulmányt nagy „örömmel” üdvözölhetünk.

Jung olvasottságára jellemző, hogy Bíborbanszületett Konstantin közzismert könyvében (a 29. fejezetben) felfedezi a „forgandó szerencsén” nevető elfogott ellenséges uralkodó történetét. Ehhez is kapcsolja egy ruszin Mátyás-monda hasonló mozzanatát. Tökéletesen igaza van az összevetésben. Ám a bizánci szöveg Szultánja azon nevet, hogy forog a kerék. (Ez a „forgandó szerencse” – *rota fortunae* – világszerte ismert mozzanata.) Mátyás király viszont azon nevet, hogy a lovak csak az első kereket húzzák, a

hátsó kerek mégis követik ezt – ő kényszerből megy „kivégzésére”, végül elpusztított ellenfele viszont a saját akaratából. Ami azért másik motívum: „sógora” az előbbinek.

A tavalyi Mátyás király évben természetes volt, hogy a délszláv (illetve ide kapcsolható) szövegek kétnyelvű antológiája megjelenjen magyarul. Mégsem ünnepi semmitmondás ez a kötet, mivel Jung itt is gondos szövegkiigazító munkát végzett. Ám a kötet első, nagyobbik fele nem antológia, hanem itt is a szerző (legalább öt) tanulmányát hozza, amelyek témái Mátyás királyhoz köthetők.

Köztük a legérdekesebb a legelső: a királyválasztáskor a feldobott korona a gyermek Mátyás fejére száll. Már maga az erről szóló eredeti dolgozat is igazán kiérlelt munka, ezt azonban egy nyomtatott íves kiegészítés követi, amely a Mátyás folklór egészének általam ismert egyik legjobb áttekintése. Különösen megszívlelendőek a horvát folkloristák eredményeit bemutató részek. Örök kár, hogy ez az áttekintés nem hangzott el például a 2008 májusában éppen egyetemünkön tartott nemzetközi Mátyás király konferencia (mondjuk így) „folklór-szekciójában”. Mátyás király lustáiról, a budai kutyavásárról, a Veresmart helynév eredetéről, gróf Brankovics György *Krónikájáról* (megint stb.) is élvezetes írásokat olvassunk (ismét). Jung külön tárgyalja azt a történetet, amely szerint a magyar Szentkorona tetején azért ferde a kereszt, mivel amikor Mátyás fejére szállt a korona, akkor csapott oda az ifjú.

Jung kimeríthetetlen anyagismerete segítségével a legegyszerűbb történetnek is minden apróságát firtatni tudja. Ezt a módszert oly tökélyre fejlesztette – hogy mások legtöbbször nem is versengenek vele. Pedig mindenki csak nyerne, ha mások is művelnék az ilyen „egybevető magyar folklór filológiát”.

Végül egy öröndetes és egy kevésbé öröndetes körülményt említek.

Csak örülünk annak, hogy Jung Károly is és más vajdasági hungarológusok is olyan szívósan mindmáig mindig elérték azt, hogy tanulmányaikat megjelentessék. Remélem, ez folytatódik. A Mátyás király kötet bemutatója a belgrádi magyar nagykövetségen volt, és nyilván pénzt is biztosítottunk a kötet megjelentetéséhez is. Ez így van rendjén.

Aminek kevésbé örülünk – az ilyen könyvek hozzáférhetetlensége. Háromszáz példányban jelent meg ez a két kötet is. Ami kevés már ahhoz is, hogy a vajdasági magyar iskolák könyvtáraiba eljusson. Magyarországra pedig nyilván alig jut pár példány. Pedig Jung Károly e könyvei is még a „szélesebb érdeklődői kör” számára is érdekesek.

Aki maga nem tudja megvenni – sosem fogja látni e friss és kitűnő könyveket.

Egyébként azt is el tudnám képzelni, hogy eddigi tanulmányköteteiből nálunk adnának ki egy válogatott kötetet, a tárgyában vagy módszerében legtanulságosabb írásokat kötve egy csokorba. Az pedig túl szép lenne, hogy szerbül is megjelenne tanulmánykötete. Nem akarok ünneprontó lenni, ám könnyen elképzelem, hogy délszláv–magyar kutatásainak eredményeit magyarul nem tudó kollégái nem is ismerik – érdekük szerint.

Elhangzott 2009. május 5-én az ELTE BTK Folklore Tanszékén megtartott könyvbemutatón, Budapesten.

Énsöly Kinga: Baba

Folklóralkotások az ezredfordulón

*Vajdasági történetek Mátyás királyról. Szerkesztette és a bevezetőt írta
Raffai Judit. Forum, Újvidék–Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka, 2008*

Érdekes és hasznos kiadvány jelent meg a múlt év végén, olyan munka, amely folklóralkotások továbbélésének a kérdéskörét mutatja meg az ezredfordulón. A huszadik században több alkalommal is eltemették a népköltészet különböző műfajait a szakemberek, meggyőződéssel állították, hogy azok végérvényesen elvesztek a közösség emlékezetéből, ezzel szemben a hagyomány ismételt felfedezéséről, helytel-közzel annak átértékelésével szembesülünk. A vajdasági magyar folklórkutatás még nem vizsgálta az itteni magyarság tömegkultúráját alakító folklorizmusokat, pedig nem lenne érdektelen, ha megvizsgálnánk, honnan merítenek a különböző fesztiválokon, versenyeken bemutatkozó együttesek, milyen kisugárzása van a Durindónak, a Gyöngyösbokrétának, a mesemondó versenyeknek, táncháztalálkozóknak, a MÍRK-nek egy kisközösség művelődési életére. Mi motiválja a tájházaink alapítóit, hogy megőrizték leltűnt világunk tárgyait.

Ennek a kérdésnek a továbbgondolására is jó a Raffai Judit által gondosan megszerkesztett könyv, mert az tükörképet tárt elénk arról, hogy milyen formában és mennyi maradt meg az ezredfordulóra a vajdasági magyar népköltészetből, még akkor is, ha a néphagyománynak egyik apró részletével foglalkozik a munka, a Mátyás király nevével kapcsolatba hozható prózai epikai műfajokkal. Azok az általánosítások, melyek elmondhatók a Mátyás-hagyományról, meggyőződésem, valamennyi prózai folklórműfajra érvényesek.

Raffai Judit a reneszánsz év kapcsán azokat a Mátyás királyról szóló mondákat, meséket, anekdotákat gyűjtötte egybe, melyeket a huszadik század utolsó évtizedeiben, illetve az ezredfordulón jegyeztek le az itteni kutatók. A kötetben olvasható a Vajdasági Néprajzi Atlasz szöveggyűj-

teményének anyaga, valamint a budapesti Hagyományok Háza és a Kiss Lajos Néprajzi Társaság által 2002–2003-ban szervezett kutatás Mátyás királyra vonatkozó szövegei. A kötet előszavában ugyan az olvasható, hogy az utóbbi harminc év gyűjtéseiből válogatott a szerkesztő, az időhatár eltolódása a temerini gyűjtésnek köszönhető. Badó János történeteit Csorba Béla 1983-ban jegyezte fel, a kiváló mesemondó tíz meséjének a hőse volt Mátyás király. Ezek többsége az év végén megjelent könyvben olvasható először, amelyben ötvenhárom szöveg olvasható Vajdaság húsz településéről.

Az nem derül ki az előszóból, hogy a Hagyományok Háza milyen kutatóponton gyűjtötte a prózai epikus műfajokat, a könyvből viszont arra következtethetünk, hogy Vajdaság valamennyi régiójában megfordulhatott a munkacsoport. A kötethez kapcsolódó jegyzetekben arról kapunk pontos képet, hogy az egyes típusokat korábban hol és mikor gyűjtötték össze a kutatók, azokat hol publikálták. Talán nem terhelte volna meg a könyvet, ha esetleg a szerkesztő azokat a mesetípusokat is felsorolta volna, melyek napjainkban kiszorultak a néphagyományból.

Mátyás alakját az évezred utolsó évtizedében Bácskában, Bánságban és Szerémségben is ismerték. A szövegek között nincs lényeges eltérés abban a tekintetben, hogy azt a tömbben, illetve a szórványban jegyezték-e le, azok minősége kizárólag az adatközlő tehetségétől függött, jó adatközlőt nem kis szerencsével a huszadik század utolsó évtizedeiben több helyszínen is találtak a folkloristák.

Mátyás királyról szóló történeteket, a XIX. század végétől, amióta szervezett népköltészet-kutatással foglalkoznak ezen a tájon, folyamatosan gyűjtöttek vidékünkön. Alakja igen népszerű volt a vajdasági magyar néphagyományban. Az összegyűjtött és katalogizálható prózai szövegek tíz százaléka kapcsolatba hozható a királlyal. Raffai Juditnak, aki elkészítette az eddigi összegyűjtött vajdasági magyar népmesék besorolását, pontos rálátása van ezekre a narratívákra. A kötet előszavában ismerteti azt a műfaji sokszínűséget, valamint azokat a problémákat, melyek ezekkel a szövegekkel kapcsolatosak, ugyanis azt, hogy azok egy része a népmesék, illetve a történeti mondák közé sorolhatók, de nem tekinthetünk el a beugratásos tréfáktól sem. Erre a sokszínűsége utal a könyv címe is, amely az olvasónak történeteket kínál, nem kizárólag meséket, illetve történeti mondákat.

Mint már korábban utaltunk rá, a XIX. század végétől vannak szövegeink arról, miket meséltek ezen a vidéken Mátyás királyról, elsősorban Kálmány Lajos gyűjtései figyelemre méltóak. Az ötvenes évektől Penavin Olga és tanítványainak közleményei abból a szempontból is érdekesek, mert azokból a hagyomány továbbéléséről kapunk adatokat. A XIX. század

zad végén, illetve az ötvenes években följegyzett történetekben több volt a tradicionális elem, mint napjainkban. Ebben az időben tudtak még arról, hogy a befagyott Dunán választották királlyá Mátyást, hogy a törökökkel csatázott, ismerték halálának körülményeit. Itt jegyezzük meg, hogy a huszadik század fordulóján szabadkai bunyevácok körében még Blaško Rajić feljegyzett olyan hőséneket, mely Mátyás királlyá koronázását beszélte el. Nekem viszont Geza Mačković csikériai adatközlő, aki 1917-ben Szabadkán született, 2002-ben a Dojcsin Petárról szóló népballadát mondta el, a dallamát már nem tudta. Geza Mačković, aki igen tájékozott volt a magyar történelem terén, a negyvenes években magyar mezőgazdasági iskolába is járt, a vajdasági és szabadkai magyarok körében közkedvelt Mátyás-történeteket nem ismerte.

Az ő esete kapcsán kell szólnunk a XX. század végi folklóralkotások és nyomtatott szövegek kölcsönhatásáról. A *Vajdasági magyar néprajzi atlaszban* feltüntetett Fehér Árpád csókai adatközlő hivatkozott arra, hogy sok Mátyás-történetet ismertek, azokat a második világháborúban használt tankönyvekben olvasta az iskolában. Ennek a kijelentésnek a kapcsán jegyzi meg a kötet szerkesztője, hogy az újabban gyűjtött szövegek legtöbbször az iskolában tanult mesék, mondák folklorizálódott variánsai. Ez csak részben van így. Azok a mesemondók, akik a két világháború között jártak iskolába, magyarul nem tanulhattak, Mátyásról nem is hallhattak tanulmányaik során. A vajdasági magyarság olvasottságáról kevés felmérés készült. Horváth Mátyás végzett ilyen jellegű kutatásokat a múlt század nyolcvanas éveiben. Eredményei igen lesújtóak voltak a közép- és általános iskolások olvasmányélményei kapcsán. Nem hiszem, hogy a korábbi időszakban kedvezőbb volt a helyzet az itteniek olvasási kultúrájában. Az iskolai tananyag meghatározó szerepét azért sem szabad túlértékelnünk, mert Kraljević Marko hőstetteiről alig találtak folkloristáink értékelhető adatokat. Az Ero és a kádi mesetípusokkal is találkoztak iskoláztatásuk során a vajdasági magyarok, ezek a történetek is hiányoznak a vajdasági magyar néphagyományból.

A Mátyás-hagyomány továbbélésében három mesetípus: a Mátyás király és a kolozsvári bíró MNK 921G*, Mátyás király és az öregember NBK 921V* és a Cinkotai kántor AaTh 990 esetében föltétlenül számolnunk kell a tankönyvek hatásával. Az előbbiből hat, az utóbbiból négy, a furfangos kántor alakjáról két változat olvasható a gyűjteményben. E három mese mellett a Kakas elosztása ATU 1533, valamint a Mátyás király vendégségben MNK 921VI* típusokat mondták el több variánsban. A két utóbbi elterjedésében a szóbeli közvetítésnek volt meghatározó szerepe. Amolyan tantörténeteknek tekintik ezeket mifelénk, nevelő célzattal mesélték, me-

sélik. Az iskolai tankönyvek mellett a XX. század második felétől a rádió és a televízió is hatott a néphagyományra. A Mátyás-történetek népszerűsége ezzel a két médiával is kapcsolatba hozható.

A *Vajdasági történetek Mátyás királyról* című könyv arra is felhívja a figyelmünket, hogy hasznos lenne kiadni valamennyi eddig összegyűjtött meseanyagot pontos besorolással, a rávonatkozó jegyzetekkel együtt, lehetőség szerint hangzó anyaggal. A népdalok mellett, melynek ötödik kötete mostanában jelent meg, a prózai epikus műfajokból van a legtöbb szövegünk, hasznos lenne belőlük hasonló korszerűen megszerkesztett köteteket közreadni. Emellett a gyűjtést is népszerűsíteni kell, még akkor is, ha többnyire csak a történetek vázára emlékeznek a megkérdezettek.

Énzsöly Kinga: Lány

Képek mozaikkockákból

Major Nándor: *Szerbia Milošević után I–III.*
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006–2008

1.

Számos kérdés vetődik fel legtermékenyebb közíróknak, Major Nándornak a *Magyar Szóban* hetente és egyben több magyarországi lapban szinte heti rendszerességgel megjelent cikkeinek most három kötetre kikerkedett gyűjteményével kapcsolatban. A legelső: életművé állhatnak-e össze ezek a hetente megjelenő írások? Major rendkívül termékeny közíró. Tevékenységének méretéről még közvetlen ismerőseinek sincs teljes képe. Sokan felfigyeltek a *Magyar Szóban* megjelent cikkeire, de kevesen tudják, mennyit írt a magyarországi lapoknak, még kevesebben, hogy a titói Jugoszlávia felbomlása előtt rendszeresen írt a boszniai *Nedjeljának* és a horvátországi *Danasnak*. Most ez a termékeny közíró a mérlegkészítés szakaszában van. Reméljük, nem az élettől való búcsúzásnak, a munkálkodás lezárásának, az öregedés már nem reménykedő, hanem csak emlékező búskomorságának a hangulatában, a megpihenés körülpillantásának szándékával. Ennek a mérlegnek fontos része ez a három kötet. És innen a kérdés: az életmű része és milyen része lehet az, ami az ilyen rendszerességgel megjelent cikkekből áll össze. Ami a publicisztikával foglalkozó ember minden örök dilemmájához kapcsolódik: van-e, lehet-e valami tartós érték a napi aktualitáshoz ilyen szorosan kapcsolódó írásokban? Mert ha igaz – és sok tekintetben igaz – a legismertebb újságírónak, Walter Lipmann-nak a megállapítása, hogy nincs régibb egy tegnapi újságnál, akkor mi lehet az, ami ezeknek az írásoknak tartós értéket ad?

A másik kérdés, ami okvetlenül felvetődik ezeknek az írásoknak a gyűjteményével kapcsolatban: teljes képpé állhatnak-e össze azok a mozaikkockák, amelyeket egy-egy ilyen írás jelent. Mert az nyilvánvaló, hogy a cikkek egymás mellé állítása a dolgoknak, eseményeknek, helyzeteknek

egy folyamatát érzékelteti. De még akkor is megmarad a kérdés: az ilyen mozaikokból, ha éppen úgy akarjuk, foszlányokból, teljes képet kapunk-e arról, mi történt napjainknak egy-egy problémájával, történéseivel kapcsolatban? A három kötet értéke abból adódik, hogy Major mindezekre a kérdésekre igennel válaszol. Háromkötetes cikkgyűjteményéből nemcsak a jövő történészei láthatják teljes egészében, mi is történt ebben a korszakban, hanem mi is úgy olvashatjuk egymás mellé állítva az annak idején ismert és ismeretlen cikkeket, hogy teljes képet kapunk életünk e szakaszáról, arról, mi is történt velünk ebben a mozgalmas korszakban.

2.

Régóta tudjuk, hogy a titói Jugoszlávia felbomlásával kapcsolatban nem az a kérdés, hogy Major mit és mennyit tud, hanem az, hogy abból, amit tud, mennyit hajlandó elárulni nekünk, mennyit hajlandó megosztani velünk. Mert kétségtelen, hogy Major, aki évtizedeken át fontos, sőt a sorsdöntő napokban központi helyet foglalt el a vajdasági vezetésben, nemcsak bennfentes szemlélője, hanem aktív és közvetlen részese a viharos eseményeknek. Még mindig adósunk, vallania kellene életének erről a legaktívabb, nyugodtan mondhatjuk, számára történelmi szerepet biztosító korszakáról. Most ez a három kötet némileg kárpótol bennünket. Mert megmutatja, mire képes egy ember, aki egykor részese volt az eseményeknek. Akkor szerzett tapasztalatait, ismereteit újabb tájékozottsággal párosítva arra vállalkozik, hogy megmagyarázza, megértesse velünk a szemünk láttára lejátszódó eseményeket, lehetővé tegye számunkra is, hogy bepillantsunk a kulisszák mögé, felfogjuk az események mozgatórugóit, megértsük a személyeket és cselekedeteiket.

Néha – sajnos nagyon ritkán – meglep bennünket, hogy az a cikkíró, akit úgy látunk magunk előtt, mint intenzív újságolvasót, még mindig olyan ismeretségi körrel, közvetlen tájékozódási lehetőséggel bír, hogy az egyszerű újságíró, újságolvasó számára elérhetetlen közvetlen értesülések birtokába jusson. Nemcsak Ivanov akkori orosz külügyminiszter 2000. évi belgrádi látogatásáról lehetnek közvetlen értesülései, hanem Perišić tábornoknak, a Kis-Jugoszlávia akkori vezérkari főnökének véleményéről is ezzel a megjegyzéssel számolhat be: „e sorok írója tanú rá”. Elárulva, leleplezve, hogy a történesekkel kapcsolatban vannak közvetlen, a múltbeli fontos politikai szereppel kialakított ismeretségi körből szerzett – az újságírói zsargonban – exkluzív értesülései is.

Az egybegyűjtött írásk szemponyjából azonban talán még ennél a közvetlen értesültségnél is fontosabb, hogy a múltban játszott élvonal-

beli politikai szerep Majort képesíti arra, hogy ismerje a ma történéseinek előzményeit, gyakran személyesen is ismerje azok szereplőit, és ily módon felismerje a mozgatóerőket, s könnyebben-jobban megértse az eseményeket és azok szereplőit is. Ehhez társul az a Major, aki tudatában van annak, hogy az információbőség mai korszakában is sokat kell híreket hallgatni, újságot olvasni ahhoz, hogy az ember egy-egy fontos mozzanatnak a birtokába jusson. És mindezt kiegészíti az a Major, aki napjaink legfontosabb folyamatairól, jelenségeiről a legtöbb könyvet olvasta el, hogy a tudományos eredmények birtokában is kereshesse a mai történések igazi hátterét. Amit még csak azzal kell kiegészítenünk, hogy amikor a mai vajdasági magyar politizálásról ír, akkor nem az események aktív részvevőjeként, hanem véleményével ezt a politikát befolyásoló emberként szól hozzánk.

3.

A mozaikkockaként felfogott Major-cikkekből összeálló képek közül eggyel kell kissé részletesebben foglalkoznunk, a három kötetnek legigazibb – a három kötet címét is megadó – témájával: Szerbia helyzetének alakulásával Milošević bukása után. A kötetbe foglalt írásokról joggal állapítja meg az I. kötet előszava: „Végignézve rajtuk, akár naplószerű feljegyzéseknek is tetszhetnek a Milošević bukását követő évek szerbiai politikai fejleményekről.” És az írások egymás mellé állításával kialakul a Milošević bukása utáni három korszak képe. Az első korszakban maga a – majori minősítésben – bicegő fordulat, vagyis annak képe, hogy mi is vezetett Milošević bukásához, hogyan fejthető meg ennek a bukásnak a titka, majd az elég bizonytalanul összeálló és a belső ellentétekkel majdnem lépésképtelenné tett új hatalom kialakulásának képe. A második korszakban Koštunica elnökösködése idejének képe. A kormány tehetetlenségének kialakulásával, a Koštunica–Đinđić-ellentéttel, a miloševići korszakban létrejött – majori minősítésben – „kriminalizálódás” folytatásával, a hágai nemzetközi bíróság iránti ellentmondásos, tarthatatlan viszonnal, Aleksandar Karadžević iránti magatartással. Azzal az egész képpel együtt, ami a Major által részeg hajóhoz hasonlított föderációról kialakul. Hisz e föderáció alkotmánya „saját magával sincs összhangban. A szerbiai köztársasági alkotmány viszont nincs összhangban a föderáció alkotmányával, mert a föderáció alkotmánya előtt s nem utána szavazták meg, miként normális esetben történt volna. A föderáció törvényeinek nyolcvan százaléka nincs összhangban a föderáció alkotmányával. Szerbia törvényeinek ugyancsak nyolcvan százaléka került ellentétbe a (szerbiai) köztársas-

sági alkotmánnyal. Ugyanennyi köztársasági törvény ütközik a föderáció alkotmányának rendelkezéseivel”. Majd a harmadik korszak – Koštunica miniszterelnökösködésének ideje –, amikor mindez folytatódik.

Az ily módon kialakult kép a háttere a szereplők arcképcsarnokának. Elsősorban a két főszereplő képe felnagyított. Koštunica, aki „konzervatív felfogású, a szerb nacionalista eszmék és az ortodox keresztény értékek mellett elkötelezett politikus”, „Orbán Viktor szerbiai pandanja”. És Đinđić, akinek nemcsak meggyilkolásáról ad képet, hanem szembeszáll a mítoszteremtés mai kísérletével is. Emlékeztetve nemcsak arra, hogy Đinđić is ökröt sütött Karadžićtyal, hogy ő tagadta meg Mladić kiadását Hágának, hanem arra is, mennyire téves volt álláspontja Kosovóval kapcsolatban. „Hovatovább a halálát megelőző két-három hónapban az volt a benyomásom, hogy Đinđić politikailag válságba került, és fordulat ígérkezik politikájában. A fordulat első jelét 2003 januárjában észleltem.” E két főalak mellé még sok szereplőnek a képe kerül ebbe az arcképcsarnokba. Szinte felsorolni is sok: – a „jelentkezés” sorrendjében – Drašković, Perišić, Ilić, Babić, Stambolić, Čanak, Pavlović, Milutinović, Jovanović, Dinkić stb.

A főkép mellett azonban rendkívül éles kontúrokkal összeáll még néhány kisebb kép is. Montenegró és Kosovo helyzete alakulásának képétől a boszniai helyzet képén át egész a vajdasági magyar politika alakulásának képéig.

4.

A mozaikkockákat jelentő cikkek zömét a *Magyar Szó* közölte. A szerző és a szerkesztő szinte változatlanul – csak a nyilvánvaló elírások kijavításával – vette át a könyvbe ezeket a cikkeket. Nagyjából a megjelenés időrendi sorrendjében. Ez a sorrend csak akkor változott, ha két tematikailag egymáshoz tartozó, de megjelenésben egymáshoz közel álló cikket kellett egymás mellé állítani. Emellett bizonyos csoportosítást jelentett az is, hogy a szerző a politikában bekövetkezett fordulatok alapján külön címmel ellátott fejezeteket próbált kialakítani. (Az I. kötetben négy, a II. kötetben két, a III. kötetben három ilyen fejezet van.) Ezeket az írásokat a szerző azzal kerekítette ki, hogy egy-egy fejezetbe a megfelelő helyre beiktatta az időrendben akkor elkészült, de sehol meg nem jelent írásait. És a végén, hogy a képen az utolsó simításokat is elvégezze, Háttér fejezetcímmel a III. kötethez csatolta a 2000. december 6-a és 2006. február 25-e között írt, zömmel meg nem jelent összefoglaló jellegű írásokat is.

A *Magyar Szóban* megjelent cikkeket jól kiegészítik a magyarországi lapokban közölt írások. (Az *Élet és Irodalom*ból 22, a *168 Órából* 18, a *Népszabadságból* tíz ilyen cikk került a kötetekbe. Ezenkívül egy-egy cikk a *Magyar Hírlapból* és az *Egyenlítő* című folyóiratból. Ez az utóbbi kínálja annak reményét, hogy Major nem az ilyen tevékenységtől való búcsúzás jeleként foglalta össze a munkásságát, ugyanis a III. kötet megjelenése után közölt egy Major-cikket a mostani Cvetković-kormányról.) Ezek az írások azzal tárgítják a szerző lehetőségeit, hogy nagyobb terjedelem felkínálásával alkalmat adnak a részletesebb és átfogóbb összegezésre is. Itt kell szólnunk a szerző és a kötet egyik érdeméről. Szinte hihetetlen: sok helyen megjelentek írásai, s szinte nincs ismétlés a kötetekben. A tények azonos rögzítésén kívül (még ez sem gyakori, hisz a cikkek más-más témáról íródtak) a cikkek mindegyike más megközelítést, más hozzáállást, ilyen vagy olyan kiegészítést ad még ott is, ahol ugyanazt a témát taglalják. Mintha Majorra mégis hatott volna Lipmann: a tegnap leírtat ma már nem szabad megismételni, még akkor sem, ha ugyanarról szólnak.

A három kötet által felölelt időközt (az írások végén az első dátum 2000. október 12., az utolsó pedig 2008. június 20.) illetően pedig csak annyit mondanék el, hogy ez az időszak hozott némi változást. Az I. kötet előszava szerint két kötet megjelenését tervezték, s csak a munka közben derült ki, hogy – a később megjelent írásokat is figyelembe véve – az anyag három kötetben is alig fér el. Azonkívül, hogy megváltozott a szerkesztő (az első két kötetet Buzás Márta szerkesztette, a harmadikat pedig Bordás Győző), a szerkesztési koncepció és hozzáállás nem változott, és apróságokat leszámítva (például, hogy az első kötet még Thaqit ír, a második pedig Taqit, amely bizonytalanság abból ered, hogy az albán vezető nevében van egy olyan betű, amelyet a magyar ábécé nem ismer) más sem. Majornál is csak némi változást észlelhetünk. (Kezdetben még „e sorok íróját” emlegetett, a későbbi kötetekben áttért a „szerintem” vagy „az én értékelésem szerint” megfogalmazásra.) A majd nyolc év írásai egésszé álltak össze.

5.

„Bálint Istvánnak, tisztelettel, barátsággal, Major Nándor, Újvidék 2006. május 25-én” – így dedikálta nekem első kötetét Major. Ez a „tisztelet, barátság” elsősorban a nemzedékünk szolidaritását fejezi ki. A mi nemzedékünk – az 1950. évi emlékezetes Híd-szám nemzedéke – igazi háborús nemzedék, nem pusztán évfolyamtársakat jelent, hisz a háborús évek miatt az 1926-tól 1932-ig terjedő évfolyamokat öleli fel. Ez a nemzedék, a később erősítésként hozzá csatlakozó – az említett Híd-szám

idején mindössze tízéves – Új Symposion-nemzedékkel együtt becsülettel teljesítette kötelességét a vajdasági magyarság iránt. Részben kísérletként-próbálkozásként, részben eredményként az irodalomba emelte mindazt, amit az európai modern irodalom és művészet meghonosított. Az irodalomtörténetben végrehajtotta azt a forradalmi fordulatot, amely biztosította a modern irodalom helyét a magyar irodalomtörténetben. Múltunk feltárásában – a vajdasági magyarság irodalomtörténetének megalkotásától az itteni néphagyomány összegyűjtésén és e tájnak, köztük Szerémségnek a magyar kultúra és műveltség történelmében elfoglalt helyének tudatosítán át egészen Kalapis háromkötetes *Életrajzi lexikon*áig – nagy munkát végzett.

Kár, hogy nem viseltünk gondot arról, hogy ezek a vívmányok meg is rögződjenek a Kárpát-medencei magyarság köztudatában. Ennek a korszaknak a szellemtörténetét Vajda Gábor írta meg. Kétségtelenül hatalmas és minden elismerést megérdemlő munkát végzett. Ő azonban – részben a két fenti nemzedékkel való szembenállásának, de még inkább ideológiai és egyéb hatásoknak a következményeként – abban a korszakban inkább a történelmileg zsákutcának bizonyult titói időszak hatását kereste és látta. Így koncepciója nem az volt, hogy bemutassa a vajdasági magyarság történelmének soha vissza nem térő pillanatát: azt a korszakot, amelyben a nemzetnek ez a része akkor a magyarság élvonalát jelentette, és Európát képviselte az egész Kárpát-medencei magyarság számára.

Valószínű, hogy e korszaknak ilyen koncepciójú történelmét már senki sem fogja megírni. De nemzedékem Major könyvével legalább egy feladatát maradéktalanul teljesítette. Olyan könyvet adott a jövő történészeinek a kezébe, amelynek alapján képet alkothatnak, megismerhetik azt a korszakot, amelyben mi éltünk. Az már csak ráadás, hogy közben mi is elgondolkodhatunk mindazon, ami velünk ebben a korszakban történt, levonhatjuk a tanulságokat, és felvértézhetjük magunkat mindennel szemben, ami a jövőben károsan befolyásolhatja hozzáállásunkat világunk és korunk kérdéseihez.

Eltérült figurák és plasztikbaba testekbe zárt semmi

Tendencia: mikro-világok teremtése, művészi magánmitológiák

Gyermek-víziók és azok újraalkotása

(Daniela Mamužić és Énzsöly Kinga festményei)

Előzmény

Művészetkritikai munkám során egy olyan, elsősorban a képzőművészeten belül jelentkező újszerű tendenciát kívánok kutatásaim homlokterébe helyezni, amely mindkét ország, Magyarország és Szerbia képzőművészeti életében hasonló módon 1990 után jelentkezett. A két ország fiatal (1965 után született) képzőművészeinek alkotásaiban számos hasonlóság jelentkezik, habár a történeti, politikai és kulturális háttér-, illetve forrásanyaguk nagyon eltérő. Ennek egyik oka lehet, hogy a képzőművészetben, a vizualitásban, a láttatásból adódó művészeti kultúrában '90 után egy igen furcsa helyzet tanúi lehettünk, mondhatni vákuum keletkezett, melyben azonban mintegy láthatatlan energiák összpontosultak és oltódtak bele egy kialakulóban lévő újszerű érzékenységbe. 2000 óta olyan alkotók és művek jelentek meg, akik és amelyek alapján kirajzolódni látszik egy új generációs-regionális-vizuális kultúra. Míg a kilencvenes éveket megelőző időszakban inkább beszélhettünk különféle tendenciákról és irányzatokról, a centrumot meghatározó kanonikus, elit kultúra, illetve a periféria egymástól való elhatárolódásáról, addig a jelenlegi helyzetben mintha ezek elmosódni látszódnának, vagy inkább arról van szó, hogy a már említett újszerű érzékenységben az általános, objektív egy öndefiniáló magánperspektíva felé kezd ellendülni. Vizsgálódásaim során ezért különös figyelmet szentelek a következő kérdéseknek: az emberi test mint legbelsőbb tér vizuális megjelenítése, annak átmenetei a festészettől a performance-ig;

a testkép változásai, a test megjelenítése mint a társadalmi változásokra és azok közvetlen hatásaira való reflexió; a(z ön)pusztításnak kitett test (ön)-reprezentatív felmutatása mint traumatikus sokk; hogyan válik lehetségessé a test társadalmi jellé való degradálása folytán az illegalitás; az illegalitás és a tabu művészeti térbe való emelésének lehetőségei.

Évek óta foglalkoztat a kérdés, hogy vajon a vizuális művészetek nyelve nemzeteken és határokon átívelő-e. A kortárs magyarországi és szerbiai képzőművészeti tendenciák közötti összefüggéseket vizsgálva arra jutottam, hogy amennyiben elemzésük során tekintetbe vesszük egy-egy térség társadalmi, kulturális, szimbolikus sajátosságait, akkor az eltérő térségekből származó műalkotások között ugyan lényegi különbségek tárulnak fel, azonban végeredményben, azaz a képek, illetve művészeti alkotások belső, teremtet terében leginkább hasonlóságokkal, akár kép-nyelvi azonosságokkal is találkozhatunk. Így a régió első-sorban fiatal alkotói között szemlélve egy izgalmas, rendkívül összetett és egymástól is nagyban különböző eredettel rendelkező, de világszerűségének szerveződésében analógiákat mutató vizuális érzékenységről alkothatunk képet.

Jelen szöveg Daniela Mamužić és Énzsöly Kinga alkotásai között feszül.

Szellemi súlypontok

Vannak olyan alkotók, akik ritkán nyúlnak ecsethez, a kép megszületését, vászonra való felvitelét egy hosszú ráhangolódási folyamat előzi meg. Ez a lassú láthatatlan ráhangolódás aztán szétrobban és feszültségként, egy hihetetlenül precíz, végsőkéig feszített belső ívként jelenik meg a vásznon. Daniela Mamužić képei előtt ülve-állva-fekve úgy érezhetjük, rögtön kettéhasad a vászon, megszűnik létezni, és elsietnek a figurái. Mert olyan szituációkat, olyan helyzeteket fest, amelyek nem sokáig tarthatóak. Olyan érzésünk van, hogy alakjai közül sokan nem is szeretnének a vásznon lenni. A festőnő csak a vászonra cibálja, kényszeríti őket, talán ezért ez a hosszú várakozás, a csábításra szánt idő.

Furcsa figurák Daniela Mamužić alakjai, furcsák és mégis hétköznapiak. Furcsán hétköznapiak és hétköznapiságukban furcsák. Ezenkívül sokukban nincs semmi exhibicionizmus, vágy egy képen való szerepléshez, van inkább egyfajta szemérem és alázat, esetleg ellenállás és várakozás, hogy lesiethessenek a képről. E képekről való gondolkodásban sokadszor jelenik meg az a hintajáték-billegés, amely olyan-

nyira jellemzi e képeket, egymásnak feszül rajtuk az akarás és a visszafogottság, az expresszivitás és az absztrakció. A festőnő eltéríti figuráit, egy olyan világot teremtve ezáltal, amelyben találkozik a hatalom, az alkotás, a képpé formálás kényszere az árnyékba húzódással, a gyermeki naivitással és azzal a játékkal, amely intenzívebb mint a képei által megjelenített terek, világok szűkös lehetőségei.

Ehhez képest, de önmagukban is, Énszöly Kinga magyarországi festőnő babalány-, illetve babaképei csak látszólag árulkodnak másról. Nála másként működik az idő, képeiben másként rétegződnek egymásra a dimenziók. Énszöly inkább a felnőttkort „kényszeríti” rá a gyermekorra, mintegy ráklépésben a jelen pillanatot, a tudatos, a világra ráeszmélt felnőtt világot vetíti rá az elmúlt „ártatlan” gyermekorra. Mindkét esetben erőteljesen van jelen egyfajta telített hiányérzet.¹

A nyelv önmeghatározódásának hiányában az értelem kijátssza önmagát, és olyan atmoszférát teremt, amelyben minden mozzanat a hiány kitöltésének irányába mozdul el. És ezen mozzdatok által íródik a lehetétkönnyű remegés, vagy a súlyos gyomortájéki rosszullet, hogy onnan a végtagok felé ringatózzék, vagy rángatózzék. Valami ilyesmi történik a két festőnő képein a figurákkal. Ezek a testek olyan szellemi súlypontokat jelölnek, amelyek egy paradoxonba (amely a vizualitás virtuális és materiális tere közötti fúzióból keletkezik) ágyazódva lesznek mozzdatlanok. És éppen ez a mozzdatlanság (vagy mert valamiféle végelgyengülésben lesoványodott alakok, vagy mert túlsúlyosságukban elmozdíthatatlanok, vagy mert a vászonra kényszerítettek, vagy mert áttetsző időmaszkot viselnek) rejt magában az emlegetett erőt, a kibillenthetetlenséget. Vagy éppen tekintetünkkel szeretnénk megtartani egy-egy testet, hogy le ne billenjen a képről? De hogy is tovább ez-

¹ Miért mondom ilyen hétköznapi furcsán, hogy telített hiányérzet? Azért, mert Daniela Mamuzić vásznain a felnőttkorban megjelenő gyermekkor utáni vágy, a gyermekesség jelenik meg, ez az, amelyet nagy erőfeszítések árán a vászonra cibál, például amikor a vászonzélt öregasszony magához vonja a kép elkészülése közben is oldalra szökni készülő kislányt. Tehát a hiányból fakadó vágy magában az alkotásban jelenítődik meg, és ezáltal telítődik a kép. Így mondhatom, hogy ezek a képek egyben a hiány kitöltésének vágyából fakadó szituációk. Énszöly Kinga esetében a telítettség már eleve adott, amelyet a vásznain megjelenő hatalmas babafejek tekintetében, arckifejezésében, vagy épp kifejezéstelenségében, illetve a babafigurákban mint hiányérzetet jelenít meg. Ezek a babák mintha a rájuk kényszerített felnőttkortól szenvednének. Tehát ugyanaz a helyzet, mint Daniela Mamuzić képeinek esetében, csak Énszölynél egymásra rétegződik, önmagába zárul a kiengesztelhetetlen felnőtt- és gyermekkor.

zel a hintajátékkal? Ezek – és talán nyugodtan élhetünk ilyen zsidbadt szóval – extrém testek, arcok, figurák egy hihetetlenül intim, finoman ködszerű, lényegtelenységükben erőteljes környezetben élők mozdulatlan pillanataikat. De éppen e kettősség által olyan történeteket mesélnek (hallgatásukkal erőteljesen, gesztusba öntve, szoborszerűen), amelyek felfejtésére talán nem is vállalkozhatunk, mert úgy gondolom, egy vizuális mese csakis akkor teremődik meg igazán, ha egyszerre, a pillanatban áthatja összes érzékünket értelmünkkel együtt, egy végtagokat elbágyasztó villanásban, hogy aztán a kép előtt való merengés során bennünk is megszülessen minden ecsetvonás és minden szín, mintha csak egy benső kifestőkönyv teremődött volna előzőleg.

Daniela Mamužić képeinek gyerekkor-ábrázolásai sokszor a felnőtt figurákba ágyazva áttételesen az elmúltat jelenítik meg, de úgy, hogy az szervesen beépül, átalakulva, gyűrődve, fáradva, hadonászva az összes gyerekkor után következő emberi lét minden fázisába.

Daniela Mamužić nagy, kimozdíthatatlan vagy az épp lebegő szellemvékony testjeit, visszafogott és mégis intenzív színvilágú vásznait, valamint a szintén minimális színtechnikát alkalmazó Ęnszöly Kinga félelmetesen nyugalmat árasztó nagy gyermekfejeit nem tudom kihez, mihez kötni, kapcsolni², nincsenek referenciálisan megnyíló pontok, ahonnan elindulhatnak, amiből kibonthatnám róluk szóló soraimat.

De ha alapul vesszük azt, amit már Daniela Mamužić képeiről leírtunk, hogy a gyerekkor minden egyes elkövetkező stációba/n jelen van, szervesen beépül, akkor inkább beszélhetünk egyfajta, a képzőművészet nyelvezete által megfogalmazott, megmutatott fúziós felszínről, egymásrarétegzettségéről. Ęnszöly képei azt a baudrillard-i félelmet is parafrázálják, miszerint, ha tovább kutatunk, ha a mélység felé vetjük tekintetünk, félő, rá kell jönnünk, hogy a felszín alatt semmi sincs.³ Ami lenne, az „csak” plasztikbaba testbe zárt semmi.

Az értelem csendes ívelése

Akkor születnek meg Daniela Mamužić vásznai és Ęnszöly Kinga babaképei, amikor a gyermeki lelkesültség és játékoság, valamint az ezek hiányában stagnáló merevség összetalálkozik metszéspontot képezve, amelyben egyszerre csak ott lüktet a játékos-melankólia, a vi-

² ..., ha szándékosan kikerülök és nem említek ismert neveket...

³ De Baudrillard helyett megboldogult Pálfi Zoli barátomat is említhettem volna, aki nem ismerte e teoretikust, de Zolit viszont a recepció nem.

dám-komorság, a szomorú-mosoly, a mosolygós-szomorúság, az illuminált-józanág, megteremtve a „dolgok” egymásba játszó-hajló-keveredő intenzitását, a kettősséget⁴-komplexitást-életszerűséget.

Az akarom bizonyossága löki-taszítja folytonosan az elleplezett örömet a fogak közé, hogy ott szorítson, mert nem a fogak csikorgása, nem az állkapocs görcse lakozik a szándékban, hanem a belső nyugtalanság eredményeként számon tartott jóleső elernyedés.

Miért, hogy elhalványulhat minden, a vászonra felvitt erőteljes kontúr, miért, hogy egyáltalán ezzel a szóval kezdődhet egy szövegmélyi mondat, hogy már a kérdőjelet sem merem kitenni a végén, merthogy, hogyan is lehetne vége, amikor a kezdőpont lágy ívelését sem ismerem. És a halk szuszogás-pulzusgyorsulás mindennél fontosabbá válik, mint egy táncban összevegyülő tekintet. Amikor már az arc minden mozgulata csak a maszkszerű létállapot hangulatát írja körül, és ebben a körüljárhatóságban lüktet.

Hogyan lehetne az összetettség megképződésének (nem is összrándulását, hanem mindig újabb és egyre intenzívebb egymásba íródo folytonosságát) esszencialitását mintegy ráklépésben felfejteni? De nem válhat üressé a tér, a festmény egyszerűségében összetett tere, itt minden elmozdíthatatlan, ami változik, az a befogadás terében való halk mozgásban értelmesül, az értelem csendes ívelésében.

És most újra kellene írni, kitörölni mindent.

Énzsöly Kinga: Baba

⁴ (és annál többet)

A valóság látszata – a „megszokott” valóságfelettsége

„...modell segítségével létrehozni valami eredet
és valóság nélkülit: valami valóságfelettit”

(Jean Baudrillard)

Ezen a napon, 1391. május 7-én a már nem létező történelmi Bodrog városban kihirdették, hogy – bárkinek joga van megölni – „...**furem Augustinum dictum de Zabotka jobagionem...**”.

A halálig tartó üldöztetést kimondó törvényes engedély űzött vaddá tette szerencsétlen Augustint, ám lakóhelye – írásos formában először – kitörölhetetlen valósággá lett. Sorstalanul, ennyire „valóságfelettiként” – bűnösen vagy sem – érdemei elévülhetetlenek!

Az „átok”, az élőlény és a monumentális pusztaság ősi összhangjával, közhírré tétetett. Attól kezdve mindvégig, a létfenntartás ösztönétől vezérelve, *csak a természeti környezetnek hitt, amely majd oltalmazóan öleli magához, mindörökre.*

Ennek a természetnek a képe nem létezik, csak a látszat lehetséges, az esetleges szimuláció – „...modell segítségével létrehozni valami eredet és valóság nélkülit...”.

A természeti környezet manapság nem olyan, mint az ő idejében volt! Mindössze – egybefonódása és pittoreszk koloritja révén – „valóságfelettinak” tűnik. Talán csak a képzeletben sejlik fel a figyelmeztető környezet zajos és harsány vitalitása, halljuk a szárnyak repdesését és a közösség bódító moráját, mintha a lét mindannyiunk számára gondtalan lenne. Azonban – hozzá hasonlatosan –, mi is mindinkább kirekesztettek vagyunk!

A két festő, akiknek a művei itt vannak előttünk, az alkotói elhivatottság kihívó lüktetésével, *a „tökéletes beféjezetlenség” morájával és „harsány vitalitásukkal” figyelmeztetnek!* Tehetségükkel és a verista figuráció kiváló ismerete révén a közösség ösztönét, mint a megmaradás alapfeltételét szimulálják. Sajátságos poétikájuk révén két autentikus élményt varázsolnak elénk: „a földi paradicsom töredékeiből” épült, képzőművészetiileg megformált látványképeket.

Szajkó István (Csonoplya, 1955) 1973-ban fejezte be az újvidéki iparművészeti középiskolát. A zágrábi akadémián diplomázott Nikola Reiser

osztályában 1978-ban. Azóta folyamatosan jelen van a művészeti színtéren. 1981 óta tagja a Vajdasági Képzőművészek Egyesületének. Számos egyéni és közös kiállításon állította ki munkáit. Ismerik a művészetkedvelők Grenoble-ban, Münchenben vagy Budapesten, Belgrádban és Ljubljanában és természetesen Újvidéken, de számos művésztelepen is.

Szabadművész, a festészetnek és a festészetből él. Többször díjazták. Műterme Szabadkán van és a magyarországi Lókúton. 1992 óta tagja a Magyar Köztársaság Művészeti Alapjának.

Penovác Endre (Tornyos, 1956) 1984-ben diplomázott az Újvidéki Művészeti Akadémia képzőművészeti szakán. 1983-ban részt vett a trieri (Németország) Európai Művészeti Akadémia munkájában. 1984 óta tagja a Vajdasági Képzőművészek Egyesületének, a magyarországi testvéregyesületnek pedig, akárcsak Szajkó, 1992 óta.

Szabadművész státusa van, az országban és a határon kívül egyaránt kiállított. A topolyai művésztelep „otthoni légkörében” formálódott festővé; Topolyán él és alkot, ahol saját, dombon épült házából szemléli az egész „világot”.

Önállóan és közös kiállításokon állított ki. Többször díjazták. Ismerős a párizsi, pesti, belgrádi, zágrábi közönség előtt, de Németországban vagy Magyarországon is, s természetesen a vajdasági városokban.

Azt mondanám, hogy Szajkó és Penovác, az „európai” színtéren jelen lévő képzőművészek következtetések saját poétikájukkal, a **„mindennapi valósággal”** összhangban, amely a „helyi színekben” gyökerezik ugyan, ám művészi eszköztárukkal teljes mértékben a kortárs történések felé fordultak. Elkötelezettségüket „ökológiaiként” éljük meg, műveikkel viszont, meggyőződésem szerint, jelentős érdemeket szereznek a *kép visszatérésébe és megmaradásába vetett hit* megerősödése terén!

*

Természetesen a letűnt korokhoz idomuló, hagyományosan értelmezett kép többé nem tér vissza. Mint ahogyan a végtelen vajdasági táj természetes környezete sem a pusztaságokkal, mocsarakkal, az áttetszően tiszta vizekkel, őshonos erdőkkel, a ritka településekkel és az útszéli csárdákkal Bécs és Sztambul között félúton.

A képek többé nem fogják a tudatlan lakosságot okítani a templomok és kocsmák falairól, s nem fogják a kastélyok termeit sem ékesíteni. A művésznek manapság nincs jelentősége a társadalmi tudat formálásában. A kép életét és a művészet sorsát a továbbiakban – jelezte előre Lazar Trifunović (1929–1983) – „*legalább három nagy hazugság*” határozza meg: „*a hazug ár, a hazug társadalmi fény és a hazug kritika*”¹

Valami merőben más idők köszöntöttek ránk. Halála óta a „világ képe” még inkább megváltozott. A „felgyorsulás” elképesztő! A 2007-ben elhunyt kortárs joggal jegyezte fel: „...a gyárak és ezek az egyetemek immáron sem nem gyárak, sem nem egyetemek, a szupermarketeknél pedig már semmi sem emlékeztet a vásárcsarnokokra. Ezek a furcsa, új tárgyak, amelyek abszolút modellje, kétségkívül, egy nukleáris központ, a területük semlegesítésének merőben új fajtáját tükrözik, ez az a megfelelő erő, amely ezen tárgyak látszólagos funkciója mögött mindenképpen megalkotja ezeknek a mély funkcióját: az immáron egyáltalán nem funkcionális magvak valóságfelettségét. Ezek az új tárgyak a szimuláció pólusai, amelyek köré a régi állomásoktól, gyáraktól vagy hagyományos közlekedési hálózatoktól eltérően, nem „modernség”, hanem valami egészen más épül ki: bizonyos valóságfelettség, minden funkció szimultaneitása, múltnélküliség s jövőnélküliség, minden irány operacionalitása. S minden kétséget kizáróan válságok, de akár új katasztrófák is keletkeznek...”²

Felvetődik a kérdés: „Mit tehet a **kép** a »szupermarket-kultúra« korában? Orwell víziói a globalizáció kiszámíthatatlan polipkarjaivá, a médiumok diktálta tömegszórakozás enorm befolyásává és az efemerség mákonyos hatásává 'mutálódtak', „amely ellenszegül minden hagyományos mentalitásnak és monumentalitásnak, nyíltan hirdeti, hogy a mi korunk soha többé nem lesz az állandóság kora, hogy a mi egyetlen temporalitásunk az a felgyorsult ciklus és a reciklázs, az áramlás temporalitása és a fluidumok áramlása. A mi egyetlen kultúránk alapjában véve a szénhidrátok kultúrája, a finomítók kultúrája, a kulturális molekulák szétszakítása, szétszűzése s újbóli összekapcsolása szintetikus termékekké...” (J. Baudrillard).

A kép áru, mint minden más a „szupermarket” forgatag létezésének ciklusában, amelyben immáron nincs meg a dolgok természetes rendje. A „polip” megmaradásához elengedhetetlenek a szimulált „szükségletekkel” elbódított és az önámításban való részvétellel idomított fogyasztók. A számtalan résztvevő, a játékosokhoz hasonlóan, biztosítja az újrahasznosítást, miközben lehetőségük sincs arra, hogy kilépjenek a körből. Minden úgy van beállítva, hogy a gyorsulás által lehetetlenné tegye az egyén számára az egyediségbe való kilépést. Az egyediség csökkentené a függőségben szenvedők hadának hatékonyságát a szimuláció örvényében.

A hagyományos mucsai szellemiség – „a kész megoldások, minták, erősen meghatározott formák szellemisége [...] A mucsaiság világában fontosabb ragaszkodni a megrögzött szokásokhoz, mintsem egyéniségnek lenni.”³ – a szimulakrum járványának tökéletességéhez alakítva. A szimuláció világa csak a valóság megrogyott maradékain képes fennállni. Annak idején

² Žan Bodrijar: *Simulakrumi i simulacija*. Svetovi, Novi Sad, 1991. 82., 66. (eredeti: Jean Baudrillard: *Simulacres et simulation*. Galilée, Paris, 1985.)

³ Radomir Konstantinović: *Filozofija palanke*. Nolit, Beograd, 1991. 10.

Brecht mondta: *Ott, ahol semmi nincs a maga helyén, rendetlenség uralkodik, ott, ahol bizonyos helyen semmi sincs, rend uralkodik!*

Az a látszat, hogy a „világ polgárai” vagyunk, voltaképpen a függőség-ről szóló diagnózis. Az a gondolat, hogy mi „önállóak” vagyunk a globális udvarban, csak azt bizonyítja, hogy teljesen egyedül lebegünk a nagy semmi felszínén.

Egyébként a kép szemlélője gyakran sokkal többet látott, talán átélte a világ tárházának kiemelkedő értékeit. Könnyen lehetséges, hogy az általa szemlélt kép szerzője semmiben sem nőtt fel hozzá. *Mégis, a művészet szerelmese párbeszédet teremt a művel! Miért?!*

*

A számtalan lehetséges válasz egyikében ott rejlik annak a művésznak a kreatív elkötelezettsége, akinek az alkotásaival szembesülünk. A kép titka a benne akkumulálódott tűnődés, szemlélődés. Persze, feltéve, ha van benne ilyen! A **kép titka** az emberré válás útján folyamatosan, árnyékként követi az embert.

„A Lepenski vir-i ember volt az első európai művész, aki megpróbálta önmagával mérni és legyőzni a világot, hogy saját képét állítsa modellként, amely a természet normája és a dolgok mércéje lesz [...] Lepenski Vir művészete azt mutatja, hogy az ember és természet boldog egységéből, közös gyökerekből indultunk...” – Lazar Trifunović utolsó szövegéből való ez az idézet.⁴

Természetesen, a rejtély előtt eltűnődve, az ember a képpel – a **tűnődés titkával** – tette közzé az illem modelljét. Az előttünk ismeretes világban csak az ember alkot tűnődve, mert csak az ő jellemzője a művészet. A kozmosz végtelenjével szembesülve, mindinkább a benne rejlő „ kozmikus végtelen” tudatában, a *kép – és általában a műalkotás – kozmikus törvények szerinti létrejötte és kisugárzása iránti érdeklődést reflektálja.*

A művész most és mindörökké ugyanazt teremti – szembesül a demiurgoszi titokkal. Mindenki a maga módján! S ebből adódóan a művészek egyediek, különbözők és megismételhetetlenek!

Az alkotással – a szemlélődéssel – szembesülve a nézők manapság ugyanazt a sajátosságot – *saját egyéniségük megismételhetetlenségét* fedezik fel a tömeg egyenarcúságával szemben.

Az alkotás autentikus és egyedi – nem minta, előre megadott megoldás!

Szajkó István, illetve Penovác Endre, mindegyik a maga sajátos poétikája – képe – révén, a szembesítés szándékával invitál párbeszédre – azzal a céllal, hogy együttesen valósítsuk meg közös érdekeinket, a csak az emberi élőlényre jellemző alkotás hitelességét.

A közös cél érdekében történő társulás voltaképpen *a művésztelepi mozgalom sajátos szellemének mozgató ereje!* Természetesen a művészi társulásoké és semmiképpen sem a „telepeké” olyan értelemben, hogy saját mintáikat tukmálják rá más közösségekre. Annak idején **a művésztelepek a mindent átfogó, humánus átalakítás résztvevői voltak**, a helybeliek szellemét és a művészeket vendégül látó „város arculatát” tekintve egyaránt.

A hétköznapi valóság a művészek közreműködése révén, egy egészen más szenzibilitású valóságfeletti realitást alakított ki az egykoron olyan „közönséges” Nagybecskerekből, Zentából, Topolyából, Kishegyesből és más közösségekből, amelyek otthont adtak az alkotói telepeknek.

Ezt a „párbeszédet” folytatják az említett festők.

Szajkó István tanulmányai során a figuráció mellett döntve – elsősorban a szakmai ismereteit tökéletesítette. Tanára egyedülálló volt olyan tekintetben, hogy a lehető legminimálisabb intervencióval sikerült elének varázsolnia a legsokoldalúbb benyomást! Szajkó ezt megtanulta. Egyedülálló portréfestő lesz, nem csak az emberek, de a tárgyak, az élőlények „portréit” is beleértve. Megértette, hogy „a motívum nem fontos”, és azt vallja: *„...én az atmoszférát festem, saját szellemem és szenzibilitásom valamilyen belső állapotát”.*

Ez volt az irányadó a „tökéletes befejezetlenséghez”, illetve a lapidáris elokvenciához, az abszolút tiszta kreatív tethöz, a legrövidebb út ahhoz a karakterhez, amelyet a képpel ki akar hangsúlyozni.

A sajtóságos „befejezetlenség” voltaképpen a parttalan érzelmiség poligonja, mód az érzelmi rezdülések kanalizálására, fellobbantására, de elcsendesítésére is, amikor a kreatív hatás koncentrációja elérte azt a pontot, ahol a legnagyobb szabadságot a „sejtésnek”, a ragyogóan elővarázsolt befejezetlenségnek kell adni, amely éppen azért kihívó, mert már semmit sem lehet hozzátenni!

Az egyenrangú párbeszédre ösztönző belső világ a megismételhetetlenség szubsztanciájaként sugároz. Az ő „befejezetlen” képe – nyitottsága révén – fölöttébb meggyőző erejű.

E látvány előtt állva a néző nem tart a megvetéstől, senki sem vitathatja el tőle azt a jogot, hogy saját szenzibilitásával összhangban **„megélje saját szelleme belső állapotát”**, mégpedig minden alkalommal más módon, saját hangulatával összhangban.

A néző Szajkó István képe előtt voltaképpen nem úgy áll, mint „az, aki néz”, hanem résztvevőnek érzi magát. Látja, hallja és magáénak érzi ezt a környezetet. Hozzáidomul az elgondolás számos kiindulópontjához, nincs rátukmálva a „látvány”, inkább mintegy felkérlik, olvadjon eggyé a környezettel, amely immáron nem is a kép. Noha tisztában van azzal, hogy ez nem a valóság, de érzi, hogy ez a kétségkívül valóságfeletti látvány ott van mélyen az emlékezetében a világra való gyermeki rácsodálkozása óta, s együtt nőttek fel. Egyek ők – „ember és természet boldog egysége” –, a

kölcsönhatás nyilvánvaló, minden színekké érik, s ezek maguk is érzelme-
ket indítanak el. Minden a személyes élmény kihívása, az egyén és a min-
denség biztonságos egységének személyes megérzése, örökkön-örökké.
Azután rajongva közeledik, és akkor fedezi fel azt a – csak a befejezetlen-
ségekre jellemző – rebbenő vitalitást, amilyen maga az élet is – míg tart.

Valóban, az előttünk felsejlő valóság tényleg „közönséges”; a postaláda
azért különös, mert valóságosnak hat, míg a zöld bicikli egyetlen vörös
ecsetcsapással csak felsejlik a mesterien megoldott perspektívában, s vol-
taképpen az, ami, s így sorjában, a fragmentumok összhangján át a köl-
csönhatások kiváltotta harmonikus egészig. Nem a látottak alapján „meg-
festett” látvány ez. A lebegő jelek ikonográfiája talán mindenkinek mást
mond, a sajátos és a határozottan felismerhető kolorit pedig a nagyon is
sajátos festői gesztusokkal hitelesített alkotói kiteljesülés – a kiindulás és a
megérkezés – „lelke”. A harmónia titokzatos hatalmával felépített, vagy a
„memóriatöredékeknek” a megformálás törvényszerűségeivel összehangolt
„képi kozmosza”. Valami *jogként és igényként*, kétségkívül csak az emberhez
méltó kitételként az emberré válás folyamatában, ma már az egyénnek a
hozzá hasonlóktól veszélyeztetett méltóságának megőrzését is jelenti!

A képeken, mondanám, leginkább Szajkó István pasztelljein, mintegy
csak a mesterien szőtt kolorit forgatagától függően suhog vagy morajlik az
állandó fennmaradásában elodázhatatlan elmúlás. Mindegyik jeleneten,
megrázó illúzióként, a részletek elkopnak. Azt mondanám, hogy jeleként
oly mértékig önállóak, hogy már folyamatosságot sugallnak. A felismerhető
jegyek természetesen mindig az egyén környezetéből valók. A madarak
azt a kort idézik, amikor a tenyerünkben éreztük a verébfióka szívdobba-
násait, s ennek melege emlékezetünket is melengeti. Az épületek, a maguk
töredékeiben az emlékezés urbánus komplexumait építik.

A szárazra vetett csónakok a sors vészjósló színházai. Vége nincs, a tör-
ténét „befejezetlensége” megrázó festői vallomásként tárul eléink. Ember
és ember párbeszéde. Szavak nélkül!

A 2009-es pasztell, a Mocsári madarak II. az „atmoszféra”, illetve „a
szellem belső állapotának” megfestéséről szóló korábbi állítás példája.
Kétségtelenül olyan pasztell ez, amely annak a pillanatnak a megismétel-
hetetlenségét tükrözi, amelyben felvillant az elmúlás és a kitartás költői
jelenete. Az idő múlásának drámája a nagyon is *valóságos* csónakkal szem-
ben álló madarak *valóságfeletti* jelenléte által vibrál, s ez voltaképpen annak
a varázslatos színvilágnak a kiteljesedése, amely *élénk tárja a figyelmeztető,
lármás, zajos vitalitást, amely hallhatóvá teszi a szárnyak suhogását, az ember
és a természet egységének mámoros moráját! A számunkra már rég kifürkész-
hetetlen kor melankóliája áramlik a megfestett felületen*. Mintha azt az igazi,
ősi természetet „látnám”, amely oltalmazóan ölelte magához Avgustint,
Szabadka egykori lakosát abban a végzetes 1391-es esztendőben.

Szimuláció ez, vagy a valóság veszett el végérvényesen? Meggyőződés, hogy a mű többretegű és ékesszóló, öntörvényű, bizonyítéka annak, hogy a kép lényünk része! Mindenesetre egy olyan figyelmeztető valóságfeletti „köznapiság”, amely megvéd bennünket a „szupermarket-kultúra” vírusaitól.

Penovác Endre számomra mindenekelőtt a „**köznapi**” **valóságfeletti** megformálója. 1988-ban Rijekán, a 11. nemzetközi kiállítás rajzai között felfigyeltem valami „firkákkal” és a lány simogatással „szétmaszatolt” feketeség alkotta árnyék által behatárolt fehérségre. Mindez olyan „köznapi” maradt volna a mesteri rajzok között, ha a papírlap, teljesen meggyőző módon, nem a hóval befedett síkság valóságfeletti tája lett volna, amelyben a szél elfújta az éppen csak kisarjadt szárazak mellől a fehér takarót... Voltaképpen hó sehol, csak a papír fehérsége, nincs itt semmiféle szár, csak a gesztus lendületének nyomai, hófúvás sincs, csak a kéz értő mozdulatával „odaálmodott” felismerhetőség, **a bácskai síkság valódi látványa!**

Egyedülálló rajzoló ismertem meg tehát több mint két évtizeddel ezelőtt! Azt hittem, olyan művész, aki értő módon formálja meg a „realista tájképet”.

Később, sajnos, megértettem, hogy ismét aktuális az, ami a „szocialista realizmus” korában – amikor ez „az én két művészem” még meg sem született – volt: **nemcsak tudni, de akarni és merni kell!**

Az „alkotói szabadság” meghódításának lendületében, az ún. „szocrealizmus” demagógiájával szembeszállva, áldozatul esett a figuráció! „Akarni és merni” kellett volna, kitartani a „tradicionalizmusként” megbélyegzett figuráció mellett.

Penovác Endrét azonban semmiképpen sem lehet a „tradicionalisták” közé sorolni, sem nem rajzol, sem nem fest „realista tájképeket”. Ő ragyogóan elsajátított szakmai tudásával, a kortárs képzőművészeti alkotó elkötelezettségével intő látványképeket fest – a „reális illúzióját”!

A látványképek tökéletesen tiszták, értő módon „befogva a képmezőbe”, a tévé képernyőjére asszociálnak, sőt, a képernyővel versengnek Baudrillard szavainak értelmében: „*a kulturális molekulák szétzúzása és újbóli, szintetikus terméké váló összekapcsolása*”.

Penovác a valóság valódiságát eltakaró valóságfeletti hangsúlyozásának perfekciója utáni igyekezetében az apró, az évezredek harmonikus hullámozása által létrehozott zizegő kavicsokat is felhasználja. A víz és a szikla egysége révén megformált **kavics** Penovác képein az elmúlás akkumulált végtelenjét sugározza, de – a sokszorosított egyedek megformált tömegében – a sajátosság kívülről ráerőltetett elvesztésének hatásához is hasonló

tos. Így azután Penovác vízióinak némely „partjai” egyúttal a bennünket – szimuláció révén – elcsábító valóság színéről és visszájáról is vallanak.

Itt kezdődik és itt folytatódik, kitartóan és következetesen, annak az aktivistának az alkotói elkötelezettsége, aki folyamatosan figyelmeztet az ember és a természeti környezet aggasztó jövőjére. Talán pontosabban – festve figyelmeztet a fenyegetésre! A „polip” önzésére, amely permanensen tevékenykedik, mindent a „szupermarket-kultúrának” rendel alá, a természeti környezet realitását látszattá változtatja. A „képernyőszerű”, valóságfelettien kimetszett „valóság” mindinkább illúzió, a dolgok természetes rendje – és benne az ember – tartós elvesztésének jelképe.

Képzőművészetiileg tekintve – az említett „ökológiai elkötelezettség” – voltaképpen egy autentikus művész sajátos megnyilvánulása, akinek alkotásai páratlan **„gesztuális energiát”** sugároznak. Mindennek tetejébe a felmerülő kérdés: *vajon a tárgy a valóság vagy az árnyék?* elvezet bennünket elképzeléseinek és alkotói poétikájának kettősségébe is. Ez a kreatív kérdésfelvetés kiindulópontja!

Annak idején, 1923. május 26-án, a híres festő, Pablo Picasso, a következő mondatot mondta ki: **„A művészet egy hazugság, amellyel felismerjük az igazságot...”**

Értelmetlen most a kimondottat mérlegelni. Tény viszont, hogy Penovác látványainak kettőssége mindig kettős megközelítést – kérdésfelvetést sugall! Ennek értelmében alkotásai mindig kihívóak (elkötelezettek), páratlan gesztualitása pedig autentikus poétika (képzőművészeti ábrázolás).

Ennek értelmében nincs „tradicionalizmus”. Cselekedete kortárs gondolkodás abban az értelemben, hogy: *„...a művész [...] megpróbálta önmagával mérni és legyőzni a világot, hogy önnön képét tegye a természet és a dolgok rendjének mércéjévé váló modellé...”* (L. Trifunović).

Amikor Penovác Endre kérdésfelvetéseinek „képkockáit” szemlélem, sejteni vélem valóságunk azon szilánkjait, amelyeket – örökre – elherdáltunk. A lapidárisan sokatmondó látványon a felső sarok a lombozat egy darabjával kétségkívül arra utal, hogy egy megszokott tájban vagyunk, ami nem látszik. Az ég kristálytiszt, azúrkék, áttetsző végtelen, egészen valóságos lenne, ha nem lenne ott a lomb! Kettősség! Nincs már „tiszt levegő”, az emberi vitalitás áttetsző burka. Itt élünk, ahol vagyunk. Ezt már nem irányítjuk. A „szupermarket-kultúra”, a fennmaradás saját látszatának szabályaival, mindent szimulációvá alakított. Ez a teljesen megszokott valóságszelet „...modell útján gyártott, valami eredet és valóság nélküli valódi, valami valóságfeletti”.

Felettébb megrázó alkotói vallomás! „Szép kép”, de nem tájkép, hanem látszat! Éppen ahogyan Baudrillard is mondja: *„...amikor már valóban nem*

az, ami volt, a nosztalgia akkor kapja meg teljes értelmét. Ez az eredeti mítoszok és a valóság jelképeinek nagyobb kínálata” (10. oldal).

Ismét, a felület fehérsége, a szürkék fokozatossága, az energikus gesztus, a síkság látszata, amelyben éppen megkezdődik a hóolvadás. Nincs hó, a napot eltakarja „a mindennapok szürkésége”, a papír gyilkos fehérsége a reménytelenség ürességét visszhangozza!

A „puli” voltaképpen nem is kutya. Ez egy gombolyag látszata, amely lenyűgöző örvényt sugároz, a gesztualitás energiáját, amelyen átsüt a kreatív megnyilvánulás emberi elkötelezettsége.

Penovác Endre szemmel láthatóan nem a „pasztorális motívumok” festője, nem „tetszetős”, ámde meghatározó a szakmai ismeretek birtoklásával, az emlékezettel és a lendülettel, annak a felvállalásával, hogy őrizzük meg, amink még maradt.

Szajkó Istvánhoz hasonlóan ő a szemlélőnek a poétikus végtelenek nyitottságát kínálja támaszként és a párbeszéd témájaként.

A mindent átfogó szimuláció, a minden gondolkodó egyént elértéktelenítő, ránk tukmált „valóság” korában Szajkó és Penovác képei korszerű „ikonok”, saját magunk felülvizsgálatára készítő ösztönzések! Csak a kreatív személyiségek töprengők. A szemlélőt a kép szerzője ösztönzi töprengésre. Mindig ugyanazon demiurgoszi titoknak a közös megfejtésével voltaképpen együtt alkotnak. Ily módon állnak ellent az egyforma kavicsokká válásnak, amelyek csak „görögnek”, miközben valóságuk végérvényesen összeomlik.

A műalkotással folytatott párbeszéd manapság ezeknek a látványoknak vagy „képeknek” a példáján keresztül is *az egyén méltóságának jegyében kifejtett ellenállás lényege, a globalizációval és a sajátosságok elvesztésével való meg nem békélés kifejezése, az egyéniség sikolya a személyes választás élményére való jog nevében!*

Szajkó István és Penovác Endre, a képzőművészeti élet résztvevői, következetesen a figuráció mellett kötelezik el magukat. Poétikájukban sajátosságosak, elkötelezettségüket tekintve a mindannyiunk sorsát jelentő mindennapok velejében. Ez a hívőknek az ikonokhoz való viszonyára emlékeztet, illetve a képprombolás korára, amikor a képellenzők elvakultsága, az emberi kreativitás felbecsülhetetlen értékeinek megsemmisítése nyomta rá bélyegét a korra. Végül aztán 842-ben a konstantinápolyi szinódus újra jóváhagyta az ikonok tiszteletét – a szentek és a tiszteletre méltó egyedek képzőművészeti bemutatását.

Történt mindez szent Nagy Vaszilije tekintélye, voltaképpen szavai, által: „A tisztelet, amely áthatja a képet, átkerül az előképre is!”

Híd Irodalmi Díj

A 2008. évi Híd Irodalmi Díjat 2009. május 22-én adták át Újvidéken Harkai Vass Évának. Az alábbiakban Bányai János laudációját közöljük

A Híd Irodalmi Díjjal kitüntetett *Mi volt szép C.-ben?* Harkai Vass Évának negyedik verskötete, az első, *Nyárkisülések* címen 1979-ben jelent meg, majd húsz év múlva a *Kedves Kávai M.!* következett, azután 2003-ban *A város bejáratánál*, 2008-ban pedig a most irodalmi díjjal kitüntetett kötet. Közben megjelent még egy prózakötete *Így éltünk* címen és három tanulmányokat, esszéket, kritikákat tartalmazó könyve a díjazottnak, meg monográfiája a művészregényről. Ha az első kötet megjelenését az indulás évének tekintjük, pedig nem az, hiszen Harkai Vass Éva korábban is publikált lapokban, folyóiratokban, akkor az elmúlt harminc év szépirodalmi és irodalomtudományi termését gazdagnak vehetjük, másfelől pedig kirajzolódhat belőle egy, az irodalom világában sokfelé tájékozódó, kutató és kereső, ezenfelül meg ítélkező alkotó arcéle. Harkai Vass Éva a múlt század irodalmára és a kortárs irodalomra egyformán érdeklődve tekint; írásai alapján egy sajátos szempontú, filológiával és históriával jól megalapozott képe vázolható fel a közelmúlt és a jelen magyar irodalmának, amely képet elsősorban versek és költői életművek megértése uralja, a prózában pedig a művészet lényegére rákérdező művek; ezt jelzi a művészregényről szóló könyv.

Az irodalom világában való tájékozódás nyomai jól felismerhetők Harkai Vass Éva versein is. Az olvasottság jól látszik rajtuk, rejtetten vagy kevésbé rejtetten mások verseinek jelei ismerhetők fel mondatain és képein; metaforái és hasonlatai nemegyszer viselik magukon származásuk jegyeit; mondatai megszakításokkal és kihagyásokkal nyernek végleges formát, közben a nyelvjátéktól sem riad vissza, ha arra az íráskép, a hangsor alkalmat ad. Mégsem sorolható Harkai Vass Éva a tudós költők sorába, mert jártassága a költészet és a verselés akár közelebbi, akár távolabbi hagyományában nem a bölcséleti gondolkodásra vezette rá, hanem a közvetlen tapasztalatok és élmények kifejezésére, ami azt jelenti, hogy verseit nem az intellektus, hanem az érzelmek uralják. Itt azonban Harkai Vass Éva nem áll meg. Nem áll meg az érzelmek, a hangulatok megragadásának amúgy a versek líraiságát emelő szintjén, még egy lépést tesz a lírai hagyományok felé, és ezzel a lépéssel versformálását a kortárs magyar költészet kanonizálásra váró irányával hozza összhangba. Ezáltal költészetében összeérnek a hagyományos és a kortárs lírai beszédmódok, találkozik verseiben a megélt élmény, főként az emlé-

kezés élménye a versolvasó élményével. A kötet első *Meghiúsult panoráma* címet viselő ciklusának verseit jellemzik ezek a találkozások. Ebben a ciklusban olvasható a kötet címét adó két vers is, mindkettő – miként a ciklus többi darabja – az emlékezés verse, az emlékezés ütköztetése egy későbbi, a visszatérést jelző időponttal. Régi helyszínek, régi ízek és illatok, a test önállósulásának zavarai, egy egykor volt élményvilág ütközik meg a versekben a későbbi, de semmiképpen sem fásult tapasztalattal, amiből azonban nem a tiszta líra jön elő, hanem a verselésben jártas költő valamennyire rezignált beszédmódja. Jól megfigyelhetők ezek a rétegek a cikluskezdő két roncsolt szonetten, ahol tizennégy sor strofikus elrendezésén kívül a szonettnek más jegyei már nem ismerhetők fel, se rím, se versláb. Ám hogy a szonett mint a múlt költészetével való párbeszéd egyik formája Harkai Vass Éva tartós tapasztalata, arról nemcsak a kötetkezdő versek és a *Túlélők iszkolása*, a József Attilát idéző *A város peremén* című, szonettre emlékeztető versek tanúskodnak, hanem a hat tizennégy soros versből álló *Elindul s ugyanoda ér* című költemény is, ahol utalásként a szonettkoszorú szabályára az előző vers utolsó sora mindig a következő vers első sora. A költészet múltjára emlékeztető jegyei Harkai Vass Éva verseinek azonban nem a múltban, ellenkezőleg, éppen a jelenben, a magyar költészet kortárs viszonylataiban helyezik el az ő verseit.

Még két tényező bizonyítja ezt, az *Amikor J. A.* című, József Attila emléke és költészete előtt tisztelgő ciklusa a kötetnek, valamint a „versvázlat”-ként jelölt *Atlantisz: süllyedő városok szigetek* című, elbeszélő költeménynek is mondható hosszúvers. A József Attila-ciklus egészében a szövegköziség költői gyakorlatát követi. József Attila verseire, verssoraira, versszavaira, képeire íródnak rá Harkai Vass Éva versei. Persze az ilyen jelölt és jelöletlen idézetek a versben meg is változtatják eredeti jelentésüket, hiszen másík, az eredetitől eltérő szövegkörnyezetben jelennek meg, ám éppen az átírás útján keletkező jelentésátalakulások és jelentésváltozások, a szójelentés irányított mozgása hozza felszínre a már nem az eredetihez, hanem az átíráshoz, a másoláshoz tartozó személyes versélményt, és ez Harkai Vass Éva költészetében közvetlen lírai élmények és tapasztalatok kifejezését jelenti. Miközben azt is számon kell tartani, hogy ezek éppenséggel női élmények és tapasztalatok, mert Harkai Vass Éva éppen ezekről beszél, mégpedig nemcsak a József Attilát idéző versekben, hanem más versekben is, leginkább persze az *Atlantisz*-ban. És az sem téveszthető szem elől, hogy versírói gyakorlatával Harkai Vass Éva a posztmodern beszédmódok eljárásait követi, hiszen az ő versein jól látható, „a líra posztmodern korában” születtek. Ebben a korban született a kötetzáró, mondom, elbeszélőnek is vehető hosszúvers, az *Atlantisz: süllyedő városok szigetek*. Életrajzinak mond-

ható vers, s ennyiben a „revoltpróza”-ként közreadott *Így éltünk*re emlékeztet, de emlékeztet a mai magyar prózairodalomban oly gyakori gyerek- és serdülőkori regényekre meg elbeszélésekre is. Ismétlődő sorok és szavak tartják egyben az iskolára, a szülőföldre, iskolai kirándulásokra, tengerre és az egykor volt ország városaira, az öneszmélés pillanataira, elveszelődött kapcsolatokra, a családi élet történeteire emlékező hosszúverset, amelynek ereje nem sodrásában ismerhető meg, hanem a pontos megnevezésekben, az emlékezet mozgásában és mozgatásában, a volt élményt felidéző szavakban. Gyümölcsöző belső ellentmondás ismerhető fel az *Atlantiszban*: a pontos közlésre való törekvés és az emlékezés hullámvázának ellentmondása. Ebből fakad a vers lírai és elbeszélői ereje egyaránt.

Mindebből jól látható, ezt igyekeztem bizonyítani Harkai Vass Évának a *Mi volt szép C.-ben?* című irodalmi díjjal kitüntetett kötete értékelésében, hogy itt egyforma szerepet játszik részint a költészet és a versírás hagyományában való jártasság, részint a mai magyar költészet irányaira való ráhangoltság, részint az élmény kifejezés, sőt az alanyiség közvetlensége, ami együtt harmonikus és tudatos elrendezésben, érett, meggyőzően kimunkált, sokféle intellektuális és emocionális anyagból építkező költői világképet mutat fel.

